سەرچاوەکانی شانۆی کوردی لەکۆنەوە تا ١٩٥٧

د.فەرهاد پیربال
بەشی کوردی، کۆلیژی پەروەردە
زانکۆی سەلاحەدین-هەولێر

پێشەکی

لەم توێژینەوەیەداهەوڵدەدەین بەکورتی کەرەستەو سەرچاوەکانی پێکهاتنی شانۆی کوردی دەستنیشان بکەین و مێژووی سەرهەڵدانی شانۆنامە لەئەدەبی کوردیدا ساغ بکەینەوە، کەچۆن لەماوەی کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتای سەدەی بیستەمدا لەژێر کاریگەرییتیی کولتوری ئەورووپاو نووسەرە گەنجە تورکەکانی ئەستەمبوڵدا، وەك ژانرێکی رۆژئاوایی، دێتە ناوئەدەبەکەمان و پاشانیش لەژێر تەئسیری جموجوڵی شانۆی عەرەب لەعیراقدا مۆرکێکی نەتەوەیی بەخۆیەوە دەگرێت.

هۆی هەڵبژاردنی ئەم بابەتە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کەتاکو ئێستا توێژینەوەیەکی ئەکادیمیی سەربەخۆی ئەوتۆ لەبارەی مێژووی سەرهەڵدانی شانۆنامە لەئەدەبیاتی کوردیدا نەکراوە. ئامانجی ئەم توێژینەوەیە ئەوەیە کەببێتە یارمەتیدەرێك لەم بوارەدا.

جیاوازیی ئەم توێژینەوەیە، لەچاوئەوانەی تائێستا کراون، لەوەدایە کەبۆیەکەمین جار چەند سەرچاوەو کەرەستەیەکی تازەدەخاتە بەردەست، لەهەمانکاتدا بەپێی مێتۆدێکی سەرتاپابین، چەند راستییەك لەگۆشە نیگایەکی ئۆبژەکتیڤەوە دەخاتە بەرچاو.

ئەو گیروگرفتەی هاتە سەر رێگەی ئەم توێژینەوەیەمانن ئەمەبوو: ئایا ئێمە حسێب تەنیا بۆ تێکستەکان بکەین یان بۆ تەنیا شانۆگەرییە پێشکەشکراوەکان، یانیش بۆ هەردووکیان؟ حسێب تەنیا بۆ تێکست یان تەنیا بۆ پیشاندان؛ یان بۆ هەردووکیان؟ بۆ چارەکردنی ئەم کێشەیە، ئێمە هاتین، بەشێوەیەکی بنەڕەتی، حسێبمان تەنیا بۆ تێکست، واتە بۆ شانۆنامەی نووسراو کرد؛ بەلام چەندی پێمانکراو پەیمان پێبرد، نواندنە شانۆییەکانیشمان تۆمارکردووە، ئەمەش چونکە، مێتۆدی توێژینەوە، لەبنچینەدا، پشت بەتێکست دەبەستێت؛ یەکێك لەبابەتەکانی ئەدەبیاتناسی بریتیە لەتێکستی ئەدەبی.

کەواتە، دەبێ دان بەوەدا بنێین کەئێمە لێرەدا خۆمان لەقەرەی لایەنە تەکنیکیو هونەرییەکانی شانۆ (دەرهێنان، نواندن، دیکۆر، ماکیاژ، رووناکی...) نەداوە، زۆرتر لەپێناو تاوتوێی کەرەستەکان و دەستنیشانکردنی سەرچاوەکان (شانۆنامە نووسراوو شانۆگەرییە پێشکەشکراوەکان) کارمان کردووە، ئەمەش چونکە پیشاندانە هونەرییەکانی ئەو شانۆگەرییانە، ئەمڕۆ، بەفیلمی ڤیدیۆو کاسێت لەبەردەست ئێمەدا نین. سەبارەت بەنەبوونی رەخنەیەکی شانۆیی ئەوتۆ لەوزەمانەدا، هیچ بەڵگەنامەیەکمان لەبارەی تەکنیك و شێوازی دەرهێنانی ئەو شانۆگەرییانە بۆ نەماوەتەوە کەئەمڕۆ بتوانین پشتیان پێ ببەستین.

کێشەیەکی دیکەمان ئەوەبوو کەنەمانتوانی ئەو تێکستە شانۆییو جموجوڵە شانۆییەی کەلەسالانی ١٩٢٠-١٩٥٧دا لەدەرەوەی کوردستانی عیراقدا هەبوون، هەموویان بخەینە چوارچێوەی ئەم توێژینەوەیە. ئەم کەموکورتییە خەوشێکی دیکەی توێژینەوەکەمانە.

ئەگەر ئێمە لەساڵی ١٩١٩وە دەستمان پێکردووە، هۆیەکەی ئەوەیە کەلەوساڵەدا یەکەمین تێکستی شانۆیی بڵاوکراوەتەوە. ئەگەر لەساڵی ١٩٥٧یش راوەستاوین، هۆیەکەی ئەوەیە کەئەو ساڵە، لەڕووی سیاسییەوە، بەرەو وەرچەرخانێکی مێژوویی گرنگ دەڕوات، لەو ساڵەدا (١٩٥٧) بۆ یەکەمین جار لەمێژوودا، کۆمەڵەی هونەرە جوانەکان، لەسێ شاری گەورەی کوردستاندا (سلێمانی، هەولێر، هەڵەبجە) دادەمەزرێت و یەکەمین شانۆگەرییەکانی خۆیان پێشکەش دەکەن، هەروەها دوای ئەوەش، یەکەمین تاخمی قوتابیان لەبەشی نواندن و شانۆ لەپەیمانگای بەغدا، خوێندنی ئەکادیمی لەبارەی هونەری شانۆ تەواودەکەن و بەبڕوانامەی زانکۆییەوە دەگەڕێنەوە کوردستان و کاردەکەن.

ئەم توێژینەوەیە، دوو پاشکۆی پەیوەندیدار بەباسەکەمانی لەگەڵدایە، یەکەم: کرۆنۆلۆژیای شانۆی کوردی تا ١٩٥٧، دووەم ژیاننامەو کارنامەی هەندێک لەپێشڕەوانی شانۆی کوردی، هەردوو پاشکۆ، یارمەتیمان دەدەن باشتر سوود لەتوێژینەوەکە ببینین.

لەکۆتاییدا، پێویستە ئاماژە بۆ ئەوەبکەین، کەهەندێکی کەم لەناوەڕۆکی ئەم توێژینەوەیە، بەتایبەتی کرۆنۆلۆژیاکەو ژیانی شانۆنامەنووسەکان، لەگۆڤارە کوردییەکاندا بڵاوکراونەتەوە؛ بەڵام لێرەدا لەبەربایەخی بابەت، بەپێویستمان زانی لەگەڵ توێژینەوەکەدا پێشچاویان بخەینەوە.

بەشی یەکەم:

زاراوەی "شانۆ" لەزمانی کوردیدا

زاراوەی "شانۆ" لەزمانی نووسینی کوردیی سەدەکانی کۆندا، هەروەها لەهیچ قامووسێکی کوردی-بێگانە-کوردیی سەدەکانی رابردوودا بەدی ناکرێت، بۆ یەکەمینجار، مەحوی، لەکۆتایی سەدەی نۆزدەهەمدا، زاراوەی تیاترۆی لاتینی Theatre، بەم شێوەیە بەکارهێناوە:

دنیا تیاترۆیە، مەوەستە تیا، بڕۆ
کێ مایەوە کەنەبووبێ تیاترۆ[1]

ئەمە، دوو راستیمان بۆ ڕووندەکاتەوە:

١-کورد تا سەرەتای سەدەی بیستەم هونەری شانۆی، بەواتا ڕۆژئاواییەکە، نەبووەو نەناسیوە، هەربۆیەش زاراوەکە-بەو شێوەیەی کەشانۆی ڕۆژئاوایی دەربڕێت-لەزمانی کوردیدا دروست نەکراوەو بڵاونەبۆتەوە.

لەسەردەمی عوسمانییەکاندا لەهەولێر، بەپێی سجللاتی کۆن، وانەی "لیسانی فەرەنسەوی و مۆسیقاو رەسم و ئال ئیشلەری و تەربیەی بەدەنی و حوسنی خەت" دەخوێنرا[2]. لەوتۆمارە کۆنانەدا هیچ باسێك لەهونەری شانۆو تیاترۆ نەکراوە، ئەمە بەڵگەیەکی دیکەی راستبوونی قسەکەمانە.

٢-ئەگەر شانۆمان ناسیبێتیش یان شتێکی کەممان لەبارەوە بیستبێت، ئەوا هەر زاراوە لاتینیەکەمان بۆ بەکارهێناوە: تیاترۆ Theatre، ئەم زاراوەیەش، وەك لەقسەی ناو خەڵکەوە دەردەکەوێ، واتای هونەریی خۆی لەدەستداوەو لەناو کورددا گۆڕانی بەسەردا هاتووە، واتایەکی خراپی گەیاندووە. بە "ئافرەتی خراپ"و شوێنی خراپ گوتراوە "تیاترۆ". ئەمەش چونکە لەناو کورددا نەبینراوە کەئافرەت بچێتە سەرشانۆو نواندن پێشکەش بکات. لەسەردەمی ئینگلیزەکانیشدا هەر زاراوەی تیاترۆ بەکارهاتووە: لەساڵی ١٩٢٠دا لەلاپەڕە ٣ی ژمارە (٥٥)ی

رۆژنامەی (پێشکەوتن)دا، زاراوەی تیاترۆ بەکارهاتووە، هەروەها تەماشاچی بۆ متفرج بەکارهاتووە.

لەسەرەتای سەدەی بیستەم بەملاوە، وردە وردە، لەناو رۆژنامەو گۆڤارەکاندا، هەندێ لەزاراوە ئەوروپاییەکان بۆ (هونەری شانۆ) دەردەکەون: پیەس، درام، تیاتر، یانیش هەندێ جار زاراوە فارسیو عەرەبییەکان، وەك نمایش، تەمسیل.

عەبدولرەحیم رەحمی هەکاری بەیەکەم نووسەر دەژمێردرێت کەبەزمانی کوردی لەساڵی ١٩١٩دا، لەگۆڤاری ژین، لەژمارە (١٥و ١٦)دا، لەئەستەمبوڵ، ناوێکی بۆ هونەری شانۆ Theatre دۆزیبێتەوە. هەکاری دوو زاراوەی بەکارهێناوە: (پیەس)و (تیاتر). وەك دەبینین ئەمیش هەر، نەیتوانیوە زاراوەیەکی کوردیی پەتی دابڕێژێت.پاشان لەساڵی ١٩٢٠دا "لیژنەی فەنو تەمسیل" لەقوتابخانەی ئەربیل ئوولا لەهەولێر دادەمەزرێت. وەك لەم لیژنەیەوە دەردەکەوێ، لەساڵی ١٩٢٠ دا بەهونەری شانۆ گوتراوە (تەمسیل)، واتە زاراوە عەرەبییەکەیان بەکارهێناوە؛ هیچ ناوێکی "شانۆ" لەئارادا نەبووە.

ئینجا پیرەمێرد لەرۆژنامەی ژیان، ژمارەی رۆژی سێشەممەی ٢ی ئاغستۆسی ١٩٢٧، لەوتارێکی رەخنەی شانۆییدا، زاراوەی تەمسیلو فەننی تەمسیلو درام Drame، وپیەس Pieceی بەکارهێناوە. دوای ئەویش، زێوەر، لەسەرەتای سییەکاندا بەشیعر لەبارەی "فەننی تەمسیل" دەدوێ، بەهەمان شێوە خۆی لەقەرەی وشەی "شانۆ" نەداوە. ئینجا بێکەس لەشیعرێکیدا کەلە ٣٠ی ٣ی ١٩٣٩دا لە ژمارە ٥٦٠ی رۆژنامەی ژیندا بڵاوکراوەتەوە، هەر وشەی تیاترۆی بەرامبەر بەشانۆ بەکارهێناوە:

تیاترۆی ئێرەو گشت ئینتیزامی

ئێستا هاتۆتە سەر گەمەی رامی

بەم شێوەیە دەبینین، تاکو ساڵانی (١٩٤٠) وشەی شانۆ لەزمانی کوردیدا بوونی نیە. هەمیشە زاراوە ئەوروپاییەکان (پیەس، درام، تیاتر) یان وشە فارسیو عەرەبییەکان (تەمسیل، نمایش) لەجیاتی "شانۆ" بەکارهاتوون.

شاعیری نوێخواز، عەبدوڵڵا گۆران، لەوانەیە یەکەم نووسەری کورد بێت کەلەساڵی ١٩٥٠دا زاراوەی "شانۆ"ی لەجیاتی (مسرح)و (تمثیل) ی عەرەب، واتە لەجیاتی تیاتری ئینگلیزی، بۆ یەکەمجار لەزمانی کوردیدا بەکارهێنابێت، ئەمەش لەشیعری (جیلوەی شانۆ) کەلەدیوانی (فرمێسكو هونەر)دا لەساڵی ١٩٥٠ لەبەغدا لەچاپخانەی مەعاریف چاپکراوە. دیارە دووا بەدووای ئەم بەکارهێنانەی گۆران، زاراوەی "شانۆ" کەوتۆتە نێو نووسەرانەوەو پەسندکراوەو جێگەی خۆی گرتووە. لەکۆتاییشدا زاراوەی "شانۆگەری"و "شانۆنامە"و "شانۆنامەنووس"ی لێدروستکراوە. ئەوەتا لەکۆتایی ساڵی ١٩٥٧دا لەژمارە ١٣٣٧ی رۆژنامەی (ژین)، گۆشەیەك بەناوی "سینەماو شانۆ" لەلایەن نووری وەشتییەوە دەکرێتەوە. ئینجا لەشوباتی ١٩٥٩دا لەگۆڤاری هەتاو لەلاپەڕە ٢٦دا، وتارێك لەبارەی شانۆگەرییەك نووسراوە کەلەهەولێر پیشاندراوەو زاراوەی شانۆی تێدا بەکارهاتووە. بەڵام لەهەمان کاتدا زاراوەی (نواندن)یش لەژمارە (١٤٩)ی هەمان گۆڤاردا بەم شێوەیە

بەکارهاتووە: (هەفتەی پێشوو لەسەر شانۆی قوتابخانەی سانەویی کوڕان، قوتابخانەی هەولێر دوو چیرۆکیان نواندووە). بەهەمان شێوە، لەساڵی ١٩٦٠دا، لەڕەخنەیەکی شانۆییدا لەبارەی شانۆگەریی (چیرۆکی شۆڕشی هەڵواسراوەکان)، زاراوەی " شانۆ" لەسێ شوێنی وتارەکەدا بەکارهاتووە:

(چیرۆکی شۆڕشی هەڵواسراوەکان کەفیلمێکی مەکسیکییە لەلایەن کاك عەبدولقادر ئازادەوە کراوەتە کوردی، مەکی ئازادی برایشی خستوویەتیە سەر شانۆ. شانۆ قوتابخانەی گەلە.. هەروەکو گوتوویانە: شانۆو نانم بدەرە دەس، گەلێکی تێگەیشتووت ئەدەمێ)[٣].

زاراوەی"شانۆ" لەچیەوە هاتووە؟

ئێمە وای بۆ دەچین کەوشەی شانۆ لەوشەی شێننێ Sceneی ئیتاڵییەوە هاتبێتە ناو زمانی کوردی، کەلەزمانی ئیتاڵیدا بە (شێننێ) یان "شێننۆ" دەمزەد دەکرێت. لەزمانی فەرەنسیو ئینگلیزیشدا بۆتە سێن Scene. تەنانەت لەزمانی فارسیی ئەمڕۆشدا زۆرجاران وشەی (سن) بەکاردێنن، کەهەر لە Sceneی فەرەنسیو ئینگلیزییەوە هاتووە.

تیپە شانۆییە ئیتاڵییەکان، لەڕێگەی باڵوێزخانەو کۆمپانیا ئیتاڵییەکانەوە لەئەستەمبوڵ، یەکەم ئەو تیپە شانۆییە رۆژئاواییانەبوون کەشانۆی هاوچەرخیان لەئەستەمبوڵو شارەکانی دیکەی تورکیادا پێشکەش کردووە[٤]. ئەو شانۆگەرییانە لەکۆتایی سەدەی نۆزدەهەمو سەرەتای سەدەی بیستەمدا پێشکەشکراون؛ واتە لەو سەردەمەی کەدەیان رووناکبیرو نووسەرو سیاسەتمەداری کورد لەهەرچوار پارچەی کوردستانەوە رژابوونە ئەستەمبوڵ. لەوێ ئەو شانۆگەرییە ئیتاڵییانەیان بینیوەو گوێیان لەناوی ئەو هونەرە بووە کەپێی دەڵێن شێننێ یان "شێننۆ". ئەو نووسەرو رووناکبیرە کوردانە لەوانەیە ئەم وشەیەیان لەکاتی گەڕانەوەی خۆیاندا بۆ کوردستان هێنابێتو خستبێتیانە زمانی نووسینی کوردییەوە. پاشان پاشگری "گەری"و (نامە)ی خراوەتەسەرو بۆتە "شانۆگەری"و (شانۆنامە).

کەواتە، سەبارەت بەوەی هونەرەکە هونەرێکی ئەورووپییە، دەبینین ناوەکەیشی وشەیەکی ئەورووپاییەو وەرمانگرتووە. تەنانەت هاوواتاکانی دیکەیشی: تیاتر، پیەس، درام.. هتد، کەپیرەمێردو عەبدولڕەحیم رەحمی هەکاریو یەکەم شانۆنامەنووسەکانی دیکە لەنووسراوەکانی خۆیاندا بەکاریان هێناوە، ئەوانیش هەر، ئەوروپایینو لەئەدەبیاتی رۆژئاواییەوە وەرگیراون. تەنیا وشەی نمایشو تەمسیل نەبێ کەپیرەمێرد لەهەندێ شوێندا بەکاری هێناون، وشەی فارسیو عەرەبینو ئێمە نواندن-مان لێ داتاشیون، بەڵگەیەکی دیکەی راستییەکە لەوەدا دەردەکەوێ، کەدەبینین وشەی پەیوەندیداری دیکەیش بەشانۆوە، وەك دیکۆر، مۆنتاژ، دیالۆگ، مەنەلۆگ، ئەکسیسوار.. ئەوانیش هەر وشەی زمانە رۆژئاواییەکانن.

هەموو ئەمانەی باسمان کردن، بەڵگەی ئەوەن کەهونەرەکە (بەشێوە رۆژئاواییەکەی) هونەرێکی کوردی نیە، ژانرێکی نوێیە، لەڕێگای ئەدەبیاتی ئەورووپاییو تورکیەوە، لەسەرەتای سەدەی بیستەم بەملاوە، کەوتۆتە ناو ئەدەبیاتی کوردییەوە.

بەشی دووەم:

پیشاندانە شانۆییە میللییەکان

پێش ئەوەی نمونەی شانۆی رۆژئاوایی لەکوردستاندا بلاوببێتەوە، کورد چەندین جۆر شانۆی میللی هەبووە. هونەری تەماشاکردن‌و پیشاندان، هونەرێکی دێرین‌و باوی کوردەوارییە. تەنانەت لەسەردەمە دێرینەکانەوە، بۆ نموونە؛ بەر لەزایینی مەسیح، گووتییەکان، (٢٢٠٠ پ.ز) دەمامکی سەرکەبەرانیان لەسەردەکرد، دیاردەی نواندن‌و لاساییکردنەوەیان لەلا هەبووە. میدییەکانیش چەندین جۆر شانۆی نەریتییان هەبووە. تەنانەت هەندێ لەپسپۆران وای بۆ دەچن کەهەندێك لەسورەتەکانی گاتاکان (لەکتێبی ئاڤێستا) شانۆنامەیەکی تەواون[٥]. هەروەها سالی ٥٣ی پێش زاین، بەقسەی مێژوونووسی یۆنانی، سترابۆن، کوردو ئەرمەن شانۆیان هەبووە[٦]. ئەم شانۆ میللییانە، بێگومان، لەشێوەی نووسیندا نەبوونە، بەلکو تەنیا لەشێوەی تەدارەك‌و نواندندا پیشان دراون. دیارترین ئەو شانۆ میللییانە، ئەمانە بوونە:

١-یاری‌و گەمە میللییەکان

کورد، وەك هەموو گەلانی دیکەی رۆژهەلات، یاری‌و قۆشمەو گۆلمەزەکانی وەك قەرەگۆزو جریت بازی‌و مەیدان ئۆینی‌و ئۆرتە ئۆینی‌و عەرووسەك‌و زۆرخانەو کۆسە بەبەو رمبازی‌و رووبەندبازیی هەبووە[٧]. ئەم گەمەو یارییانە بەجۆرێك لەنواندنی شانۆیی میللی دەژمێردرێن. تا ئێستاش بەشێکیان ماون، یان هەندێکیان لەبۆنەو رۆژە تایبەتییەکاندان بەتایبەتی لەسالانی ١٩٢٠-١٩٤٠دا، لەهەندێ شوێن، بەتایبەت لەسەیرانگەکاندا ئەنجام دراون. یەکێك لەئەکتەرو شانۆکارەکانی سالانی ١٩٢٠ی کوردستان، لەبارەی ئەم جۆرە نوواندنە میللییانەی جارانەوە دەلێ:

(بووکە بەبارانە) یا (داوەرە)، کەلەناو بێستان دەیچەقێنن، تا تەیرو توال لێی برەونەوە، یان بەشەو رەزوانەکان نیوەشەو گۆچانێکیان لەسەربانی کۆلیت یا لەسەر کەپر دەچەقاند سەرو کلاویان لەسەر دەنا، تا دز واتێبگەن ئەمە باغەوانەکەیە ئێشك دەگرێ، وەختی خۆی لەمزگەوتەکان، بەتایبەتی زستانان، فەقێیەکان شەوانی سێشەمووان‌و هەینی کەکاتی حەسانەوەیان بوو، لەحوجرە، خۆیان بەیاری‌و تەمسیلی ماقوول‌و سەیر دەخافلاند. ئەو فەقێیانە هی زۆر شارانی کوردستان بوون، عاداتی لای خۆیان بلاودەکردەوە، ئیدی نموونەی لای خۆیان بوون، فەقێی زۆر سوحبەتچیان تێدابوو، هەندێ ئەهالی گەرەکیش بەشدارییان دەکرد: وەك شانۆی مامۆستاو فەقێ، وەستاو شاگرد، باوك‌و ئەولاد. بەرگی خۆیان گۆڕیوە تا نەیانناسنەوە، تەمسیلی (شوان‌و گورگ)یان کردووە، لاسایی زۆر حەیواناتیان کردۆتەوە، کەدیوەخانەکانیش چۆلدەبوون، هەندی لەمیوانان کەدەمانەوە لەگەل خولامان بەبێدەنگ رایانبواردووە. لەکۆیە پاشا پاشایەتی تا سالی (١٩١٤) کەسەفەربەر دەستی پێکرد، مابوو. کۆتەلێش زۆر کۆنە، بۆ سەرۆك تایفەو سەرۆك عەشیرەت دەکرا؛ ماین یا ئەسپێکی دەرازێننەوە، هەیکەلێك بەجل‌و بەرگی سەرۆکەکە لەسەر پشتی ولاغەکە قاییم دەکەن، دەیهێنن لەناوەندی شیوەنی رادەگرن، یا بەدەورە دەیگێرن[٨].

٢-نواندنی مەزهەبی‌و دینییەکان

کورد لەنواندنە مەزهەبیو دینییەکاندا، کەپەیوەندییان بەپرسەی شیعەکانو کارەساتەکەی کەربەلاوە هەیەو زیاتر لەئێرانو تورکیای عوسمانیدا باوبوون، بەشداریی کردووە، سەردوولکە، کۆتەڵ، عاشوورا، شیوەن.. بەگرنگترین نواندنە دینییەکان دەژمێردرێن، دیاردەی کۆتەڵ لەسەردەمی میدیاییو گووتییەکانیش، وەك تەدارەکێکی دینیو درامی، هەرهەبووە. پاشاکان بەکۆتەڵ نێژراون. لەداستانی مەمو زیندا مەم بەکۆتەڵ شاردراوەتەوە. زۆربەی ئەمانە گەنجینەی میتۆلۆژیای شانۆییو نواندنی کوردین، بەشێك بوونە لەژیانی رۆژانەو رابواردنی ئاسایی خەڵکی کورد(٩).

٣-میرنەورۆزیو میرمیرێن

گەلێ کورد هەندێ شێوە نواندنی شانۆیی تایبەت بەخۆی هەبووە، لەوانە: میرمێرین، میرو گزیر، میرنەورۆزی(١٠). میرمیرێن جۆرە نواندنێکی کوردەواریبووە، بەهاران کراوە. ئەم نەریتە هونەرییە پەیوەندییەکی هێندە پتەوی بەشانۆی ئەورووپاییەوە هەبووە کەمامۆستا گیوی موکریانی لەقامووسێکی خۆیدا وشەی میرمێرێنی بەرامبەر بەوشەی تیاتر Theatreی ئینگلیزیو مەسرەحی عەرەبیی داناوە(١١). هەروەها لەساڵی ١٩٦٠یشدا، لەرەخنەیەکی شانۆییدا (چیرۆکی شۆڕشی هەڵواسراوەکان) نووسراوە، زاراوەی (میرمێرێن) بۆ شانۆگەری بەکارهاتووە(١٢).

٤-چایخانەکان

چایخانەکان وقاوەخانەو دیوەخانەکان لەهەموو شارو شارۆچکەیەکی کوردستاندا جێگەی گێڕانەوەی حەکایەتو نواندنی جۆراوجۆربوونە. شانۆی چایخانەکانی ئیسرابادیو مەیدان لەخانەقینو قەسری شیرین، کەجەعفەر لەك بەڕێوەیدەبردن، لەکۆتایی سەدەی نۆزدەهەمەوە هەبووە. لەساڵی ١٩٥١دا لەهەولێر، سەید غەریب بەرزنجی چایخانەی " سەید غەریب"ی دروستکرد، ئەو چایخانەیە، لەگەڵ چایخانەی ئەحمەد رەزا (مەچکۆ)، چایخانەی مام تاهیر، چایخانەی سەبرو عەبۆ ببوونە بارەگای نووسەرو هونەرمەندان. شەوانیش، مەلا عەلی کلاشدروو، لەگەڵ چەندین حەکایەتخوانی دیکە، هەقایەتی کوردەوارییان دەگێڕایەوە. سەکۆی ژوورەوەی ئەو چایخانانە، شەوان، هەریەکەیان شانۆیەك بوون بۆ خۆیان(١٣).

٥-شێوە نواندنە میللییەکانی دیکە

دیاردەکانی کۆسە بەبە، ئاهەنگە شانۆییەکانی نەورۆزو مەدرەسەی مزگەوتو خانو سەیرانگا، زبارە، گەمەی پاشا هەڵبژاردن، چوونە سەیران، دیدەوانی.. بەچەند سەرچاوەیەکی گرنگی دیکەی بزووتنەوەی شانۆیی میللیمان لەقەڵەم دەدرێن. خۆکردنە پاشاو نواندنی پاشایەتی لەزۆربەی شارە کوردییەکانی کۆتایی سەدەی ١٩، تاهاتنی ئینگلیزەکانیش لەکوردستاندا باوبووە (پێنج رۆژ بەرلەنەورۆز تا رۆژی سێزدەی نەورۆز)، ئینگلتۆن لەکتێبەکەیخۆیدا لەبارەی کۆماری مهاباد، کەبەزمانی ئینگلیزی نووسیویەتی، باسی دەکا.

میهرەجانەکانیی سلێمانیش، کەبە ١٩١٠و١٩١٢دا پەیدابوونە، چەندین چالاکی شانۆییو نواندنی میللیو نەریتییان پێشکەش کردووە(١٤). چەند هونەرمەندو ئەکتەرێکی ناسراوی میللیی وەك فەرەج کوردی، حافزی لەقلەقزادە، ئەحەی ناسر، ئەحەی کرنوو.. لەساڵانی کۆتایی سەدەی

نۆزدەهەمو سەرەتای سەدەی بیستەم لەشاری سلێمانییدا قۆشمەچیبوونە، چەندین دیمەنی شانۆیی‌و پیشاندانی تەمسیلییان پێشکەش بەخەڵك کردووە. هەروەها شانۆی میلیی قوتابخانە ئاینییەکانی کوردستان، لەکاتی ئیجازەدانە فەقێکان، هەر ساڵێ، لەگەڵ شانۆی میللی میهرەجانەکان لەبەهارانداو شانۆی فرەچەشنی تیپە گەڕۆکەکان لەخان‌و کاروانسەراو چایخانەکان بەگشتی، ئاهەنگی مەدارس‌و چوونە سەیران، دیدەوانی. هەموو ئەمانە، سەرچاوەکانی شانۆی کوردن[١٥].

تاهیر ئەحمەد حەوێزی، کەیەکێکە لەئەکتەرو شانۆکارەکانی ساڵانی ١٩٣٠ی کوردستان، لەبارەی ئەم جۆرە نواندنە میللییانەی جارانەوە دەڵێ:

گەورەترین شانۆگەری لەکوردستاندا (پاشا پاشایەنێ) بووە: (ئەمن لەقەڵاتێم، ئەتوو لەگووفاتی)، (قەڵات قەڵاتی ئەزە)، لەزۆربەی شارەکاندا هەر شوێنە بەپێی عادەت‌و نەریتییان، یەکێکی گورج‌و گۆڵ، کەخۆی پێ بگێڕێ‌و پێنەکەنێ، دەکرێتە مەلیك (شا)؛ بەرگێکی تایبەتی لەبەردەکەن، شتێکی وەك (تاج)ی لەسەر دەنێن، کەچە شیرێکی دەدەنە دەست، لەسەر کورسییەکی دادەنێن هەندێ دەست‌و پێوەند بەدەوریا رادەوەستن، هەر فەرمانێکیان پێبدات دەم‌و دەست جێبەجێی دەکەن، گەورەو گچکە دەبێ بەگوێی بکەن، بەڵکو لەپەنای پاشایەتی بێگار بەهەندێ کاربەدەستانی شارەکە دەکەن. کاسبکارەکان پارەیان کۆدەکردەوە، بەتایبەتی لەشاری کۆیە، دەچوونە ئەسحابان، شەو دەمانەوە، پاشاش پێشیان دەکەوت شانۆگەرییان دەکردو مەولودیان دەخوێندەوە، هەندێ پاشا دەسەڵاتی هەبوو، سێ رۆژ یان هەفتەیەك بوو، ئەنجومەنی وەزیرانی هەبوو، بەڵکو پارەیەکی چاکیان دەدایە، ئەمری دەردەکرد: (بڕۆن فلانە کەس ببینن)، تاوانی دەکرد، بەڵکو فەلاقە وەیان بەبەرگەوە دەیخستە ناو ئاوێ، کەماوەی دەسەڵاتی کۆتایی دەهات، خێرا تاجەکەی فڕێ دەداو جلەکانی دادەکەندو تاهێزی تێدابا رای دەکرد، بیانگرتبا بەهەموویان وەبەرشەقیان دەدا، ئەمە نموونەیەکی بچووککراوەی حوکمداری نیوە دیموکراتی‌و دانان‌و لێخستنی سەرۆکان بووە[١٦].

هەموو ئەمانەو دەیانی دیکەی هاوجۆری ئەمانە، بەدرێژایی مێژوو، لەسەدەکانی رابردوودا، لای کورد، دەکرێ بەشێوە نواندنێکی میللی بژمێردرێن، شانۆ لەکودستاندا، بەم شێوەیە بووەو لەناو ئەم چالاکییانەدا دەرکەوتووە.

لێرەوە، دەتوانین تێبینی دوو راستی بکەین:

١-پیشاندانی شانۆیی، لای ئێمە، پێش نووسینی شانۆنامەو بڵاوکردنەوەی تێکستی شانۆیی کەوتووە. چونکە، جگە لەهەموو ئەو شانۆ میللییانەش کەنەنووسراونەتەوە، لەساڵی ١٩٠٥دا، بەگەواهیی مامۆستا محەمەد تەیموور، شانۆگەرییەکی شێوە رۆژئاوایی، بەناونیشانی "میری دیل" لەهەولێر پێشکەشکراوە[١٧]. هەروەها لەساڵانی ١٩١٠-١٩١٢دا لەمیهرەجانەکانی شاری سلێمانیدا نواندنی شانۆییان پێشکەشکردووە، بێ ئەوەی دەقە شانۆییەکانیان بڵاوبکرێنەوە.

٢-شانۆ، تا سەرەتای سەدەی بیستەم، لەکوردستاندا، بەو شێوەیەی یۆنانی دێرین(گریگ) یان بەشێوەی ئەورووپا نەبووە، بەڵکو لەناو چەند تەدارەك‌و نەریتێکدا خۆی بەرجەستەکردووە، چەند

پێوەرێکی سەربەخۆی جیاوازی میللیی هەبووە، نەیتوانیوە وەك ژانرێکی هونەری-ئەدەبیی سەربەخۆ خۆی پێکبهێنێ. لەوەدەچێ، بارودۆخی شارستانیو ئایدیۆلۆژیی کوردستان، تاسەرەتای سەدەی بیستەم، بەوشێوەیە نەبووبێ کەشانۆنامەی تێدا سەرهەڵبدات، چونکە وەك رەخنەگری فەرەنسی، تۆدۆرۆف، باسی دەکات: ژانرێکی ئەدەبی بۆئەوەی سەرهەڵبدات، پێویستە کۆمەڵگەکەی، گەیشتبێتە ئاستێکی دیاری پێشکەوتن. ئەمەش چونکە بەبۆچوونی تۆدۆرۆف: ژانری تازەی هەرسەردەمێك سیستەمێکی تایبەتی خۆی هەیە کەلەگەڵ ئایدیۆلۆژیەتی باوی ئەو سەردەمەدا یەك دەگرێتەوە[١٨].

لێرەوە دەکرێ بگوترێ، شانۆ بەو چەمکە ئەورووپاییەی کەئەمڕۆ لەکوردستاندا هەیە، ژانرێکی تازەیەو لەڕێگەی شەپۆلی ئەدەبیاتی تورکیو ئەورووپییەوە هاتۆتە ناو ئێمە.

کەواتە، هەربۆیە، ناکرێت ئەو پۆلێنکردنەوەی بۆ مێژووی درامای ئەورووپی کراوە، بەهەمان شێوە، بەسەر شانۆی کوردیدا بچەسپێت. ئێمە پێویستە لەنووسینەوەی مێژووی شانۆی کوردیدا، مێتۆدێکی توێژینەوەی تایبەت بەکاربێنین کەلەگەڵ هەڵکەوتی خۆمان بگونجێت. ئێمەی کورد، ناتوانین ناو لەهیچ قۆناغێکی شانۆیی خۆمان بنێین قۆناغی (کلاسیزم) یان (رۆمانسیزم) یان (مۆدێرن). چونکە، بۆ نموونە، لەوکاتەی رێبازی کلاسیزم لەئەورووپادا باوبووە، ئێمە لەکوردستان، بێئاگاو دوور لەئەوان، خەریکی قەرەگۆزو کۆتەڵو مەیدان ئۆینیو رووبەندبازیو میرمیرێن بووینە. کاتێ ئەورووپا رووی کردۆتە شانۆی رۆمانسیزن، ئێمە لەکوردستان هێشتا هەر پابەندی ئەو هونەرانەی پێشوو بووینە. لەکۆتایی سەدەی نۆزدەمو دەیەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا، کاتێ ئەورووپا رووەدەکاتە سمبوولیزمو ریالیزم، ئێمە لەکوردستان، تازە بەتازە، دڵودیدەمان بەقۆشمەو عەرووسەكو گوڵمەزەکانی فەرەج کوردیو ئەحەی ناسرو حافزی لەقلەقزادەو ئەحەی کرنوو زاخاو دەدەین. کاتێکیش، ئەورووپا لەماوەی چارەگی یەکەمی سەدەی بیستەمدا خۆی تازە دەکاتەوەو روو لەشانۆی مۆدێرنو سوریالیزمو دادایزمو فوتووریزم دەکات؛ ئێمە لەهەولێرو لەسلێمانی، هێشتا جارێ، نەك هیچ ئەکادیمیایەکی شانۆمان نییەو نەخوێندووەو، بەڵکو تەنانەت هیچ تیپێکی شانۆییشمان دانەمەزراندووە. پشتمان بەدیدەوانیو تیپە شانۆییەکانی قوتابخانەکان بەستووە، ژمارەی شانۆگەرییەکانیشمان لەژمارەی پەنجەکانی دەست تێپەڕناکەن.

لەسەر بنچینەی ئەم راستییانەوە، ناچارین بۆ نووسینەوەی مێژووی سەرهەڵدانی شانۆی کوردی، دوو قۆناغی بنجی دەستنیشان بکەین؛

قۆناغی یەکەم: قۆناغی شانۆ میللییەکانمان، کەقۆناغێکی غەیری ئەو شانۆ ئەورووپاییەیە کەبەکلاسیزمو نیووکلاسیزمو رۆمانسیزمو سمبوولیزم دەیناسین، بریتییە لەکۆمەڵێك تەدارەكو نەریتو نواندنی میلليی خۆمان، هەرلەسەدەکانی دێرینەوە درێژدەبێتەوە تا دەگاتە سەرەتای سەدەی بیستەمیش.

قۆناغی دووەم: لەبڵاوبوونەوەی یەکەم تێکستی شانۆیی نووسراوەوە دەستپێدەکات لەساڵی ١٩١٩ لەئەستەمبوڵ، لەلایەن عەبدولڕەحیم رەحمی هەکارییەوە تادەگاتە ساڵی ١٩٥٧، کەبەرەو

وەرچەرخانە مێژووییەکەی ساڵی ١٩٥٨ دەچین. لەساڵی ١٩٥٧دا، بۆ یەکەمین جار لەمێژوودا، کۆمەڵەی هونەر جوانەکان لەسێ شاری گەورەی کوردستاندا (سلێمانی، هەولێر، هەڵەبجە) دادەمەزرێت و شانۆکارەکان لێی کۆدەبنەوەو یەکەمین شانۆگەرییەکانی خۆیان پێشکەش دەکەن، دواتریش یەکەمین تاقمی قوتابیی کورد لەپەیمانگای هونەرە جوانەکانی بەغدا بەشی شانۆ تەواودەکەن و لەڕێگەی ئەم کۆمەڵەیەوە دەستدەکەنە کاری شانۆیی.

ژانری شانۆ، بەواتا ئەوروپییەکەی، تەنیا بۆ کورد تازەنییە؛ بۆ نموونە شانۆی عەرەبی لەعیراقدا لەوەی خۆمان کۆنتر نیە؛ کۆنترین شانۆگەری لەعیراقدا بریتیە لە(الشماس) نووسراوی حنا حبش، کەلە١٨٨٠دا لەمووسڵ پێشکەشکراوە[١٩]. لەتورکیاشدا، ئیبراهیم شیناسی ١٨٢٦-١٨٧١، لەساڵی ١٨٥٨دا بوو کەیەکەمین شانۆنامەی شێوە ڕۆژئاوایی، بەناونیشانی شاعیر ئێڤلەمەسی (زەماوەندی شاعیر) بەزمانی تورکی نووسی[٢٠]. لەئێرانیش، دەگەڕێتەوە بۆ ڕۆڵی ئەو شانۆنامە ئەوروپی، بەتایبەتی فەرەنسیانەی، کەلەسەردەمی دامەزراندنی دارالفنوندا تەرجەمەی سەر فارسی دەکران و پیشاندەدران؛ پاشانیش کاتێ دەرهێنەرو دیکۆرسازو ئەکتەری کورد، میر سیف‌الدین کرمانشاهی لەساڵی ١٨٣٠دا لەتفلیسی قەفقازەوە بۆ کرماشان دەگەڕێتەوەو لەتاران و تەورێزو کرماشان و شانۆ بەشێوەی ئەوروپایی دەستپێدەکات. ئەم هونەرمەندە کوردە، ڕەنگە لەئێراندا، یەکەمین کەس بێت کەدەرهێنان و بەکارهێنانی دیکۆری لەشانۆدا کردبێتەباو[٢١]. دوای ئەویش، ڕۆڵی فتح علی اخوند زادە (١٨١٢-١٨٧٥) لەساڵانی ١٨٥٠-١٨٥٦دا-کەمیرزا جەعفەری قەراجەداغی شانۆنامەکانی ئەوی لەئازەربایجانییەوە دەکردنە فارسی-لەگەڵ ڕۆڵی میرزا ئاغای تەورێزی لەبیرناکرێن[٢٢].

لەوانەیە، گەلێك شانۆنامەنووس و دیکۆرسازی کوردی وەك میر سیف‌الدینی کرمانشاهی هەبووبن کەبەزمانی فارسی یان تورکی و عەرەبی خزمەتی شانۆی فارس و تورك و عەرەبیان کردبێت[٢٣]. بەڵام بەزمانی کوردی؛ پێویستە چاوەڕێی ساڵی ١٩١٩ بکەین بۆ ئەوەی یەکەم تێکستی شانۆیی بەزمانی کودی بڵاوبکرێتەوە. ئەمەش لەئەستەمبوڵ، بەناونیشانی (مەمێ ئالان) لەژمارە ١٥و ١٦ی گۆڤاری (ژین)دا بەپێنووسی ع.ڕەحمی هەکاری. تێکستی ناوبراو بەسەرەتای بڵاوبوونەوەی ژانری شانۆنامە لەئەدەبیاتی کوردیدا دەژمێردرێت، ڕێگە خۆشدەکات بۆ ئەوەی پەیتا پەیتا تێکستی شانۆیی دیکە بنووسرێن و بڵاوببنەوە.

بەشی سێیەم:

شانۆنامەو شانۆی شێوە ڕۆژئاوایی

لەکام دەفری شارستانیی کوردستاندا سەری هەڵدا؟

بەپێویستی دەزانین، بەچەند دێڕێك، ئەو زەمینە شارستانییەی کەشانۆنامەو شانۆی ڕۆژئاوایی لێوە لەدایك بوو ڕوونبکەینەوە. فاکتەرەکانی سەرهەڵدانی شانۆنامە لەئەدەبیاتی کوردیدا ئەمانەبوون:

١-بلاّوچەدانی هەستی ناسیووناليستیو راپەرینە نیشتمانییەکان، لەکۆتایی سەدەی ١٩مو سەرەتای بیستەمدا، هەروەها دروستبوونی دەیان ڕێکخراوی سیاسیو کۆمەڵەی رۆشنبیریو کۆمەلایەتی لەدەرەوەی کوردستانو لەناوەوەدا، لەئاکامی ئەمەشدا، دامەزراندنی یەکەمین قوتابخانە کوردییەکانو بەرزبوونەوەی ئاستی تەکنەلۆژیو رۆشنبیریو خوێندەواری لەناو گەلدا[٢٤].

لە ١٩١٤ بەملاوە، زۆربەی قوتابیانی کوردی هەولێری، بۆ نموونە، دەرچووانی قوتابخانەی روشدیە یا مەدارس، دەچوونە (دار المعلمین ابتیدائی سی)و (حقووق کولیەسی) لەمووسڵ. لەسلێمانیو شارە گەورەکانی دیکەی کوردستانیش، بەهەمان شێوە، بۆ فێربوونو خوێندن روویان دەکردە بەغداو ئەستەمبوڵ، هەروەها دوای کۆتایی هاتنی جەنگی یەکەمی جیهانی، یەکەمین قوتابخانەکان بۆ کوڕان لەکوردستاندا کرانەوە. دوا بەدوای ئەو، قوتابخانە بۆ کچانیش، بۆ یەکەمین جار لەمێژوودا دەرگاکانیان کەوتە سەر پشت، لەمانگی ئەیلوولی ١٩٢٧دا، کاتێ مەجید یەعقوبی پارێزگار بوو، یەکەم قوتابخانەی کچان لەهەولێر، لەگەڕەکی قەلاّ، لەنزیك دەرگای ئەحمەدیە کرایەوە، تەنیا یەك پۆل بوو، ٣٥ قوتابیبوون.

ئەم قوتابخانەو کۆمەڵەو ڕێکخراوانە، رۆلێکی دیاریان هەبوو بەسەر بوژاندنەوەی رۆشنبیریو نەشونمای جموجۆڵی شانۆیی. (لیژنەی فەنو تەمسیل)، بۆ نموونە، سەربەقوتابخانەی ئەربیل ئولای هەولێر، لەساڵی ١٩٢٠ دامەزراوەو چەندین بەرهەمی هەبووە. جگە لەوەش تیپی شانۆیی قوتابخانەی زانستی کەسەربە جەمعیەی زانستی بوو لەسلێمانی، لە ١٩٢٦دامەزراوە. چەندین بەرهەمی شانۆیی هەبووە، جگە لەپیشاندانی فیلمی سینەمایی لەناو ئەم جەمعیەتەدا کەکاریگەریی هەبووە بەسەر سەرهەڵدانی هونەری شانۆ تەنانەت چیرۆکیش لەوشارەدا. لەڕۆژنامەی ژیانەوە، ژمارە ٣٧، لە ١٩٢٥/٨/٢٧ بەقەڵەمی عەبدولواحید مەجید نووسراوە کە"لەسەرمانە پرۆغرامو مەعاریفو دەرسەکانی میللەتان بکەین بەکوردیو تەبع بکرێن". هەروەها لەسەروتاری رۆژنامەی ژیان، ژمارە ١٠، ٢٥ی مارتی١٩٢٦دا هاتووە.

بۆ مەبعووسە محترمەکان..

بەدڵ ئەپارێینەوەو تالیبی دوو شتی گەورە، پێویستو ناز ئەکەین:

پرۆغرامێك بۆ مەعاریفی کورد، دارالمعلینێکی کوردی.

بەم شێوەیە، بایەخدان بەکولتوورو بەم هونەرە شارستانییە، تەنانەت خولیای تازەکردنەوەی ئەدەبییش تا رادەیەك، لەئەرکێکی نەتەوەییو لەهەستێکی نیشتمانییەوە هاتوون؛ واتای بنیاتنانی ناسنامەیەکی نەتەوەییان دەگەیاند.

٢-برەوسەندنی جموجۆڵی تەرجەمەو رۆژنامەگەری: بلاّوکردنەوەی چەند رۆژنامەو گۆڤارێکی گرنگی وەکو ژین (ئەستەمبوڵ ١٩١٨-١٩١٩)، (پێشکەوتن)، (ژیان)، (ژیانەوە) لەکوردستانی عیراق لەساڵانی ١٩٢٠دا. هەروەها بوونی ئینگلیزەکان لە کوردستاندا، بەتایبەتی رۆڵی مێجەرسۆن (حاکمی سلێمانی لەسەرەتای ساڵانی بیستدا)، لەڕووی دامەزراندنی یەکەمین چاپخانەکان لەکوردستانی عیراقداو بایەخدان بەتەکنیکە گێڕانەوەییە نوێکانی وەك سینەماو شانۆ،

کاریگەرییان هەبووە بەسەر سەرهەڵدانی هونەری شانۆ تەنانەت چیرۆکیش. ژماری ٦٢ی رۆژنامەی ژیان لە ١٩٢٧دا ل٣. ئاماژە بۆ کۆمپانیایەکی شانۆیی بیانی دەکات-لەوانەیە کۆمپانیایەکی ئینگلیزەکان بێت- کەلەسلێمانی نواندنی شانۆیی پێشکەشکردووە، دەڵێ:

تیاترۆ! لەمەودووا تیاترۆیشمان ئەبێ! قۆمپانیایەکی قەومێك کەچەند رۆژێ لەمەوپێش هاتبوون‌و ئیشیان ئەکرد، تەشەبوسیان بەجەلب‌و هێنانی تاقمێکی تیاترۆ کرد. ئێستا تاقمی تیاترۆیان هێناوەو موساعەدەیان ئیستیحسال کردووە کەیاری بکەن، مەملەکەت لەم موئەسەسانە خالی نابێ!و خەڵقی لەپاش ئیشوکارو مەتاعیبی یەومییە بۆ تەتبیعی دەماغ‌و ئیسراحەتی نەفس بەم تەحرەشتانە لزووم‌و ئیحتیاجییەك حیس ئەکا.

هەروەها لەسالانی ١٩١٣-١٩١٥دا دووجار سینەمای سەفەری لەلایەن تیپی عوسمانییەکانەوە لەرێگەی زاخۆوە هاتۆتە هەولێر: لەسەر گالیسکەیەك دانرابوو‌و فیلمی سوڵتان عەبدولحەمیدی پیشانداوە، پاشان چۆتە کۆیەو سولێمانی(٢٦).

رۆژنامەنووسی، لەئەدەبی نوێی کوردیدا، بەمنداڵدانی رەگەزە ئەدەبییە تازەکان‌و پەرەسەندنیان لەقەڵەم دەدرێ. بۆیەش دەبینین هەندێ لەیەکەم رۆژنامەنووسەکان (حسێن حوزنی موکریانی، پیرەمێرد، جەمیل سائیب، جەلادەت بەدرخان) بوونەتە یەکەم تازەکەرەوەکانی ئەدەب، رۆژنامە یان گۆڤارەکانیشیان فۆرمی تازەو ژانری نوێیان هێناوەتە ناو ئەدەبی کوردییەوە؛ وتاری رۆژنامەنووسی‌و وتاری سیاسی لەرۆژنامەی کوردستاندا (قاهیرە: ١٨٩٨)، چیرۆك لەگۆڤاری رۆژی کورددا (ئەستەمبوڵ: ١٩١٣)، شانۆنامە لەگۆڤاری ژیندا(ئەستەمبوڵ: ١٩١٩)، نۆڤلێت لەرۆژنامەی ژیانەوەدا (سلێمانی: ساڵی ١٩٢٥).

رۆژنامەو گۆڤارەکان تەنیا بیروڕای نەتەوەییان تێدا دەرنەدەبڕا، بەڵکو پشتیان بەستبوو بەسیستەمێکی ئێستاتیکی‌و نووسینی تازە؛ چەند فۆرم‌و ژانرو شێوازێکی تازەیان هێنایە ئارا بۆ دەربڕین. زۆر لەزاراوە زانستی‌و رەخنەیی‌و ئەدەبییە تازەکان (بەتایبەتی ئەو وشانەی کەئەوروپیین‌و لەئەدەبیاتی ئەوروپییدا بەکاردێن) لەرێی رۆژنامەنووسییەوە لەدایکبوون‌و بڵاوبوونەوە؛ پیەس، تیاتر، ئۆتۆمبیل، شەمەندەفەر، هوتێل، پاسکیل، بانق، تراژیدیا، کۆمیدیا، بۆمباباران، میکرۆب، شۆفێر، باڵوێزخانە. ئەمەجگە لەدەوڵەمەندکردنی موفرەداتی زمان‌و پاککردنەوەی زمانی کوردیش لەوشەی بێگانە(٢٧). گرووپی نووسەرانی گۆڤاری ژین (١٩١٨-١٩١٩)، بۆ نمونە، پشتیان بەستبوو بەفەلسەفەو ئایدیۆلۆژیەتێکی هاوچەرخ‌و سیستەمێکی تازەی بیرکردنەوەو نووسین. دروشمیان لەم دێڕەدا وەدیار دەکەوێ کەلەوتاری "بیر حەسبحاڵ" بەزمانی تورکی لەژمارە (١)دا لە ١٩١٨/١١/١٧دا نووسیویانە:" ئایدیۆلۆژیەتە کۆمەڵایەتی‌و سیاسییە کۆنەکان، ئەمڕۆن روو لەهەرەسن.

ئێمە ئەمڕۆ بەشداری لەسازکردنی چەند رچەو پرینسیپێکی تازەدەکەین"(٢٨).

٣-دروستبوونی پەیوەندییەکی کولتوریی بەهێز، بۆ یەکەمینجار لەمێژووی کورددا، لەنێوان ئەدەبی کوردی‌و ئەدەبی رۆژئاوادا، واتە لەنێوان نووسەرانی کوردو نووسەرانی ئەورووپا.

لەکۆتایی سەدەی نۆزدەهەمو سەرەتای سەدەی بیستەمدا، بەشێکی زۆری نووسەرو رووناکبیرانی کورد، لەهەرچوارپارچەی کوردستانەوە، روویان کردبووە ئەستەمبوڵ: محەمەد میهریو مستەفا شەوقی لەسابڵاخەوە، عەبدولڕەحیم رەحمی هەکاریو مەمدوح سەلیمو هەمزە بەگ موکسیو سەعید کوردیو خەلیل خەیالیو د.عەبدوڵڵا جەودەتو برایانی بەدرخانو قەدی جەمیل پاشا لەدیاربەکرەوە. ئیسماعیل حەقی شاوێسو پیرەمێردو رەفیق حیلمیو مستەفا پاشا یامولکیو ئەمین زەکی بەگو نەجدەت کەرکوکلیو حوسێن حوزنی موکریانیو ژەنەراڵ شەریف پاشاو زێوەر لەعیراقەوە.

ئەستەمبوڵ وەك قاهیرە، لەوسەردەمەدا ببوە مەڵبەندێکی رۆشنگەریو تیشکهاوێژی ئەوتۆ، کەنووسەرو رۆشنبیرانی نەك تەنیا کورد، بەڵکو رۆشنبیرو نووسەرانی زۆربەی میللەتانی وەك عەرەبو تورکو ئەرمەنو بولگاریو چەرکەسو فارسو هی دیکەشی تێدا کۆببۆوە، ئاڵوگۆڕێکی کولتوریی فراوانی تێدا ئەنجام دەدرا. ئەستەمبوڵ، ئەم پایەتختە رەنگینە فرە کولتورە، بەم شێوەیە، ببوە پردێك کەکولتوری هەموو ئەوروپای بەدنیای دواکەوتووی میللەتانی رۆژهەڵات، لەوانە کوردیش دەگەیاند.

لەسەردەستی ئەو نووسەرو رووناکبیرانە کوردانەی ئەستەمبوڵدا بوو، کەبیرو نووسین، بیری کوردپەروەریو ئەدەب، تێکەڵ بەیەکتربوون، چەمکی تازە لەبارەی ژیانو ئەدەبو هونەرو شارستانیەت لەدایك بوون، کۆمەڵێك پێشبینیو تێگەیشتنی هاوچەرخ سەریان هەڵدا.

ئەو رووناکبیرو نووسەرانە لە ١٩٢٣ بەملاوە، دوای قەدەغەکردنی زمانو کولتوری کوردیو راوەدوونانی رووناکبیرە کوردەکان لەلایەن رژێمی تورکیاوە، پەیتا پەیتا، گەڕانەوە بۆ کوردستان: حوسێن حوزنی موکریانی، پیرەمێرد، ئیسماعیل حەقی بابان، رەفیق حیلمی، ئەمین زەکی بەگ.. بۆ کوردستانی عیراق؛ هەروەها برایان بەدرخانو عوسمان سەبریو قەدریجانو جگەرخوێن بۆ کوردستانی سوریا. لەکوردستاندا، بەتایبەتی لەکوردستانی عیراقدا، ماڵێکی کولتوریی هێندەرەسەنو بەبرشتیان دروستکرد کەتا ئەمڕۆش، ئێمە لەسای بەرهەمو سێبەری ئەواندا دەژین.

بەم شێوەیە ئەم نەوە نووسەرە هاوچەرخە، کە د.عەبدوڵڵا جەودەت، لەسەر وەزنی (تورکە گەنجەکان) ناوی دەنێ (کوردە گەنجەکان)؛ بوونە پردێك لەنێوان ئەوروپاو کوردستان: کولتوری دنیای رۆژئاوایان-بەتورکیاشەوە- بۆ یەکەمین جار لەمێژوودا گەیاندە کوردستان[٢٩]. گرووپی نووسەرانی گۆڤاری ژین (١٩١٨-١٩١٩)، بۆ نموونە، لەژێر کاریگەرێتیی کولتوری ئەوروپیو تورکە گەنجەکاندا، پشتیان بەئێستەتیکایەکی هاوچەرخو پێوەرە ئەدەبییە تازەکان بەستبوو، بۆ یەکەمین جار باس لەئازادکردنی ئافرەتو مافەکانی ئافرەتی کورد دەکات. هەر ژمارەیەکی ئەو گۆڤارە، نزیکەی ٧ لاپەڕەی تەرخانکرابوو بۆ بڵاوکردنەوەی داهێنانی ئەدەبیو ژانرە تازەکان؛ چیرۆك، وتار، شانۆنامە، بەتایبەتیش شیعری نوێ کەمستەفا شەوقیو عەبدولڕەحیم رەحمی هەکاری سەرتۆپیبوون. تەسیراتی ئەو نووسەرانەی گرووپی ژین زۆر زوو بەسەر کوردستانی عیراقدا رەنگ دەداتەوە، بەتایبەت بەسەر نووسەرانی (تێگەیشتنی راستی)و (پێشکەوتن)و (ژیانەوە)و (ژیان). لەوانەیە هەربۆیەش ئەدەبی کوردی لەعیراقدا لە ١٩٢٠ بەملاوە تەکانێکی بەهێز دەدات[٣٠].

دروستبوونی ئەو پەیوەندییە کولتورییە بەهێزە، بۆ یەکەمین جار لەمێژووی کورددا، لەنێوان ئەدەبی کوردی‌و ئەدەبی رۆژئاوادا، واتە لەنێوان نووسەرانی کوردو نووسەرانی ئەورووپا، بەنوقتەگۆڕان‌و وەرچەرخانێکی کولتوریی دەژمێردرێت. ئەم وەرچەرخانە کولتورییەش، بەشێوەیەکی لەسەرخۆو پەیتا پەیتا لەماوەی کۆتایی سەدەی نۆزدەم‌و سەرەتای بیستەمدا، لەسێ رێگەوە گەیشتۆتە ئێمە:

یەکەم: راستەوخۆ لەرێگەی کولتوری ئەورووپاوەو زمانە ئەوروپییەکانەوە.

ئەمەش لەبەرئەوەی گەلێك لەو رووناکبیرانە لەزانکۆی پایتەختەکانی ئەورووپا ژیابوون، خوێندبوویان‌و بڕوانامەی بەرزیان هێنابۆوە، یان بەلای کەمییەوە فێری زمانەکانی فەرەنسی‌و ئەڵمانی‌و رووسی‌و ئینگلیزی‌و یۆنانی ببوون. ئەو ئەدەبیات‌و زمانە رۆژئاواییانەیان بەکاردەهێنا بۆ دەوڵەمەندکردن‌و تازەکردنەوەی ئەدەبیاتی کوردی. میقداد-مەدحەت، ژەنەراڵ شەریف پاشا، رەفیق حیلمی، حوسێن حوزنی موکریانی، دکتۆر عەبدوڵلا جەودەت، ئیسماعیل شاوەیس، مەمدوح سەلیم (فەرەنسی)، عەبدولڕەحمان بەدرخان‌و سورەییا بەدرخان (ئەرمەنی‌و ئینگلیزی‌و فەرەنسی)، ئەمین زەکی بەگ، تۆفیق وەهبی، عەبدوڵلا گۆران (ئینگلیزی)، کامەران عالی بەدرخان‌و نورەدین زازا(ئەڵمانی‌و ئینگلیزی‌و فەرەنسی)، جەلادەت بەدرخان (رووسی‌و یۆنانی)، عەبدولڕەحیم رەحمی هەکاری (رووسی‌و ئەڵمانی) فێربوون. ئەمە جگە لەزانینی تورکی یان عەرەبی‌و فارسی. وەك دەشزانین، ئەم نووسەرانە هەموویان هەریەکەو لەبواری خۆیدا، سوودیان لەکەلتوورو زمانە ئەورووپاییەکان وەرگرتووە، لەسەرجەم چالاکی‌و بەرهەمەکانیاندا رەنگی داوەتەوە؛ تەنانەت هەندێکیان تەرجومەشیان لەوزمانە ئەورووپاییانەوە کردووە.

دووەم: لەرێگەی ئەو ئەدەبیاتە ئەوروپییەوە، کەتەرجەمەکرابووە سەر زمانی تورکی‌و لەلایەن نووسەرانی وەك پیرەمێردو شێخ نووری شێخ ساڵح‌و نەجدەت کەرکوکلی‌و خەلیل خەیالی‌و مستەفا شەوقی‌و عەبدولڕەحیم رەحمی هەکاری‌و جەمیل سائیب‌و ئەوانی ترەوە دەخوێنرایەوە.

لێرەدا پێویستە ئەوە بگوترێ کەتورکەکان پێش نەتەوەکانی دیکەی وەك عەرەب‌و فارس کەوتبوونە سەر تەرجەمەکردنی ئەدەبیاتی ئەورووپایی بۆ سەرزمانی خۆیان. کوردیش ئەو ئەدەبیاتە ئەورووپاییەی، بەزمانی تورکی دەخوێندەوە. هەربۆیەش دەبینین: کورد لەسەرەتادا، لەژێرکاریگەرێتیی تورکدا دەبێت، پاشان دەکەوێتە ژێرکاریگەرێتیی عەرەب لەعیراق، فارس لەئێراندا.

ئەو نووسەرە کوردانەمان، ئەگەرچی ئەورووپاشیان نەدیبوو، بەڵام لەرێگەی زمانی تورکییەوە توانیویانە پەی بەپێشکەوتن‌و تازەگەرییەکانی ئەدەبی ئەورووپی ببەن. بۆ نموونە، نووسەرێکی وەك شێخ نووری شێخ ساڵح، هیچ زمانێکی ئەورووپایی نەزانیوە، بەڵام سەیرکە چۆن بەمتمانەوە باس لەوەزنی پەنجەی شیعری نوێی رۆژئاوا دەکات:

ئەم نەوعە وەزنە لەهەموو مەنزوومەی ئەلسینەی غەربیەدا ئیستیعمال ئەکرێ...).[٣١].

هەروەها گۆران، وەك د.عیزەدین مستەفا رەسوڵ ئاماژەی بۆ دەکات، کاتێ باسی تازەکردنەوەی شیعری کوردی دەکات، باس لە تەئسیری شاعیرانی فەجری ئاتی‌ی تورك دەکات بەسەر شاعیرانی

کوردەوە، ئەوەش دەستنیشان دەکات کەلەوکاتەدا شاعیرانی تورك، لە ئەنجامی باری تورکیاو بڵندبوونەوەی دەنگی ئازادیخوازیدا، بەرەنگدانەوەی شۆڕشی فەرەنساو تەوژمی رۆمانتیکیی شیعری ئەورووپا، روویان کردبووە بیری تازەو، بۆ رووخسار گەڕابوونەوە سەر کێشی شیعری فۆلکلۆری تورکی. هەرلەوکاتەدا شاعیرانی کورد لاسایی ئەوانیان دەکردەوە[٣٢].

ئەم بۆچوونەی د.عیزەدین جەختی لەسەر ئەو راستییە دەکاتەوە کەئەدەبی تورکی خۆیشی- کەکاری کردۆتە سەر نووسەرانی کورد- لەژێر کاریگەریێتیی ئەورووپادا بووە. واتە نووسەرانی کورد لەرێگەی زمانی تورکییەوە توانیویانە دەستی خۆیان بگەیەننە کولتووری ئەورووپی.

سێهەم: لەرێگەی زمانی تورکیو ئەدەبیاتی نەتەوەیی نوێی تورکییەوە.

ئەدەبی تورکی لەو سەردەمەدا لەمێژبوو، واتە پێش عەرەبو فارس، خۆی تازەکردبۆوەو کەوتبووە ژێر تەئسیری پەرناسو سمبوولیزمی ئەورووپی، سەروەتی فنوون (١٨٩٠)، فەجری ئاتی (١٩٠٨)، گەنج قەڵەملار(١٩١٠)[٣٣]، کاریگەریێتیی ئەدەبیاتی تورکی بەسەر کوردانی ئەوکاتەوە، تەنیا لەبواری تێگەیشتن بۆ داهێنان، یان تەنیا لەئاستی وەرگرتنی روواننو تەکنیكو بابەتەکاندا نەماوەتەوە، بەڵکو لەو سەردەمەدا زمانێکی تازەش هاتە ناوەوە، کەگۆران ناوی ناوە (زمانی کوردیی عوسمانلی): ئەو زمانە تەواو لەژێر تەئسیری رۆمانتیکە تورکەکاندا بوو[٣٤].

ئەو نووسەرە کوردانەی کەلەرێگەی زمانی تورکییەوە کەوتبوونە ژێرکاریگەریێتیی ئەدەبی نەتەوەیی تورکییەوە، دوودەستەن:

دەستەی یەکەم: ئەوانەی دووربەدوور، هەرلەکوردستانەوە، ئەو ئەدەبیاتە تورکییە تازەگەرانەیان پێدەگەیشت، بێ ئەوەی ئەستەمبوڵو ناوەندە کولتورییەکانی ئەستەمبوڵیان دیبێت، تەنیا لەرێگەی خوێندنەوەو موتابەعەکردنەوە موتەئەسیربوون. بۆ نموونە، بەڵگەنامە مێژوویییەکان بۆمان دەسەلمێنن کەجەمیل سائیب بەردەوام بڵاوکراوە تازە تورکییەکانی ئەستەمبوڵی، لەلایەن پیرەمێردەوە پێگەیشتووەو کەوتۆتە ژێرکاریگەریێتیی ئەو کولتوورە تورکییەوە. هەروەها شێخ نووری شێخساڵی نموونەیەکی دیکەی دیاری ئەم جۆرە نووسەرانەیە، کەرەفیق حیلمی لەبارەیەوە دەڵێ:

شێخ نووری شێخ ساڵح شاعیرە گەورەکانی تورکی دەوری ژیانەوەو ئینقیلابی عوسمانیی بەوردی خوێندۆتەوە، لەئەدیبەکانی دەوری وریابوونەوەی تورك زۆر سوودمەندبووەو لەدانانی شیعری کوردییا پێڕەوی تۆفیق فیکرەتی کردووە[٣٥].

دەستەی دووەم: ئەوانەی کە لە ئەستەمبوڵ ژیابوونو راستەوخۆ لەناو ژینگە کولتورییە تازەکەدا شیلەی ژیانو ئەزموونو کولتورەکەیان وەردەگرت، تەنانەت هەندێك لەو رووناکبیرانە ، لەزانکۆکانی ئەنقەرەو ئەستەمبوڵ خوێندبوویانو بڕوانامەی بەرزیان هێنابۆوە، یان بەلای کەمییەوە زۆر بەباشی فێری زمانی تورکی ببوونو بەکاریان دەهێنا بۆ دەوڵەمەندکردنو تازەکردنەوەی ئەدەبیاتی کوردی. پیرەمێردی نەمر، کەنموونەیەکی دیاری ئەم دەستە نووسەرانەیە، لەماوەی ساڵانی ١٨٩٧-١٩٢٣دا لەئەستەمبوڵ-راستەوخۆ لەناو جموجۆڵە ئەدەبییەکەدا ژیاوە-گەواهیمان بۆ دەداتو دەڵێ:

"ئێمە زۆرترمان لەوێوە، لەئەستەمبۆڵەوە پێگەیشتووین"،

"یەکەم جارلەئوططه دراوسێی ڕەجایی زادە ئەکرەم بەگو عوششاقی زادە خالید زیاو حسێن ڕەحمی بووم، ڕەزا تۆفیقیشیان پێناساندم"،

"ئیتر کەوتمە بەهەشتی سەروەتی فنونەوە"،

ئێواران کەلەئەستەممووڵەوە بەواپۆڕ ئەگەڕامەوە بۆ لانەی سەعادەتی خۆم کەئوططه بوو، وەکەسەروەرتی فنوونم لەگۆگرتەی ئەو واپۆڕی سەردەریای مەڕمەڕییەدا ئەخوێندەوە، تەئسیری ئەو شیعرو ئەدەبیاتە لەسندبادی بەحری زیاتر ئەیخستمە دەریای خولیاوە"[٣٦].

کەواتە پیرەمێرد، ئەگەر وەك نموونەیەك بۆ نووسەرانی کوردی ئەستەمبوڵ وەری بگرین، ڕادەی کاریگەرێتیی ئەو ئەدەبیاتە نەوژەنەمان بەسەر نووسەرانی کورددا بەم شێوەیە بۆ روون دەبێتەوە:

١-پیرەمێرد بەبەکارهێنانی وشەی (ئێمە)دان بەوەدا دەنێ کەنەوەیەکی نووسەرانی کورد، سەرتاپا، لەئەستەمبۆڵدا پێگەییوە.

٢-پیرەمێرد، لەگەڵ نووسەرو شانۆنامە نووسانی گەورەی وەك ڕەجایی زادە ئەکرەم بەگو عوششاقی زادە خالیدزیاو حسێن ڕەحمیو ڕەزا تۆفیق، نەك هەرهاوڕێی نزیك، بەڵکو دراوسێش بووەو لەیەك ئاپارتماندا ژیاون.

٣-پیرەمێرد بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ لەژێرکاریگەرێتیی گۆڤاری سەروەتی فنووندا بووەو یەکسەر لەناو جموجۆڵە ئەدەبیو شانۆییو هونەرییەکەدا ژیاوە.

بۆیە دەبینین، پیرەمێرد پێش هەموو نووسەرێکی کوردی دیکە، کاتێ دەگەڕێتەوە کوردستانی عیراق، دەست دەداتە پێنووسو ڕەگەزی شانۆنامە (پیەسو تەمسیل، یان درام) بەخوێنەرانی کورد دەناسێنێو بایەخی شانۆنامە بۆ کوردان ڕوون دەکاتەوە[٣٧]. پیرەمێرد، بۆیە هەر خۆیشی بۆ یەکەمین جار لەمێژووی ئەدەبیاتی کوردیدا، وتاری شانۆییو ڕەخنەی شانۆیی دەنووسێت[٣٨]. لەهەمان کاتدا، پیرەمێرد یەکێکە لەیەکەم ئەو نووسەرانەی کەشانۆنامەیان بەزمانی کوردی نووسیبێت.

لەبارەی کاریگەرێتیی ئەدەبیاتی ئەوروپیو تورکە لاوەکان (ڕێبازەکانی وەك ڕۆمانسیزمو ڕیالیزمو سمبوولیزمو پەرناس) بەسەر نووسەرانی کورد، پێویستە ئاماژە بۆ ئەوە بکرێت کەلەو سەردەمەدا چەند گۆڤارێکی گرنگی نوێخواز لەتورکیادا بەزمانی عوسمانی بڵاودەکرانەوە. ئەو گۆڤارانە، کەلەلایەن نووسەرە کوردەکانی ئەوێو ئێرە دەخوێنرانەوە، کاریگەرێتییەکی زۆریان هەبوو بەسەر ئەو نووسەرە کوردانە، لاساییان دەکردنەوەو شوێن پێی تورکەکانیان هەڵدەگرت، گۆڤارەکان ئەمانەبوون:

١-گۆڤاری سەروەتی فنوون، لەساڵی ١٨٩٦ بەملاوە لەئەستەمبووڵ دەردەچوو، تا ساڵی ١٩٠١ درێژەی کێشا، بەڕێوەبەری گۆڤارەکە، شانۆنامەنووسی ناوداری تورك، ئەکرەم ڕەجایی زادەبوو، کەبەپێی یاداشتەکانی پیرەمێردی شاعیر، ماوەیەکی زۆر هاوڕێی نزیكو دراوسێی پیرەمێردبووە لەئەستەمبوڵ: لەهەمان گەڕەكو هەمان ئاپارتمان ژیاوە لەگەڵ پیرەمێرد.

گۆڤاری سەروەتی فنوون، لەنێوان سالآنی ١٨٩٦-١٩٠١دا تۆفیق فیکرەتو خالید زیاو جەناب شەهابەددینو ئەحمەد ئیحسان بەرهەمیان تێدابلآودەکردەوە. پاشان گۆڤارەکە بۆ ماوەی هەشت سالآن وەستا. ئینجا لەسالّی ١٩٠٩دا سەری هەلّدایەوە، شێوەی قوتابخانەیەکی ئەدەبی سەربەخۆی وەرگرت بەناوی ئودەبای فەجری ئاتی. بەم شێوەیە، گۆڤاری سەروەتی فنوون (یان ئودەبای فەجری ئاتی) لە ١٩٠٩ بەملاوە، لەئاکامدا شەپۆلێکی ئەدەبیی تازەی لەئەدەبی تورکیدا دروستکرد[٣٩]. گۆران، لەبارەی کاریگەرێتی ئەم قوتابخانە تورکییە بەسەر نووسەرانی کوردی ئەوکاتەدا، گەواهیمان بۆ دەدات، دەلّێ:

نووسەرو شاعیرانی ئەوسا، بەتایبەتی شێخ نووریو رەشید نەجیبو من.

ئەدەبی تورکی موتەئەسیر بووینو پێکەوە ئەماننووسی.

ئەدەبی تورکی، قوتابخانەی شیعری تازەی تیا پەیدابوو کەپێیان ئەوترا، ئودەبای فەجری ئاتی، لەوانە تۆفیق فیکرەتو جەلال ساهیربوون.

وەئەدیبێکی تری تورك کەعەبدولحەق حامید ئەگەرچی لەم کۆمەلّە نەبوو، بەلاّم دیسان هەرپێی موتەئەسیربووین.

کەوابێ هەمووما بەیەکەوە، ئەمانرەوانییە یەك کلآوڕۆژنە[٤٠].

٢-گەنج قەلّەملار (پێنووسە گەنجەکان) لەسالّی ١٩١٠ بەملاوە لەئەستەمبووڵ دەردەچوو. سەرنووسەری گۆڤارەکە، رووناکبیری کورد رەزا گۆگالب دیاربەکری بوو، ئەم گۆڤارەش هەرلەکۆتاییدا چووە ژێرکاریگەرێتییو رەوتی قوتابخانەی فەجری ئاتییەوە.

٣-گۆڤاری ئێنی مەجموعە (کۆمەلّەی نوێ)، کەلە ١٩٠٨ بەملاوە لەئەستەمبووڵ لەلایەن کۆمەلّەی ئیتیحادو تەرەققییەوە دەردەچوو. جگە لەچەندین گۆڤارو بلآوکراوەیتری وەکو شهبال (١٩٠٩)، اجتهاد (١٩١٨)، شاعر(١٩١٨)، ئینجی (١٩١٩)، هەروەها لەبواری شانۆدا هەموویان گرنگتر: گۆڤاری شانۆیی (تماشا مصور تیاترو) کەلەهەمان کاتی گۆڤاری ژین دا دەردەچوو لەئەستەمبووڵ (١٩١٩)؛ تەرخانکرابوو بۆ بلآوکردنەوەی تێکستی شانۆییو لێکۆلّینەوەی شانۆیی[٤١].

هەموو ئەم گۆڤارانە، بەشێوەیەکی گشتی، بایەخێکی فراوانیان دەدایە بلآوکردنەوەی شانۆنامەو لێکۆلّینەوەی شانۆییو وتاری رەخنەگرانە لەبارەی دراماو قوتابخانە شانۆییەکانی ئەورووپا، لەسەر لاپەرەکانی ئەو گۆڤارانەدا تێکستو نووسراوی یان وەرگێردراو بەقەلّەمی ئەم نووسەرانە بەرچاو دەکەون: سەرمەد موختار، حسێن کازم، یووسف زیا، سەنای نەفیس، موحاسیب زادە، جەلال عومەر سەیفەددین، رەفیق خالید، رەشاد نووری، ئەحمەد نوری رەفیق[٤٢].

بەم شێوەیە، نووسەرانی کورد، لەژێرکاریگەرێتیی ئەدەبیاتی هاوچەرخی ئەورووپیو تورکە گەنجەکاندا، بۆ نووسینو داهێنانەکانی خۆیان، پشتیان بەئێستەتیکایەکی هاوچەرخو پێوەرە ئەدەبییە تازەکان بەستبوو.

کورتەیەك لەبارەی نووسینی شانۆنامە لای گەنجە تورکەکان

١٩٠٨-١٨٣٩

تورکەکان، سەبارەت بەوەی پایتەختی ئیمپراتۆریەتەکەیان لەئەورووپاوە نزیکبووو پەیوەندییەکی بازرگانیو سیاسیو رۆشنبیریی پتەویان لەگەڵ ئەورووپادا هەبوو، لەزۆر زووەوە (پێش گەلانی کوردو عەرەبو فارس) توانیویانە پەیوەندی لەگەڵ ژیانی کولتووریو هونەریی ئەورووپا دروست بکەن. لەماوەی سالآنی ١٨٣٩-١٨٧٦دا، کەئەم قۆناغە لەمێژووی دەوڵەتی عوسمانیدا بەقۆناغی تەنزیمات Tenzimat واتە حکومەتی دەستووری ناسراوە، هەرچی بزووتنەوەیەکی ئایدیۆلۆژیو کولتووریو ویژەیی لەئەورووپا دروست ببووایە، یەکسەر لەتورکیادا دەنگی دەدایەوەو بڵاودەبۆوە.

بەم شێوەیە ئەکەم شانۆگەرییە شێوە رۆژئاواییەکان بەزمانی تورکی لەساڵی ١٨٣٩ بەملاوە پیشانی خەڵك دران. شانۆگەرییە تراژیكو لیریكو کۆمێدییەکان، لەلایەن گرووپو کۆمپانیا فەرەنسیو ئیتاڵیەکان یان لەلایەن باڵوێزخانەکانیانەوە، ئامادەدەکرانو پیشانی جەماوەر دەدران[٤٣]. ئیتر، لەکۆتایی سەدەی نۆزدەهەم، لەژیانی کولتووریی تورکیادا، بەقۆناغی بووژانەوەی شانۆگەرییە شێوە رۆژئاواییەکان لەقەڵەم دەدرێ[٤٤] لەم قۆناغەدا چەند نووسەرێکی عوسمانی، کەماوەیەکی زۆری ژیانیان لەئەورووپاو بەتایبەتیش لەفەرەنسا بەسەربردبوو، بەنووسینو بڵاوکردنەوەی شانۆنامەکانیان تەکانێکی گەورەیاندایە داهێنانو پەرەسەندنی نووسینی شانۆنامە لەئەدەبی تورکیدا؛ لەوانە: ئیبراهیم شیناسی ١٨٢٦-١٨٧١، کەلەساڵی ١٨٥٨دا یەکەمین شانۆنامەی شێوە رۆژئاوایی بەزمانی تورکی نووسی بەناونیشانی شاعیر ئێڤلەمەسی (زەماوەندی شاعیر). ئیتر لەمە بەدووا چەندین نووسەری دیکەش پەیتا پەیتا شانۆنامەی کۆمێدیو تراژیكو لیریکیان بڵاوکردەوە، گرنگترین ئەو شانۆنامەنووسە عوسمانیانەی کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم ئەمانەبوون: نامیق کەمال ١٨٤٠-١٨٨٨، عەلی بەگ ١٨٤٤-١٨٩٩، ئەحمەد مەدحەت ئەفەندی ١٨٤٤-١٩١٢، شەمسەددین سامی ١٨٥٠-١٩٠٧، مەحمود ئەکرەم رەجایی زادە ١٨٤٧-١٩١٣، محەمەد رەفعەت ١٨٥١-١٩٠٧، ئەبوزیا تۆفیق ١٨٤٩-١٩١٣.

ئەم شانۆنامەنووسانە، لەرێگای داهێنانەوە، هەروەها لەرێگای وەرگێڕانو ئامادەکردنی شانۆنامەکانی مۆلیێر، راسین، ڤیکتۆر هۆگۆ، ئەلکزەندەر دووماس.. هونەری شانۆگەریو درامایان، نەك هەرگەیاندە ئاستی نووسینو بڵاوکردنەوە، بەڵکو گورێکی تازەو ناوەرۆکێکی هونەریو بەرزیشیان بەخشییە جموجۆڵی شانۆگەریو نووسینی شانۆنامە بەزمانی تورکی[٤٥]. لەهەمان کاتدا لەچەندین گرووپو تیپی شانۆیی عوسمانی لەتورکیا دامەزران، کەگورێکی بەهێزیان بەخشییە ژیانی شانۆیی لەتورکیادا. ناودارترین ئەو گرووپە شانۆییانە ئەمانەبوون:

١-تیپی تیاترۆی گەدیك پاشا لەساڵی ١٨٦٠دا لەلایەن کۆمپانیای سیرکی فەرەنسییەوە دامەزرا.

٢-كۆمپانیای شانۆی میناکیان لەلایەن هونەرمەندێکی ئەرمەنییەوە بەناوی ماردیۆس میناکیان لەساڵی ١٨٦٢دا دامەزرا، زیاتر لە٢٠٠ شانۆگەریی تەرجەمەکراوو ئامادەکراوی بەزمانی ئەرمەنی پێشکەش کرد.

٣-گرووپی تیاترۆی تولووعەت لەساڵی ١٨٧٨دا لەئەستەمبۆڵ دامەزرا.

٤-گرووپی تیاترۆی شاری بورسە لەلایەن ئەحمەد وەفیق پاشاوە لەساڵی ١٨٧٨ دا دامەزرا، کەخاوەنەکەی پیاوێکی ئەرمەنی بوو (تۆماس فەسوولفەجیان).

٥-تیپی شەرق تیاترۆسی لە ١٨٣٤.

٦-تیپی گولووگۆپ تیاترۆسی لە ١٨٨٥.

٧-تیپی عوسمانلی تیاترۆسی لە ١٨٦٢(٤٦).

ئەم هەموو تیپە شانۆییەو چالاکییەکانیان بێگومان، بێ کاریگەری نەبوونە بەسەر نووسەرو رۆشنبیرانی کوردی ئەستەمبووڵ.

لەساڵی ١٩٠٨ بەملاوە

کاریگەریتیی ئەدەبیاتی تورکی بەسەر ئەدەبیاتی کوردییەوە، بەشێوەیەکی پتەوتر، لەوانەیە لە ١٩٠٨ بەملاوە دەست پێبکات، چونکە گەلی کورد، تەنیا لە ١٩٠٨ بەملاوە، واتە لەگەڵ هاتنە سەر حوکمی تورکە گەنجەکانو دامەزراندنی دەوڵەتی دەستوورییەوە مافی بە کوردی نووسینو بڵاوکردنەوەی گۆڤارو رۆژنامەیان لەتورکیادا وەدەست هێنا.

ماوەی ساڵانی ١٩٠٨-١٩٢٣ بەقۆناغێکی تازەو گرنگ دەژمێردرێت لەبواری پەرەسەندنی ئەدەبیاتی کوردیو لەهەمان کاتدا بووژانەوەی ژیانی شانۆییو هونەری لەتورکیادا. هەرلەگەڵ هاتنە سەر حوکمی تورکە گەنجەکان لە ١٩٠٨دا چەندین گرووپو تیپی شانۆییو کۆمەڵەو کۆمپانیای شانۆیی تازە لەشاری ئەستەمبۆڵدا دامەزران. گرنگترینیان ئەمانەبوون: دارولتەمسیلی عوسمانی، ئەستەمبۆڵ کۆمپانیاسی، ئەرتوگروول تیاترۆسی، عوسمانلی دۆتانمە جەمعیەتی، سحنەی هەوەس،میناکیان تیاترۆسی، عوسمان تانی تیاترۆسی، بینەمەجیان تیاترۆسیو عوسمانلی تیاترۆ کلۆبی. ئەم گرووپو کۆمپانیاو کۆمەڵەو تیپە شانۆییە تازانە، بەگورێکی تازەوە دەستیان کردە دەرهێنانو خستنەسەر شانۆی شانۆنامە ئەوروپاییەکان، شانۆگەرییەکانی مۆلیێرو راسینو ئەلکزەندەر دووماسو ڤیکتۆر هووگۆ سەرلەنوێ رەواجێکی فراوانیان پەیداکردەوە(٤٧). هەرلەماوەی سەرەتای سەدەی بیستەمدا، بۆ یەکەمجار لەمێژووی ئەدەبیاتی تورکیدا، سەرتاسەری شاکارە شانۆییەکانی شکسپیر لەلایەن رووناکبیری کورد، د.عەبدوڵڵا جەودەت، تەرجەمەکرانەسەر زمانی تورکی: چ بەشێوەی کتێب یان لەگۆڤارە عوسمانییەکاندا، بەتایبەتی گۆڤاری شهبال دا (لەژمارە ٧ تا ٢٥، لەساڵی ١٩٠٩دا)بڵاوکرانەوە. هەروەها لەماوەی ساڵانی ١٩١٣-١٩١٤ بۆ یەکەمجار لەمێژووی ژیانی هونەریی تورکیادا ئەکادیمیای هونەری شانۆ بەناوی (دارالبدائعی عوسمانی) لەئەستەمبۆڵ دەکرێتەوەو قوتابیان (هەڵبەتا لەوانە خەڵکی کوردیش) بۆ خوێندنی پراتیكو تیۆری شانۆ رووی تێدەکەن. جگەلەمانەش، کۆمەڵێك نووسەرو شانۆنامەنووسی گەنج لەوماوەیەدا دەرکەوتنو شانۆنامەکانی خۆیان لەشێوەی درامای ئەورووپیدا

بەكتێب یان لەگۆڤارەكاندا چاپو بڵاوكردنەوە. ناودارترین ئەوشانۆنامەنووسانە: سامی پاشازادە، عەبدولحەق حامید،جەلال ساهیر، خالید زیا عوششاقی زادە، جەناب شهابەددین، حوسێن سوعات، خالید فەخری ئوزانسۆی، یووسف ئورتاج(٤٨).

شان بەشانی هەمووئەمانەش، كۆمەڵێك گۆڤاری هونەریو ئەدەبی، كەلەژێر كاریگەرێتیی قوتابخانەی ریالیستیو پەرناسیو سمبولیزمو قوتابخانە هونەرییەكانی دیكەی ئەوروپادابوون، دەركەوتنو دەستیان كردە بڵاوكردنەوەی ئەدەبیاتی تازە لەفۆرمو تەكنیكی هاوچەرخانەی ئەوروپییدا، ئەوگۆڤارانە، بەشێكی فراوانی لاپەڕەكانیان تەرخانكردبوو بۆ بڵاوكردنەوەی تێكستی شانۆییو لێكۆڵینەوەی شانۆیی(٤٩).

بەم شێوەیە، شاری ئەستەمبوڵ لەو سەردەمەدا ١٩٠٨-١٩٢٣ جموجۆڵێكی شانۆیی گەورەی تێكەوتبوو، هەم لەڕووی تێكستو نووسینەوە، هەم لەڕووی خستنە سەرشانۆو دەرهێنانەوە. بێگومان، لەوسەردەمەشدا، وەك ئاماژەی بۆكرا، ژمارەیەكی زۆر لەنووسەرو رووناكبیرانی كورد هاتبوونە ئەستەمبووڵ، هەناسەیان لەم ئاووهەوا تازەو هونەرییە رەنگینە هەڵدەمشت، كەوتبوونە ژێركاریگەرێتیی رەوتو پێودانگە نەوژەنەكانی ئەم نووسەرو گۆڤارو گرووپو رێبازە ئەدەبییە توركیو ئەوروپاییانە؛ دەیانویست شوێن پێی ئەمان هەڵبگرن، تەكنیكی تازەو فۆرمی نوی بۆ دەربڕینە ئەدەبییەكانی خۆیان بدۆزنەوە. كاریگەرێتیی تازەبوونەوەی ئەدەبی توركەكان بەسەر نووسەرە كوردە گەنجەكانەوە. لەوسەردەمەدا هێندە بەزەبربووە،، تەنانەت تا ساڵانی سییەكانیش هەرلەژێر كاریگەرێتیی ئەو شەپۆڵە توركی-ئەورووپاییەدا بوونە.

شایانی باسە، كەلەئێرانیش، لەتاران، بەهەمان شێوە، یەكەمین گرووپ شانۆییەكانو یەكەمین گۆڤارە شانۆییەكان، لەدەوروبەری ساڵی ١٩٠٨ بەملاوە دەردەكەون: رۆژنامەی تیاتر لە ١٩٠٨دا(٥٠).كۆمەڵەی نمایشی شركت فرهنگی لە ١٩١٣، گرووپی تاتر ملی ١٩١٣، كۆمەڵەی ایران جوان ١٩٢٢، كۆمەڵەی كمدی ایران ١٩١٨، كەلەلایەن شانۆكارێكی كورد بەناوی مەحموودیو چەندێكی دیكەی ئێرانییەوە دامەزراو دەساڵ بەردەوام بوو(٥١).

یەكەمین شانۆنامەی شێوە رۆژئاوایی لەبارەی ژیانی كورد

لەگەرمەی ئەو جموجۆڵە شانۆییەی كۆتایی سەدەی نۆزدەهەمدا لەتوركیا، یەكێك لەوشانۆنامەنووسانە، مەدحەت ئەحمەد ئەفەندی ١٨٤٤-١٩١٢، شانۆنامەیەكی بەناونیشانی كورد قزی (كچە كورد) لەبارەی كوردەكانی كوردستانی توركیا نووسیوەو لەدەوروبەری ساڵی ١٨٧٧دا لەشاری ئەستەمبووڵ لەسەر شانۆ پیشانی خەڵك دراوە(٥٢). ئایا دەكرێ ئەم شانۆنامەیە بەیەكەم شانۆگەریی كوردی لەقەڵەم بدرێ؟ ئێمە نازانین ئاخۆ ئەم شانۆگەرییە بەزمانی كوردی بووە یان توركی؟ نازانین ئاخۆ نووسەرەكەی كوردبووە یان تورك؟ بەڵام سەرچاوەیەكی ئینگلیزی باسی ئەوەدەكا كەشانۆگەرییەكە چیرۆكێكی خۆشەویستی كچەكوردێك دەگێڕێتەوەو باسی ژیانی كوردەواریی توركیا دەكا، هەروەها كەسایەتییەكانیش بەجلوبەرگی كوردییەوە هاتوونەتە سەرشانۆ. لەهەمان ساڵدا، بەپێی هەمان سەرچاوە، شانۆگەرییەكی دیكەش، بەناونیشانی (كاوەی

ئاسنگەر) لەئەستەمبوڵ پیشاندراوە[٥٣]. ئێمە لەبەرنەبوونی بەڵگەنامەو نەتوانینی سەلماندن، ناتوانین ئەم شانۆنامەیەی ئەحمەد مەدحەت ئەفەندی، بەیەکەمین شانۆنامەی نووسراوی کوردی لەقەڵەم بدەین. بەهەمان شێوە، لەئێرانیش، چەندین شانۆنامە لەلایەن شانۆکارانی کوردی وەك مەحموودی‌و سیف‌الدینی کرمانشاهی‌یەوە بەزمانی فارسی پیشاندراون‌و هەمان ئەو شانۆکارانە رۆڵیان هەبووە لەدامەزراندنی هەندێ گرووپی شانۆییدا[٥٤] بەڵام مادام بەزمانی کوردی هیچیان نەکردووە، ئەستەمە بخرێنە چوارچێوەی شانۆی کوردییەوە.

هەرچۆنێ بێ، بەدرێژایی ئەو سەردەمەو تاکو ساڵی ١٩١٩، ئێمە هیچ تێکستێکی بڵاوکراوەی شانۆییمان بەشێوەیەکی بەرجەستە بەزمانی کوردی لەبەردەستدا نیە، هەروەها هیچ بەڵگەیەکیشمان بەدەستەوە نیە کەلەوسەردەمەدا هیچ شانۆنامەیەکی نووسراو بەزمانی کوردی بڵاوکرابێتەوە یان پیشانی خەڵك درابێ، چونکە لەو سەردەمەدا، تەنانەت رووناکبیرە هەرە دڵسۆزەکانیش، بۆ نموونە نووسەرێکی وەك د.عەبدوڵڵا جەودەت، شانۆنامە ئەورووپاییەکانی، هەمیشە تەرجەمەی سەر زمانی تورکی دەکرد نەك کوردی[٥٥].

بەشی چوارەم:

بەشی شانۆنامە بەزمانی کوردی لەساڵی ١٩١٩

لەمانگی نیسانی ساڵی ١٩١٩دا، لەئەستەمبوڵ، عەبدولڕەحیم رەحمی هەکاری (١٨٩٠-١٩٥٨) یەکەم شانۆنامە بەزمانی کوردی بەناونیشانی (مەمی ئالان) لەگۆڤاری (ژین) بەزنجیرە، لەژمارە ١٥و ١٦دا، بڵاودەکاتەوە[٥٦].

گۆڤاری (ژین)، ژمارەی یەکەمی لە ١٩١٨/١١/٧دا، دووا ژمارەشی، کەژمارە (٢٥)بووە، لە ١٩١٩/١٠/٢دا، لەئەستەمبوڵ بڵاوکراوەتەوە. بەرپرسی یەکەمی گۆڤارەکە، هەمزەبەگ موکسی بووە. محەمەد ئەمین بۆزئارسلان. سەرجەم ژمارەکانی ئەم گۆڤارەی کۆکردۆتەوەو لەچواربەرگدا، سەرلەنوێ لەشاری ئوپسالا لەسوێد، لەساڵی ١٩٦٥، لەوەشانخانەی (دەنگ) چاپ‌و بڵاوی کردۆتەوە، ئێمە لێرەدا، لەرێنووسە کۆنەکەی خۆیەوە، بەپشت بەستن بەکوردییە لاتینییەکەی بۆزئارسلان، خستومانەتە سەر رێنووسی ئەمڕۆ، ئێوەو دەقی یەکەمین شانۆنامە بەزمانی کوردی:

پیەسا کوردی

مەمێ ئالان

تیاترۆیا کوردان فەزیلەتێ کوردان نۆشی ددت

دو پەردە پیەس

ئەسەرا: عەبدولڕەحیم رەحمی هەکاری

ئەشخاص:

مەمێ ئالان

لەوەند-هەڤاڵێ مەمۆ، خولامێ میر

دایکا مەمۆ–چاڤرەش
ژنا مەمۆ–غەزال

پەردە ڤەبوو

(ئۆدەکێ کورمانجی خەملاندی، ب بەڕو مافۆران و ڕاخستی. دیوارێ وێ، چەکێت مەمۆ پێ ڤە هلاویستینە. چار تەرەفێ دیوار دۆشەك، بالگی نە.)

مەجلسا ئەول

مەمۆ

(تەنێ) بەلێ.. ئیرۆکە میر ئەمر کرییە، غەزایە، نەیاران سەرحەد گرتنە. زاریێ کوردان، مەعازەللاه وێ دبەر دەست و پیێن دوژمنان بچت.

ئەز ژکی کێمترم! ما ئەز کورمانج نینم! ما ناموسا هەر کوردەکی ناموسا من نینە! ئەلبەت.. ئەلبەت ئەزێ بچم. قیامەت رابت دیسا ئەز دچم. خوین سەرا ببت دیسا ئەزخوەناگرم. هەتا غەزال ژی من مەنعی بکەت، دیسا ئەز ناوەستم ئەز مەمێ ئالانم، میرێ هەکاریا ئەمرکرییە.هەم سولتان سەلاحەدین شیرێ خوەکێشایە، ل پێشیا تەمامێ دنیایێ وەستانە، قودسا شەریف موحافەزە دکەت. ئومومێ فەلان بەرهەڤ بوونە کو ئەوێ ژئیسلامێ بستینن. جوهاب ژ میرێ هەکاریان هاتیە، ئەم دێ بچنە هاریکاریا وی. ئیسلام هەمی، ل وێ بەرهەڤ بوونە. ژ بۆ چ؟ ئەلبەت ژ بۆ غەزایێ. ما ئەز ژوان نازدارترم! ما خێرا غەزایێ دێ هەر ژبۆ وان بت!

(دایکا مەمۆژ دەردائێت. وەکی کوڕێ خوە وەها پرغەلەیان دیت)

چاڤرەش: کوڕێ من، خودێ خێرکەت! تە چ بهیستییە تو وەها حیددەتی، چاڤێ تە وەها سۆربوونە؟

مەمۆ: دایێ، شیرێ خوە ل من حەلال بکە! دوژمنان سەر ل مە راکرییە. هاتنە قودسێ ژ ئیسلامێ بستینن. ئو میر ئەمر کرییە، غەزایە، دێ بچنە غەزایێ، مادەم ئەز ژی کوردم ئو ئەز ژ ئالانم، باب و باپیرێت من دڤێ رێدا چوونە، دڤێت ئەز ژی دڤێ رێدا بچم. تە شیرێ سپی دایە من. شیرێ خوە لە من حەلال بکە.

چاڤرەش: کوڕێ من، د رێیا دینێ خوەو د رێیا وەلاتێ خوە دا ئەگەر ئەز حەلال نەکەم، خوەدێ ژی من حەلال ناکەت. ئەگەر تۆ ئیرۆ نەچی، سبێ دژمن وێ بێتن. من تو ژبۆ رۆژەکی وەها خودان کری. کوتو وی جێی ژبۆ دین و وەلاتێ خوە بگری، ناڤێ کوردیتیێ کورمانجیتییێ ئیلا بکی، من شیرێ خوە حەلال کر، خوە دێ دگەل تەبی.

مەجلسا دویێ

(دەنگێ دەری تێت)

مەمۆ: دایێ، وێ دەری دقوتن (هەمان دبەزت).

ئەو كێیە؟ ئۆ ۆ ۆ.. برایێ لەوەند، كەرەم كە.. كەرەم كە.

(لەوەند ژ دەردا تێت)

لەوەند: ئەسەلامو عەلەیكوم! (دچیت ملێ چاڤرەشێ).

چاڤرەش: عەلەیكوموسسەلام، كەرەم كە، روونێ خوارێ (لەوەند رودنت). سەرسەرێ من هاتی، سەرچاڤان، تو قەنجكی، خوەشی؟ مال، بچووك، چاوانن؟

لەوەندك خوەدێ ژتە رازی بت، مال، بچووك دەستێ تە رادمووسن.

مەمۆ: سەرسەرێ برایێخوەهاتی.

لەوەند: سەرێ تە هەزار سالی بت.تەخوە بەرهەڤ كر، دادێ دەستوورا تە دا؟

مەمۆ: مە ژی هەتا نوها ئەو خەبەر ددا. دایكا من شیرێ خوە ل من حەلال كر.دێ كا رێ من بكەت. خوەدێ حەزكەت ئەم ژی كەنگێ بچن؟

لەوەند: ئیرۆكە مرۆڤەك ژ باشگالان هاتیە. گۆ (میر هەتا چۆلەمێرگێ چوویە) لازمە دڤێ هەفتی یێ دا ئەم بەرهەڤ ببنە چۆلەمێرگێ.

مەمۆ: ئیرۆكە خوە بەرهەڤ بكن، سبێ زوو جا ئەم رێ بچن.

لەوەند: دەستوورا من بدە، ئەز ژی بچم خوە بەرهەڤ بكەم.

مەمۆ: ل سەر سەرێ من هاتی.

(لەوەند دچت)

چاڤرەشك (خوە ب خوە) یا رەبی، ئەو لادێ من ئەمانەتێ تەیە! تو فرسەتو سلامەتیێ بدی بێ! (تەماشا مەمۆ دكەت) كورێ من، خوەدێ د گەل تە بی! ئەزبچمن كارێ زەواداتە بكم.

(چاڤرەش دچت).

مەمۆ:(خوە ب خوە) ئەی خالقێ من، تە چ لوتفەك مەزن راكرییە، دایەك خودان حەمیەت تە دایە من! چ یا وجدانا من ئەمر دكەت، ئەو پێ رازییە. چو جاران نابت مانعێ شولان. ئەز وێ دچم با غەزالێ. بووكا هەفتەیەكێیە. ئەز بهێلم دجێدا، ما ئینسافە؟!... بەلێ ئینسافە، لەورا ئەڤینیا وەلاتی ژ هەمی ئەڤینیان مەسترە. ئەو ژی پێ رازیێە. ئەزبچم غازی ببم، جا ئەو ژی ببتە حەرەما غازییەكی. لازمە ئەو ژی فەخرێ بكەت.

(پیچەك مولاحەزە دكەت، وێ وەختێ غەزال ژ دەردا تێت. د دەستەكیدا دەسمالە، چاڤێ خوە پاقژدكەت. مەمۆ دەستی دگریت، روودنتە خوارێ)

مەمۆ: غەزال تە خێرە؟ تۆ بۆچ دگری؟

غەزال: ما هون نا چن!

مەمۆ: بەلێ ژبەر چوونا من لازمە تۆ بگری؟

غەزال: وەكی تو چوویی، پاش تە دێ چ بكم! مامكنە ژینا من! وەكی تو چوویی، روحێ من ژی دچت. من دگەل خوەببە.

مەمۆ:د شەرێت وەهادا شەرمە ژن دگەل مەبێن. هەم ژی دایكا من تەنێیە. تۆ دێ چاوا بهێلی!

غەزال: ئەز شەڤ-رۆژ خدامی ژ دایكا تەرا بكم، ئەز ژێ عاجز نابم، ئەز ژێ تێر نابم.

(رۆهنکان ئیزهار دکەت).

ئەزدێ چاوا تە بدم دەستێ فەلەکێ، دێ چاوا ژ تە دوور ببم!

مەمۆ (ب ئاهەنگ)

ئیرۆ هەفتەی داوەت کری

غەزایێ ئەز ژتەکری

ئەز دچمە بەر کافری

غەزالا من، دەلالا من، بەس بگری

غەزال: مەمۆ ئیرو بوو عەسکەره

ئەڤینیا مە بوو کەسەره

تو من ببە دگەل خوە، هەره

یان بکوژە، یان بکوژ پاشێ هەره

مەمۆ: تو بەس روهنکان ببارینه

ئیرۆ دوژمن مە کینه

وەستانا من لائق نینه

غەزالا من، دەلالا من، بەس بگری

(غەزال نەهشیار دکەڤت)

پەردە دکەڤت

پەردا دوییێ

(پەردە ڤەدبیت. دیسا رایخستنا بەرێ. غەزال ب تەنێ سەر دۆشەکێ روو نشتییە، ملە حەزان دکەت و یەکجار)

غەزال: ئاه.. یا رەبی، ئەڤەبوو سالەك، چو جەواب ژ مەمێ نەهات. جارەك دیتر من مەمێ دیتبا، یلا مەلەکێ مەوتێ هاتبا، ئەمانەتێ خوە ژ من گرتبا!

(را دبیت پییان)

ئاه.. ئاه.. ئەڤە چ ژینە! ما مرۆڤ ژبۆ دەردوئەلەمان هاتنە دنیایێ!

چاڤرەش: (ژ دەردا تێت) غەزال، خوەدێ خێر کەت، تە چ یە؟ دیسا تو وێ دگری یان ژبەر لاوێ من نەگری! مزگینا من ل تە ئیروکە مرۆڤەك ژ ئۆدووگاهێ هاتیە، لەشکەرێ مە بەردایە دوژمنان، دوژمن تەسلیم بوونە، مەمێ سلامەتا ڤان رۆژان دێ بیت.

غەزال: (بێ خوە) خوەدێ گوه دەنگێ تە بی!

(خوە بەرهەڤ دکەت، گوتنا خوە پۆشمان بوو، پێش خەسییا خوە شەرم کر).

چاڤرەش: غەزال، خوەدێ وەکی مەمێدا من، تو ژی بۆ مەمێ هاتی دنیایێ. شەرم نەکە. ئەز ئیفتیخارێ ب تە دکەم کو تو بووکا منی. مەمێ چەند لاوە، تو ژی هندە دەلالی، مەمێ چەند جامێرو خوەدان میرینی‌یە، تو ژی هندە خوەدان ئیسمەتی. ئەز ل پێش تە نابێژم، خوەدێ شاهدە، هەمی جهان ئەز دبێژم، چونکی راستیێ مروڤ ئینکاربکەت، بێ ئینسافی‌یە. خوەدێ وەهەردوکان بۆ من بهێلێت.

(دەنگێ دەری تێت، غەزال دچیت)

غەزال: ئەو کێ‌یە؟

دەنگەک: ئەزم

(خولامەک ژ دەردا تێت)

خولام: خالەتا چاڤرەش، خانما من گۆت بلاهەتا لێرە کەرەم بکەت.

چاڤرەش: (دبێژیتەغەزالێ) غەزال ئەز وێ دچم، ئەمانەتێ تە ئەڤ دەر.

(چاڤرەش دچیت، غەزال تەنێ دمینت)

غەزال: ئاھ.. ئاھ.. خودسییا من مزگینی دا من. عەجەبا راستە، جارەک دی ئەم دێ بگیهیە یەک؟

(دەنگێ دەری تێت، غەزال دبەزت).

غەزال: ئەو کی‌یە؟

دەنگەک: مێهڤانە

(پۆشیاخوە ب دەڤێ خوە دگریت،دەری ڤەد کەن).

غەزال : کەرەم کە!

مێهڤان: (تەماشە دکەت، ناس ناکەت) سەلاموون عەلەیکوم.

غەزال: عەلەیکوموسسەلام، کەرەم کە، سەرسەرێ من هاتی.

مێهڤان: (روودنێت) خوەدێ ژتە رازی بیت.

غەزال: (تا سەک دەو تینت، دەستێ خوە ددەتە سنگێ خوە)کەرەم کە.

مێهڤان: (وەردگریت، دەوی ڤەدخوت) من گەلەک ژتە منەتە.

(غەزال دچیت کارێ نانی بکەت)

مێهڤان: زەحمەتێ نەکێشە. ڤێ گاڤێ ئەز وەستامە، ئەز نەشێم چوبخوم.

غەزال: مێهڤان مێهڤانێت خوەدێ نە، چاوان ئەمربکن ئەم مەجبوورن ئەمرێ وان بجە بینن.

مێهڤان: خوەدێ کێماسی نەکەت. پرسیار بێ عەیبن ئەزدێ تشتەکی ژ تە پرس بکم.

غەزال: ئەمرکە.

مێهڤان: هون کەچا مالێنە، یان بووکا مالێ نە؟

غەزال: هون مێهڤان نەبان، مقابلێ ڤێ سوئالاتە، لازم تات ئەز ب چەکان جەواب بدەم. هندە قەدەر هەیە تو مێهڤانی، قەدرێ مێهڤانی یێ سەر مەو واجبەو چو کوردان دمالاخوەدا دەنگ مێهڤانان نەکریەو دائیما کورمانجان د رێیا مێڤانێ خوە دا جان دایە. دژمنێ کورمانجان ببتە مێهڤان، دیسا قەبوول دکن وقەدری دگرن‌و خزمەتێ بۆ دکن.

مێهڤان: غەزالا من ! سەد ئافەرین بۆ ئیسمەتا تە! ئەز فەخرێ ب تە دکم! تە ئەز نەناسیم، ئەز مەمۆ مە! شیرێ تەخواری ل تە حەلال بیت. (هەما رادبت، دەستێ غەزالێ دگرت).

غەزال: (یەکجار هەرەکەتا خوە تەبدیل کر، بێ ئێختیار) ئاه.. (هەر دو خوەل ستوویێ یەك ددن، سەر دۆشەکێ دکەفن، نەهشیار دبن).

(چاڤرەش دەری دقوتت، کەس دەری ناڤەکەت. دەری دشکینت، ژ دەر تێت، بووکا خوە د و حالێدا دبینت، تەماشە دکەت، ناناست).

چاڤرەش: عەجایب، قەت ممکونە ئەڤ ژی دێ ببا! نامووسا کورێ من، ماممکونە وەها ددەستێ نەیاران پامال ببت! ئەڤ چ خائینی یە! نەخێر! (جارەك دی دچت تەماشە دکەت) لازمە ئەزبرم، یان بکوژم! قەت چو کورد نامووسا خوە وەها ببینت، ناوەستت! بەلێ، ئەو نامووسا من!... و ئەمانەتێ منە!

(جارەك دی دچت تەماشە دکت، تێتە غەلەیانێ).

چاڤرەش: بەلێ.. بەلێ.. کوشتن.. ژ غێرێ وێ چو دیتر نینە. خوەدێ ژی ژ من نا پرست. چونکی ل سەر نامووسێیە.

(هەمان دبەزتە، رم ئانی، دئینت دانتە ل سەرسینگێ کورێ خوە)

چاڤرەش: هان بۆ تە! زەرِبا نامووسێ، ئەی جانا وەرێ نامووسێ!

مەمۆ: ئاه.. دادێ..

غەزال: (هەمان هشیار دبت، رمێ د سینگێ مەمۆ دبینت، دبێژتە خەسیا خوە) وای تەچاڤێخوە کۆر کر(ل ناڤ سەرێ خوە ددت).

غەزالو چاڤرەش: (هەردو دگەل یەك ب ئاهەنگ)

هەرێ مەمۆ، مەمێ ئەباسی، ئەباسی

بریندارێ مەمۆ، دایێ کۆربت، نەناسی!

نووسەری ئەم شانۆنامەیە، عەبدولڕەحیم ڕەحمی هەکاری (١٨٩٠-١٩٥٨)، کەیەکەمین نووسەرە شانۆنامەی بەزمانی کوردی بڵاوکردبێتەوەو لەهەمانکاتدا یەکێکە لەیەکەمین تازەکەرەوەکانی شیعری نوێی کوردی، لەناوچەی ئەلباکی (باشقەڵا)ی سەربەشاری وان لەکوردستانی تورکیا لەدایکبووە. لەزانکۆی ئەستەمبوڵ کۆلێژی (ئیلاهیات)ی تەواو کردووە. زمانی رووسیو ئەڵمانیو تورکیو فارسیو عەرەبیشی زانیوە.

عەبدولڕەحیم ڕەحمی هەکاری، وەك زنار صلۆپی ئاماژەی بۆ دەکات، ئەندامی چالاکی چەندین رێکخراوی کوردیش بووە، لەوانە: یەکەمین کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد کەبەناوی (هێڤی) لەئەستەمبوڵ لە ١٩١٢/٧/٢٧ دامەزراوە، هەروەها ئەندامی دامەزرێنی کۆمەڵەی تەعالیی کوردبووە لە ١٩١٨ لەئەستەمبوڵ[٥٧]. لەخۆشیی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردیدا، لە ١٩١٩دا، لەژمارە ٢١ی گۆڤاری ژین، شیعرێکی پێشکەش بەژەنەراڵ شەریف پاشا کردووە. نازناوەکانی: عەبدولڕەحیم زاپسوو، ژ مالا هەکاریان، هکارلی عەبدولڕەحیم.

ع. رەحمی هەکاری، لەگەڵ سەعید نەورەسیدا پێکەوە، لەجەنگی یەکەمی جیهانیدا، لەجەنگی تورکیای عوسمانیدا دژ بە روسیای قەیسەری شەڕدەکەن، هەرپێکەوەش، دوای برینداربوون، بەدیل دەگیرێن و ساڵێك لەئەسارەتدا لەنزیك چەمی ڤۆڵگا ژیان بەسەردەبەن. لەوانەشە ئەم ئەسیربوونە بووبێتە ئیلهامی شانۆنامەکەی. لە ١٩٢٣دا، کاتێ زمان و کولتوری کورد لەتورکیا قەدەغە دەکرێت، هەکاری ناچار دەبێت پشت لەبیری ناسیونالیستی بکات و رووبکاتە ژیانی دیندارەتی و خزمەتی ئیسلام بکات(٥٨).لە ١٩٥٨دا دوای ئەوەی بەشداری لە کۆمەڵەی نێو دەوڵەتیانەی ئیسلامەتی دەکات لە پاشتر و لە پاکستان کۆچی دوایی کردووە.

نووسەر، لەسەرەتای سەدەی بیستەمدا، بەشێوەیەکی راستەوخۆ لەناوجەرگەی رووداوە رۆشنبیرییەکانداو لەناو دڵی جموجۆڵە ئەدەبییەکانی وەك سەروەتی فنوون (١٨٩٠)، فەجری ئاتی (١٩٠٨)، گەنج قەڵەملار (١٩١٠) لەئەستەمبوڵ، واتە لەناو کەشوهەوا نوێخوازییەکەی گەنجە تورکەکاندا ژیاوە، راستەوخۆ بەهرەی لەبەرهەمەکانی ئەوان و کولتوری ئەورووپایی وەرگرتووە. کەواتە، یەکێکە لەیەکەم ئەو نووسەرە هاوچەرخانەی کەپێوەندیی بەکولتوری رۆژئاواییەوە کردووەو بەشێوەیەکی راستەوخۆ سوودی لەجموجۆڵە فەرهەنگییە رۆژئاواییە نوێخوازەکان وەرگرتووە. دیسان، ناوبراو، یەکێکە لەیەکەمین نووسەرە کوردەکان کەفێری زمانێکی ئەورووپایی (رووسی و ئەڵمانی) بووبێت و سوودی لێیان دیبێت.

لەئەنجامی ژیان لەئەستەمبوڵ و فێربوونی رووسی و ئەڵمانی و وەرگرتنی ئەو کولتوورە رۆژئاواییە بەشێوەیەکی راستەوخۆ، ع.ر. هەکاری لەکولتوری ئیسلامییەوە بازدەداتە سەر کولتوری رۆژئاوایی و لەهەمان کاتدا پێکەوەیان گرێ دەدات و سوودیان لێوەردەگرێت. ئەمەش بەئاشکرا، لەشانۆنامەکەیداو تارادەیەك، بەسەر تەکنیك و فۆرمە شیعرییەکانیدا رەنگی داوەتەوە. بەم شێوەیە، ساغ دەبێتەوە کەسەرهەڵدانی یەکەمین شانۆنامەی کوردی، بەری داری ئەو روانینە نەوژەنەی ع.ر. هەکاری‌یە کەلەماوەی ساڵانی ١٩٠٨-١٩١٩دا لەژێر کاریگەرێتیی جموجۆڵی شانۆی رۆژئاوایی و تورکەکاندا لەلای خەملیبوو(٥٩).

دووقۆناغی فیکریی دیار لەژیانی ع.رەحمی هەکاری‌دا دەبینرێت:

١-خەباتی نەتەوەپەروەری و بیری ناسیونالیستانە، کەلەسەردەمی گەنجێتییەوەی دەستپێدەکات تا ساڵی قەدەغەکردنی زمان و کولتوری کوردی لەتورکیا، واتە تا ساڵە شوومەکەی پەیمانی لۆزان: ١٩٢٣.

٢-دیانەت و خەباتی ئیسلامەتی، کەلە ١٩٢٣ دەستپێدەکات و هەموو ژیانی داهاتووی خۆی بۆ تەرخان دەکات، زیاتر لەهەژدە کتێب بەزمانی تورکی لەم بارەیەوە بڵاودەکاتەوە، گەلێك جارانیش، بەتایبەتی پێش ساڵانی ١٩٢٠، ئەم دووفیکرەی لەیەکتر گرێ دەدا، وەك لە(مەمێ ئالان)دا دەبینین(٦٠).

تائێستا بۆمان ساغ نەبۆتەوە، ئایا ئەم شانۆنامەیە خراوەتە سەر شانۆ یان نا؟ بەڵام، بەشایەدی و ئاگاداریی محەمەد ئەمین بۆزئارسلان، ئەم شانۆنامەیە، دوای بڵاوبوونەوەی لەگۆڤاری (ژین)، لەشێوەی کتێبێکی سەربەخۆدا لەساڵی ١٩٢٠ لەئەستەمبوڵ چاپکراوە(٦١). بەمەش، ئەم

شانۆنامەیە دەبێتە یەکەمین شانۆنامەی چاپکراوی کوردی؛ ع.ر. هەکاریش دەبێتە یەکەمین نووسەری کورد کەشانۆنامەیەکی خۆی لەشێوەی کتێبدا چاپکردبێت.

گومان لەوەدانییە کەتەنیا بەکارهێنانی زاراوەی (پیەس)و (تیاترۆ) لەسەر نێوچەوانی تێکستێکی کوردیی سالّی ١٩١٩دا: داهێنانێکە، نیشانەی ئەوەیە کەنووسەرەکەی ویستوویەتی، بۆ یەکەمین جار لەمێژووی کورددا، ژانرێکی نوێ بهێنێتە ناو ئەدەبی نەتەوەییمانەوە. لەوەش زیاتر، نووسەر، بەهوشیارییەوە لەبارەی ئەم مەسەلەیە، ئاگاداربووە کەئەم کارەی ئەو تازەیە، ویستوویەتی بەردێکی بناغە بۆ شانۆیەکی نەتەوەیی دابڕێژێت، دەڵێ: (تیاترۆیا کوردان فەزیلەتا کوردان نۆشی ددت). لەوانەیە، هەر لەسۆنگەی ئەم مەبەستەش، لەگۆشەنیگایەکی سیاسی-نەتەوەییەوە بابەتی بەرهەمەکەی خۆی پێشکەش کردووە، ئەگینا هەمان چیرۆکی شانۆنامەکە، وەك لای ئەلبێرت کامۆدا لەشانۆنامەی (سوء التفاهم) دەبینین، بەچەندین لای فەلسەفیی دیکەدا دەکەوێتەوە.

سەبارەت بەوەی کەنووسەر خوێندنی ئیلاهیاتی لەزانکۆی ئەنقەرە خوێندووەو رۆشنبیرییەکی ئیسلامیی قووڵی هەبووەو لەگەڵ زانای ناوداری ئیسلامەتی (سەعید نەورەسی) زۆر هاورێ بووە، هەروەها لەبەرئەوەیش کەلەو سەردەمەدا خەتێکی بیرکردنەوەی پانی ئیسلامی سیاسیی بۆ رزگاربوون لەدەست نێڵی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیو ئیتتیحادییەکان هەبووە؛ دەبینین نووسەر لەم شانۆنامەیەدا دووکێشەی سیاسیی لەیەکتر گرێداوە. یەکەم: جەنگی ئازادکردنی قودس لەدەست خاچپەرستەکان، بەسەرکردایەتی سەلاحەددینی ئەییووبی لەسەدەی یازدەهەمدا. دووەم: جەنگی سەربەخۆیی کورد دژ بەدەوڵەتی عوسمانیو ئیتتیحادییەکانی دوای ١٩٠٨.

لەشانۆنامەکەدا، ناوی سوڵتان سەلاحەددینی ئەییووبی هاتووە، کەشیری لەرووی خاچپەرستەکان راکێشاوەو دەستی بەجەنگی رزگاریخوازی کردووە؛ میری هەکارییانیش، واتە میری کوردان، فەرمانی دەرکردووە کەبەتەنگ لەشکری ئازادیخوازی سوڵتان سەلاحەددینەوە بۆ ئازادکردنی قودس بچن. ئیدی، هەموو عێلو عەشیرەتی کوردان کۆبوونەتەوەو بەرەو (قودسی شەریف) بەرێکەوتوون بۆئەوەی (وڵات) لەدەست (فەلان) رزگار بکەن. لێرەدا، ناوەرۆکی شانۆنامەکە دوودیوی یەکانگیری دەبێت. دیوی یەکەمیان دەربرینی بیرێکی دینی، کەپەسەندکردنی غەزای سەلاحەددینو جەنگی ئیسلامە بۆ ئازادکردنی قودس. دیوی دووەمیشیان، کەرێی تێدەچێت مەبەستە سەرەکییەکەبێت، بریتیە لەجەنگی سەربەخۆیی کوردان لەدەست ئیتتیحادییە تورکەکانی سالانی ١٩٠٨-١٩٢٠، کەنووسەر لەبەرسانسۆرو لەترسی ئیتتیحادییەکان تەنیا توانیویەتی بەم شێوە سمبوولییە دەری ببڕێت. هەر چۆنێك بێت، ئەم شانۆنامەیە، لەبواری ئایدۆلۆژیدا، بەگەوێکی گرنگ دەژمێردرێت لەنێوان بیری کوردپەروەریو پان-ئیسلامیی کورد، کەهەردووکیان، لەتورکیای عوسمانیی سالانی جەنگی یەکەمدا باوبوون.

نووسەر ناواخنو چارەنووسی جەنگەکەی هێندە بەلاوە گرنگ نییە، بەڵکو زیاتر وەك هۆکارێك بۆ دوورکەوتنەوەی پاڵەوانەکە بەکاری هێناوە. ئەوەی ناواخنی شانۆنامەکە دەوڵەمەند دەکات

بریتییە لەوتراژیدیایەی کەلەپاش رۆشتنی مەمۆ دەقەومیٚ: کوژرانی مەمۆ بەدەست دایکی خۆی، هەر لێرەشدا، عەبدولڕەحیم هەکاری لەگەڵ ئەلبێرت کامۆی فەرەنسی یەکتر دەگرنەوە.

هەرکەپەردە دەکرێتەوە، دەبینین؛ پاڵەوان لەهەڵوێستێکدایە؛ هەڵبژاردن. ئایا بچێتە جەنگەکەو کردەوەیەکی هەبێت، یان نەچێت؟ مەم تازە زاوایە، لەهەمان کاتدا تازە جەنگی سەربەخۆیی وڵات دەستی پێکردووە. ئایا رێگای کامەیان هەڵبژێرێت: چوونە جەنگی سەربەخۆیی وڵات (کەئیحتیمالی لەناوچوونی تێدایە) یان مانەوە لەگەڵ تازەبووکەکەی؟ سەرەتای شانۆنامەکە بەم دوودڵیو خۆدوواندنە، بەم هەڵوێستە چارەنووسسازە دەست پێدەکات. نووسەر لەسەرەتای شانۆنامەکەوە پاڵەوانی خستۆتە هەڵوێستی هەڵبژاردنەوە. ئەمەش تەکنیکێکی شانۆیی هاوچەرخو زیرەکانەیە، لەتەکنیکی بەرهەمەکانی نووسەری ئەڵمانی زمان، فرانس کافکا دەچێت؛ رەگەزی تەشویقی تێدایە.

نووسەر درامای شانۆنامەکەی لەسەر چەند کەرەستەیەکی ریالیستانەی خۆماڵییەوە هەڵچنیوە. دراما لەم بەرهەمەدا چەند پەیوەندیی‌بە کێشەیەکی سیاسییەوە هەیە، هێندەش پەیوەندیی بەخاسیەتەکانی کۆمەڵی کوردەواریو دەروونی مرۆڤی کوردەوە هەیە. دوو دیوی یەکانگیری سیاسی–سایکۆلۆژی، نەتەوەیی–مرۆڤپەروەرانەی هەیە. بۆیە دەبیٚ ئاماژە بەوەبدەین کەنووسەر چەندین کێشەی سیاسی–ئەخلاقی–مرۆڤایەتیی لەیەکتر ئاڵاندووەو وروژاندوونی، ئەم ئاڵۆزییەش، پەیوەندیی بەرۆحیاتو خاسیەتەکانی کەسایەتیی کوردەوە هەیە کەمرۆڤێکە نیشتمانەکەی داگیرکراوەو دەیەویٚ ئازاد بژی، بۆ ئەم ئازادییەش پێویستیی بەخۆبەختکردن هەیە. بەرهەمو چارەنووسیش؛ بەداخەوە، نووسەری شانۆنامەکە پێمان دەڵیٚ: بێهوودەیە.

بەکارهێنانی چەند رەمزو نیشانەو نەریتێکی وەك: سەلاحەدینی ئەییووبی،میواندۆستی، خۆشەویستی، مێرخاسی، لەخۆبووردوویی لەپێناو نیشتیماندا،، ئازادیخوازی، ئازایەتی، گوێڕایەڵبوون بۆ میر، پاراستنی نامووس،.. کۆمەڵێك نیشانەن کەنەتەوەی کوردی پێ دەناسرێتەوە[٦٢]. نووسەر، وردو زیرەکانە بەکاری بردوون کەلەگەڵ رووانینە ناسیوونالیستییەکەی خۆی بۆ شانۆ یەك دەگرێتەوە. لەم شانۆنامەیەدا، بۆ یەکەم جار لەنووسینی کوردیدا، چاومان بەچەندین زاراوەی هونەریی تایبەت بەشانۆ دەکەویٚ: تیاتر، پیەس، ئەشخاص، مەجلیس. ئەمە ئەوە دەردەخات کەنووسەر باش سارەزای هونەرەکە بووە. بەم کارەیشی، زمانی کوردیی، بەتایبەتی زاراوە هونەرییەکانمانی، دەوڵەمەند کردووە. لەهەمان کاتدا ویستوویەتی، هەندیٚ جار، هەردوو دیالێکتی ژووروو خواروو تێکەڵ بەیەکتر بکاتو رێگەخۆش بکات زمانێکی ستاندارد دروست ببێت. لەرووی رێنووسیشەوە، ئەم تێکستە، بەڵگەنامەیەکی بایەخدارە بۆ ئەوانەی لەمێژووی پەرەسەندنی رێنووسی کوردی دەکۆڵنەوە[٦٣].

ناوەرۆکی ئەم شانۆنامەیە، وەك لەسەرەوەشدا ئاماژەیەکی بچووکی بۆ کرا، بەرادەیەکی یەکجار زۆر لەشانۆنامەی (بەهەڵە لێکگەیشتن)ی ئەلبێرت کامۆی فەرەنسی دەچێت کەلەساڵی ١٩٤٤ بەزمانی فەرەنسی بڵاوکراوەتەوە[٦٤]. هێڵی بەیانیی چیرۆكو ریتمی پەرەسەندنی رووداوەکانو ژمارەی پاڵەوانە سەرەکییەکان، لەهەردوو شانۆنامەی کوردیو فەرەنسییەکەدا، هەمان شتن،

لەهەردوو شانۆنامەکەدا، پاڵەوان (لەکوردییەکەدا مەمۆ/ لەفەرەنسییەکەدا ژان) بۆ ساڵانێکی زۆر، لەماڵو نیشتمانی خۆی دووردەکەوێتەوەو گۆڕانی بەسەردا دێت تا ڕادەی ئەوەی کەلەلایەن دایکی خۆیەوە نەناسرێتەوە. لەهەردوو شانۆنامەکەدا، کاتێ کوڕەکە دەگەڕێتەوە، بەدەستی دایکی خۆی دەکوژرێت. لەهەردوو شانۆنامەکەدا کوشتنەکە بەمەبەست نیەو لەئەنجامی بەهەڵە تێگەیشتنە، یان ڕاستتر بڵێین: لەئەنجامی نەناسینەوەیە؛ چونکە ماوەیەکی زۆرە کەدایك کوڕەکەی خۆی نەدیوە. لە هەردوو شانۆنامەشدا تەنیا دایك تاوانبارە، بووك (غەزال) یان خوشك (مارتا) بێگوناهن.

هەڵبەتە، عەبدولڕەحیم ڕەحمی هەکاری، شانۆنامە نووسە کوردەکەی خۆمان، دیارە یەکستەکەی ئەلبێرت کامۆی نەدیوە، چونکە پێش ئەلبێرت کامۆ بەنزیکەی بیستو پێنج ساڵ بەرهەمەکەی خۆی نووسیوە. بەهەمان شێوەش ، ئەلبێرت کامۆ شانۆنامە کوردییەکەی ئەوی نەخوێندۆتەوە؛ چونکە دیارە کەئەلبێرت کامۆ کوردیی نەزانیوە، ئەدی کەواتە، بۆچی ئەم دووشانۆنامە کوردی‌و فەرەنسییە، هێندە لەیەکتر دەچن؛ نهێنیی ئەم وەرگرتن‌و لەیەکچوونە چیە؟

ئێمە واتێدەگەین: ناوەڕۆکی ئەم چیرۆکە ریشەیەکی فۆلکلۆریی هەبێت‌و لەناو زۆربەی نەتەوەکانی ڕۆژهەڵاتدا هەبێت[٦٥]. ئەلبیرت کامۆش، وەك دەزانین ماوەیەکی زۆری ژیانی خۆی لەناو بەربەری‌و عەرەبەکانی جەزائیر بەسەربردووە؛ لەوێ ئەم چیرۆکە باوەی ناوخەڵکی وەرگرتووەو ئەم شاکارەی لێدروستکردووە، بەهەمان شێوە، ع.ر.هەکاری، لەدەمی خەڵکەوە چیرۆکەکەی وەرگرتووەو دایڕشتۆتەوە. سەلماندنی ئەوەی کەئەم چیرۆکە ریشەیەکی فۆلکلۆریی هەیە، پێویستی بەم بەڵگانەی خوارەوە هەیە:

١-لەگۆرانیی فۆلکلۆریی کوردیدا، چیرۆکی شیعرێکی لەم بابەتەمان هەیە، کەئەمە کۆتاییەکەیەتی:

های، های، های.. مەمۆ
مەمۆ کوڕی عەباسی.
دایە، مەمۆ؛ کورتەك لەسەرکراسی
دەك کۆرەبی؛ نەیناسی..

٢-چیرۆك بەهەمان ناوەڕۆك، بەناونیشانی (چاوبرسی)، لەژمارە (٤)ی ڕۆژنامەی (پێشکەوتن)دا لە٢٠/٦/١٩٢١دا بڵاوکراوەتەوە.

٣-ئەگەر ئەم چیرۆکە سەرچاوەکەی فۆلکلۆرنەبێت، هیچ هێزێکی دیکەنییە کەئەلبێرت کامۆی فەرەنسی بە ع.ڕەحمی هەکاریی کورد بناسێنێ.

ئەم دوو شانۆنامە کوردی‌و فەرەنسییە، کەکوردییەکە لە ١٩١٩و فەرەنسییەکی لە١٩٤٤دا بڵاوکراوەتەوە، لەم خاڵانەدا لەیەکتر جودا دەبنەوە:

١-لەکوردییەکەدا دایکی پاڵەوانەکە (چاوڕەش) لەگەڵ بووکەکەی (خەزاڵ) دەژی، بەڵام لەفەرەنسییەکەدا دایکی پاڵەوان لەگەڵ کچەکەی خۆی (مارتا) دەژی.

٢-لەکوردییەکەدا پاڵەوان (مەمۆ) لەپێناو سەربەخۆیی وڵاتەکەی ڕۆیشتووەو چۆتە جەنگی سەربەخۆکردنی نیشتیمان؛ بەڵام لەفەرەنسییەکەدا پاڵەوان، ژان، لەپێناو پارەپەیداکردن و بازرگانیدا دایك و خوشك و نیشتیمانەکەی خۆی بەجێهێشتووە.

٣-لەکوردییەکەدا،کوشتنەکە هۆی هەیە نەك ئامانج، لەسەر نامووسە، بەڵام لەفەرەنسییەکەدا کوشتنەکە ئامانجی هەیە، لەپێناو پارەیە.

٤-لەکوردییەکەدا، دوای کوژرانی پاڵەوان، شانۆنامەکە کۆتایی پێدێت، بەڵام لەفەرەنسییەکەدا، دوای کوژرانی پاڵەوان، دایك و کچەکەش خۆیان دەکوژن (دایك خۆی فڕێدەداتە ڕووبارەوە، کچەکەش، واتە خوشکی پاڵەوانەکە، ژان، خۆی هەڵدەواسێ).

٥-لەکوردییەکەدا تەنیا سێ پاڵەوان دەبینرێن، بەڵام لەفەرەنسییەکەدا چەند شەخسیەتێکی دیکەش ڕۆڵیان هەیە، گرنگترینیان: لاڵەو هاوڕێی ژان.

٦-لەکوردییەکەدا شانۆنامەکە دوو پەردەیەو یەك دیکۆر دەبینرێت، لەفەرەنسییەکەدا سێ پەردەو چەندین دیمەن و دیکۆری جۆراوجۆر دەبینرێن.

٧-شانۆنامە فەرەنسییەکە، لەباری فەلسەفییەوە، ڕوانینێکی قووڵترو تراژیدیتر دەردەبڕێت، بۆیە دەبینین: لەفەرەنسییەکەدا حیبکەی ڕووداوەکان و سایکۆلۆژیەتی کەسایەتییەکان ئاڵۆزترو بەگرێ و گۆڵترن.

٨-لەکوردییەکەدا، تراژیدیا بەمەسەلەیەکی سیاسییەوە گرێدراوە(مەسەلەی سەربەخۆیی نیشتیمان)؛ بەڵام لەفەرەنسییەکەدا مەسەلەیەکی فەلسەفیی پێشچاوخراوە؛ بێهودەیی ژیان و پووچیی بوونی مرۆڤ.

٩-لەکوردییەکەدا پێودانگە هونەرییە شانۆییەکان(تەکنیك، دراما،حیبکە، وێنەکێشانی کەسایەتییەکان، دیکۆر، ڕیتمی شانۆیی، دیالۆگ و مەنەلۆگ) سادەوساکارن، لەفەرەنسییەکەدا فراژووترو هونەریترن.

١٠-قەوارەی تێکستە کوردییەکە تەنیا چەند لاپەڕەیەکە، بەڵام فەرەنسییەکە قەوارەیەکی فراوانی هەیەو بەرهەمێکی، بێگومان تۆکمەترە.

بەشی پێنجەم:

شانۆی کوردی لەکوردستانی عیراقدا

لەساڵانی ١٩٢٠-١٩٣٠دا

دوای عەبدولڕەحیم هەکاری لەئەستەمبوڵ ساڵی ١٩١٩، شانۆی کوردی، لەماوەی ساڵانی ١٩٢٠-١٩٣٠ دا دەکەوێتە ژێر کاریگەرێتیی نەشونمای شانۆی عەرەبی لەعیراقدا، کەئەویش هەر، سەرچاوەکانی، لەوانەیە بریتی بن لەکولتووری ئەورووپی و تورکیای لاو.

نەشونمای شانۆی کوردی لەکوردستانی عیراقدا (لەسەردەمی ئینگلیزەکان و ڕاپەڕینەکانی شێخ مەحموودا لەساڵانی ١٩٢٠و١٩٣٠) لەسێ کەناڵەوە وەدیار دەکەوێت:

کەناڵی یەکەم:بریتی بوو لەچالاکییە شانۆییەکانی قوتابخانەکان.

شانۆی قوتابخانەکان (بەهاوکاریی قوتابیو مامۆستایان) کە لەهەستێکی نەتەوەییەوە هەڵقووڵابوونو زیاتر لەبۆنە نیشتیمانییەکاندا پیشان دەدران، رۆڵێکی گرنگیان هەبووە لەنەشونمای جموجۆڵی شانۆییدا، لەم بارەیەوە مامۆستا محەمەد تەیموور گەواهیمان بۆ دەدات:

هونەرمەندو هونەردۆستان، شانۆکانی ئەو قوتابخانانەیان کردبووە مەیدانێکی دروشمو مەبەستە نەتەوەییو نیشتیمانییەکانیان. بەتەواوی شانۆگەرییەکانیان لەسنووری شانۆی قوتابخانە دەرچووبوونو زۆربەی بینەرانی گشت چینەکانی کۆمەڵبوون. ئەکتەرەکانیش قوتابی، گەلێك جار مامۆستایانیش بوون[٦٦]. لە ١٩٢١دا، بۆ نموونە، قوتابخانەکانی ئیسلامی لەمووسڵ، بەسەرپەرشتیی ارشد افندی العمرین شانۆگەریی صلاح‌الدین ایوبی لەمووسڵ پێشکەش کردووە[٦٧]. پاشان لەوەدەچێ قوتابخانەکانی کوردستانیش، هەرلەژێر ئەم کاریگەرییەدا، دەستدەکەنە کارو لەساڵی ١٩٢٠دا لەهەولێر "لیژنەی فەنو تەمسیل" لەقوتابخانەی ئەربیل ئوولای هەولێر، کەیەکەم لیژنەی نواندنی شانۆییە لە کوردستاندا، دادەمەزرێننو لەپایزی ١٩٢١ شانۆگەریی (صلاح‌الدین ایوبی) پێشکەش دەکەن. ئینجا لە ١٩٢٣دا، کاتێ بڕیاردرا خوێندن بەکوردی بخوێنرێ. لەهەولێر ناوی (لیجنەی فەنو تەمسیل) بووە(لیجنەی فنوونی جەمیلە). ئەم لیژنەیەی هەولێر، کەیەکەمین لیژنەی هونەرە جوانەکانە لەکوردستاندا، لەکۆتایی بیستەکانو سەرەتای سییەکاندا بەشێوەیەکی بەرچاو گەشەی سەند[٦٨].ئینجا لەسلێمانی، لە ١٩٣٢دا، پێش ئەوەی هێشتا هیچ تیپێکی شانۆیی دابمەزرێت، شانۆگەری دایك، نووسینی شێخ نوری شێخ ساڵح، دیسان قوتابیان، قوتابییانی قوتابخانەی کچانی سلێمانی، لەسلێمانی پێشکەشیان کردووە[٦٩]. لەکۆیەش، بۆ نموونە، وەك تاهیر ئەحمەد حەوێزی بۆمان دەگێڕێتەوە: لەساڵی ١٩٢٣(مەکتەبی ثانییە) تەمسیلی دکتۆر (فوئاد)یان کردبوو[٧٠].

کەواتە پێش ئەوەی تیپی شانۆیی مۆڵەتدراوی رەسمی دابمەزرێت، لیژنەی نواندنی قوتابخانەیی سەرهەڵدەدەنن جێگەی تیپو گرووپە شانۆییەکان دەگرنەوە، لەم بارەشەوە، هەرەکۆنترین بەرهەمی تاقیکراوەی قوتابخانەکان، وەك مامۆستا محەمەد تەیموور ئاماژەی بۆ کردووە بریتی بووە لەشانۆگەری(سەلاحەددینی ئەییوبی) کەلەلایەن (لیژنەی فەنو تەمسیل لەقوتابخانەی ئەربیل ئوولای هەولێر) لەپایزی ١٩٢١دا پێشکەش کراوە. ئەم شانۆگەرییە کەلەنووسینی نەجیب حەداد بووە، لەپێنج پەردەی پەخشانو شیعری پێکهاتبوو، لە شانۆگەریی Le Talismanی والتەر سکووتی نووسەری ئۆسکۆتلەندی وەرگیرابوو[٧١]. ئەحمەد خواجە دەڵێ: "کۆمەڵەی لاوانی کورد" کەلەهەولێر لە ١٩٢١دامەزرابوو، رۆڵیان هەبوو لەپێشکەشکردنیدا[٧٢].

هەروەها لە ١٩٢٩دا، شانۆیی (وێنەتی) لەشاری هەولێر، دیسانەوە قوتابییانی سانەویی هەولێر پێشکەشیان کردووە. حوسێن حوزنی موکریانی لەگۆڤاری زاری کرمانجی لەژمارە ١٦دا، لە٧ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٢٩دا باسی کردووە.

ئینجا لەسلێمانی، لە ١٩٢٦دا، تیپی شانۆی قوتابخانەی زانستی لەسلێمانی دادەمەزرێت، کەدەبێتە دووەم تیپی شانۆیی لەکوردستانی عیراقدا؛ شانۆگەرییەك بەناونیشانی (جووتە برا) یان (عیلم وجەهل لولا المحامی) لەنووسینی تقی‌الدین اللبنانی، لەهاوینی ١٩٢٦دا، لەسلێمانی

پیشاندراوە، ئەم تیپی شانۆییە قوتابخانەییە، دواتر چەندین شانۆگەریی دیکە پێشکەش دەکات[٧٣]. لەوانە: لەڕۆژانی ٢٧و ٢٨ی تەمموزی ١٩٢٧دا شانۆگەریی نێرۆن، لەنووسینی محەمەد لوتفی جومعەی میسری، لەشاری سلێمانی، دیسان لەلایەن تیپی قوتابخانەی زانستییەوە پێشکەش کراوە[٧٤].

کەنالی دووەم-کەئەویش هەرلەکەنالی یەکەمەوە دروست بوو-بریتیبوو لەدامەزراندنی یەکەمین تیپە شانۆییەکان. دامەزراندنی تیپە عەرەبییەکان لەناوەڕاستی سالانی ١٩٢٠ بەملاوە لەعیراقدا، هەروەها سەردانی تیپە شانۆییە ئینگلیزیو میسرییەکان بۆ کوردستان، تەنانەت گالیسکە گەڕۆکەکانی سینەماش.. ڕۆڵێکی ڕاستەوخۆ دەبینن لەنەشونمای جموجۆڵی شانۆیی کوردی لەعیراقدا؛ لەبەرئەوەی ئەم تیپانە دێن چەندین نواندنو شانۆگەری لەشارە گەورەکانی کوردستانی عیراقدا پێشکەش دەکەن. لەسالانی ١٩١٣-١٩١٥دا، بۆ نموونە دووجار سینەمای سەفەری لەلایەن تیپی عوسمانییەکانەوە لەڕێگەی زاخۆوە هاتۆتە هەولێر، لەسەر گالیسکەیەك دانرابوو، فیلمی سولتان عەبدولحەمیدی پیشانداوە، پاشان چۆتە کۆیەو سلێمانی[٧٥].

دامەزراندنی ئەم تیپە عیراقییانە، دیارە هانی هونەرمەندانی کورد دەدات کەئەوانیش تیپی سەربەخۆی کوردی دابمەزرێنن، ئێمە لێرەدا چەند بەڵگەیەك بۆ سەلماندنی ئەم ڕاستییە دەهێنینەوە:

١-شانۆکارێکی وەك حقی الشبلی کەهونەرمەندێکی گەورەی شانۆی عیراقیی ئەوسایەو لەگەڵ تیپە عەرەبییەکەی خۆی لە١٩٢٩دا دێتە کوردستان، ڕاستەوخۆ کاردەکاتە سەر ویژدانو هەستی شانۆیی نووسەرێکی وەك پیرەمێرد، کەئەکتەرەکانی شانۆگەریی (سەربازی ئازا) بەراورد دەکات بەحقی الشبلی. ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێ کەپیرەمێرد بەشانۆکانی حقی الشبلی لەسلێمانی زۆر سەرسام بووە[٧٦].

٢-نعوم فتح‌الله سحار (١٨٥٥-١٩٠٠) کەشانۆنامەنووسو دەرهێنەرێکی عیراقی بوو لە١٨٩٥دا لەمووسڵ شانۆگەریی (میری دیل)ی لەفەرەنسییەوە وەرگێڕابووو پێشکەشی کردبوو[٧٧]. پاشان هەمان شانۆگەری لەسالی ١٩٠٥دا لەشاری هەولێریش پێشکەش دەکرێتو یەکەم شانۆگەرییەکان لەکوردستانی عیراقدا دەستپێدەکەن[٧٨].

٣-تیپی مدرسە التفیض الاهلیە سالی ١٩٢٤ والفرقە التمثیلیة الوطنیة لەنیسانی ١٩٢٧دا، هەردووکیان لەلایەن حقی االشبلییەوە دامەزرابوون؛ لەهاوینی سالی ١٩٢٩ سەردانی هەولێرو سلێمانییان کردووە، چەندین شانۆگەرییان پێشکەشکردووە، لەوانە: صلاح‌الدین ایوبیو هاملێت[٧٩]. حەقی شبلی-خۆیشی لەم بارەوە گەواهیمان بۆ دەدات:

"لە١٩٢٩ هاتوومەتە کوردستان، سێ ڕۆژم پێچوو. هەر ڕۆژێکیش شانۆییەکم نیشانداو هەرخۆشم دەوری سەرەکیم دەبینیو دەرهێنەربووم، ناوی تیپەکەمان مدرس التفیض الاهلیە بوو کەلە ١٩٢٤ لەبەغدا دامەزرابوو. لەهەدوو جاری هاتنمان سەلاحەدینی ئەیوبیمان پێشکەشکرد. (١٥)هەندێ سەرچاوەی دیکەش دەڵێن: سێ شانۆگەرییان لەهەولێرو لەسلێمانی پێشکەش کردووە[٨٠].

٤-لە ٢٤ی شوباتی ١٩٢٦، (کۆمەڵەی زانستی کوردان) لەسلێمانی دامەزرا، پاشانیش لەوانەیە هەرلەژێرکاریگەرێتیی تیپەکەی حقی الشبلیدا، لەناو ئەو کۆمەڵەیەدا تیپێکی شانۆیی سەربە (قوتابخانەی زانستی) دامەزرابێت، کەدەبێتە دووەم تیپی شانۆیی لەکوردستانی عیراقدا، ئینجا چەندین شانۆگەری بەناوی ئەو تیپەوە پێشکەش دەکەن.

جگەلەمانەش، لەدەوروبەری ساڵی ١٩٢٣دا، تیپێکی شانۆیی میسری بەسەرپەرشتی بشارە واکیم، لەسلێمانیو شارەکانی دیکەی کوردستاندا نواندنی پێشکەش کردووە. ئەمە جگە لەکۆمپانیایەکی دیکەی بیانی-لەوانەیە کۆمپانیایەکی ئینگلیزەکان بێت-کەلەسلێمانی لەساڵی ١٩٢٧دا نواندنی شانۆیی پێشکەش کردووە؛ دڵی خەڵکو رۆژنامەنووسو هونەرمەندانی تازە پێگەیشتووی شانۆی کوردی خۆشکردووە. با لەمانشێتی رۆژنامەی (ژیان)وردبینەوە. کەچەند بەگەرمییەوە پێشوازی لەم هونەرەو لەم تیپە شانۆییە بیانییە دەکات:

تیاترۆ! لەمەودوا تیاترۆیشمان ئەبێ، قۆمپانیایەکی قەومێك کەچەند رۆژێ لەمەوپێش هاتبوونو ئیشیان ئەکرد، تەشەبوسیان بەجەلبو هێنانی تاقمێکی تیاترۆ کرد، ئێستا تاقمی تیاترۆیان هێناوەو موساعەدەیان ئیستیحساڵ کردووە کەیاری بکەن. مەملەکەت لەم موئەسەسانە خاڵی نابێ!و خەڵقی لەپاش ئیش وکارو مەتاعیبی یەومیەو بۆ تەبیعی دەماغو ئیسراحەتی نەفس بەم تەحرە شتانە لزوومو ئیحتیاجییەك حیس ئەکا[٨٢].

بەم شێوەیە، پێدەچێ، هەموو کاریگەرییە میسریو عەرەبی-عیراقیو ئینگلیزییە جۆراوجۆرە تازانە، بەهۆی ئەو ئەتمۆسفێرە کولتورییە شارستانییە نوێیەی کەتازە بۆ کورد خوڵقابوو، رۆڵیان هەبووبێ بەسەر نەشونمای شانۆگەری لەکوردستانی عیراقدا.

کەناڵی سێیەم: ناساندنی ئەم هونەرە بەجەماوەر، واتە دروستکردنی رەخنەی شانۆییو رۆشنبیرییەکی شانۆیی لەلایەن رۆژنامەنووسو رۆشنبیرانەوە.

دووا بەدووای ئەوەی کەلەساڵی ١٩٢٩دا، شانۆگەریی (وێنەتی) لەشاری هەولێر، لەلایەن قوتابیانی سانەوی هەولێر پێشکەشدەکرێت، رووناکبیرێکی گەنجی ئەورووپا دیدەی ئەوسات، حوسێن حوزنی موکریانی، لەگۆڤاری (زاری کرمانجی) لەژمارە ١٦دا، لە ٧ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٢٩دا باسێك لەوشانۆگەرییە دەکاتو بایەخی شانۆ بۆ خەڵك رووندەکاتەوە.

بەڵام پێش ئەویش، لەساڵی ١٩٢٧دا، رووناکبیرێکی گەنجی ئەورووپادیدەیتر، پیرەمێرد، گەرماوگەرمو زۆر شێلگیرانەتر، پێش هەموو نووسەرێکی دیکە، دەستدەداتە پێنووسو رەگەزی شانۆنامە (پیەسو تەمسیل، یان درام) بەخوێنەرانی کورد دەناسێنێو بایەخی شانۆنامە بۆ کوردان رووندەکاتەوە. پیرەمێرد لەنووسینەکانی خۆیدا هەستی رەخنەیی بەرامبەر شانۆ بڵاودەکاتەوە، دەیەوێ کورد رۆشنبیرییەکی شانۆیی پەیدا بکەنو لەشانۆ تێبگەن، دەڵێ:

"فەننی تەمسیل، لەهەموو جێگایەکدا رەغبەتێکی تەواوو ئیمتیازێکی موناسیبی دراوەتێ. حەتتا ئەوانەی کەلەم فەننە بەقیمەتەدا دەسدرێژیو ئیختیساسیان پەیداکردووە، بەکەماڵی ئیحتیرامەوە یادو تەقدیرکراون. زیرا ئەم فەننە، بەسەر ئەخلاقی میللەت، عاداتی مەملەکەت، ئەطوارو ئەفکاری ئینساندا تەئسیرێکی باش ئیجرا دەکات"[٨٣]. پیرەمێرد، لەهەمان کاتدا، یەکەم

ڕەخنەی شانۆیی، بۆ یەکەمین جار لەمێژووی ئەدەبیاتی کوردیدا، بەزمانی کوردی دەنووسێت. بڕوانە ڕۆژنامەی (ژیان) ژمارەی ڕۆژی سێ شەممەی ٢ی ئاغستوسی ١٩٢٧، کەوتارێکی ڕەخنەییە، تێیدا ڕەخنەی لەشانۆگەریی (نیرۆن) گرتووە کەلەشاری سلێمانی لەلایەن تیپی قوتابخانەی زانستییەوە لەڕۆژانی ٢٧و٢٨ی مانگی تەمموزی ١٩٢٧دا پێشکەش کراوە.

جگە لەوەش نابێ ڕۆڵی هەندێ مننەوەری دیکەی وەك حسێن نازم، عەبدولواحید نوری، مستەفا سائیب، دانیال قصاب، عەبدولمەجید حەسەن، شێخ سەلام، مەحمود جەودەت، شێخ نوری شێخ ساڵح، فوئاد ڕەشید بەکر، یەحیا ئەفەندی ڕەسسامو هیی دیکە فەرامۆس بکرێت کەلەساڵانی ١٩٢٠دا هانی پێشکەوتنی ئەم هونەرەیان داوەو ڕۆشنبیرییەکی شانۆییان بڵاوکردۆتەوە، لەوانە، بۆ نموونە؛ مستەفا سائیب، کەئەندامی دامەزرێنی (زانستی)بووە. رابەرو دامەزرێنی شانۆی کوردی لەسلێمانی، فوئاد ڕەشید بەکر، لەبارەیەوە دەڵێ: (مستەفا سائیب بوو کەئێمەی خستە سەر کەڵکەڵەی تەمسیل کردن)[٨٤]. پیرەمێردیش بەهەمان شێوە گەواهیمان بۆ دەدات: (تەرتیبی تەمسیل لەم چەند ساڵانەو حیساباتی بلیتو مەساریف، ڕۆحو سەرمایەی ئیرادیش، هەمووی لەسەرشانی مستەفا سائیب بوو)[٨٥].

یان بۆ نموونە، وتارە ڕەخنەییەکانی حسێن نازم لەبارەی شانۆگەرییەکانی ئەوسات کەلەگەڵ وتارەکانی پیرەمێرد، بەیەکەمین ڕەخنە شانۆییەکان دەژمێردرێن لەئەدەبی کوردیدا. حسێن نازم لەژیانی ژمارە ٧٦ی ١٢ی ئاغستۆسی ١٩٢٧دا لەشانۆگەریی (نیرۆن) دەدوێ، کەلەنووسینی محەمەد لوتفی جمعەی میسرییەو لەئێوارەی ٢٧ی تەمموزی ١٩٢٧ لەلایەن کۆمەڵەی زانستییەوە لەسلێمانی پیشاندراوە. حسێن نازم، دەڵێ: "لاوەکانمان لەگەڵ ئەمەی لەفەننی تەمسیلدا ئەوەڵ هەنگاوە دەیهاون، دیسان شایانی تەقدیرو تەزکارن"، "لەڕێی خزمەتی مەعاریفدا بۆ ئەشرافو ریجاڵی مەملەکەتو هەموو موحیبانو تەرەفدارانی عیلمو مەعاریف بەکەماڵی شەوقو شەتارەتەوە ئیجابەتیان کردبووو گردببوونەوە"، "ئەسڵی تەمسیلەکە بەپێنج پەردەی زوڵمو ئیستیبدادی بێ ئەندازەی قەیسەری ڕۆمی مەشهوور ئیمپراتۆر نیرۆن تەسویرا کرابوو"، "ئەم تەمسیلە بۆ ئەوانەی کەمیقرۆبی ئیستیبدادی و فیکری زوڵمو تەحەکومیان لەکەللەدایە جیددەن دەرسێکی ئەخلاقیو عیبرەتێکی تەئریخیبوو".

بەم شێوەیە، وردە وردە، کەدەکەوینە ساڵانی ١٩٣٠، جموجۆڵەکە بەبرەوتر دەبێت، تا لەساڵانی ١٩٤٠و ١٩٥٠دا، ڕۆشنبیرییە شانۆییەکە بەناو خەڵکدا بڵاوتردەبێتەوە؛ چەند تیپێکی مۆڵەتدراوی ڕەسمیو تەرخانکراو بۆ شانۆ، لەگەڵ چەند شانۆنامەنووسێکی گەنجی دیکە سەرهەڵدەدەن.

ئەنجام

لەئەنجامی توێژینەوەکەمانو دووای خوێندنەوەی ئەو کرۆنۆلۆژیایەی لەخوارەوەدا پێشکەشی دەکەین، گەیشتینە ئەوەی چەند تێبینییەکی گشتی لەبارەی سەرچاوەکانی شانۆی کوردیو خاسیەتەکانی جموجۆڵی شانۆگەریی ساڵانی (١٩١٩-١٩٥٧) بخەینە بەرچاو:

١-دروستبوونی ئەو پردە کولتوورییەی نێوان ئەورووپا و کورد لەڕێگەی ئەستەمبوڵەوە، لەکۆتایی سەدەی نۆزدەو سەرەتای سەدەی بیستەمدا، بۆ یەکەمین جار لەمێژووی کورددا، ڕاستەوخۆ کاردەکاتە سەر نووسەرە کوردەکان؛ پاشانیش لەسالانی ١٩٢٠دا، کاریگەرییە عەرەبی- عێراقی و ئینگلیزە جۆراوجۆرەکان، بەهۆی ئەوئەتمۆسفێرە شارستانییە نوێیەی کەتازە بۆ کورد خولقابوو، ڕۆڵیان هەبووە بەسەر نەشونمای ژانری شانۆ لەلای کورد.

٢-شانۆی کوردی، ئەگەرچی لەسەرەتادا لەژێرکاریگەرێتیی تورکە گەنجەکاندا لەدایک دەبێت، بەڵام دوواتر دەکەوێتە ژێرکاری شانۆی عەرەبی لەعیراقدا؛ بەشێوەیەکی گشتی لەکەشوهەوای ڕیالیزمێکی سادەو ڕەخنەگرانەدا ژیاوە.

٣-شانۆی کوردی، لەوقۆناغە سەرەتاییەی خۆیدا، لەپێناو دڵدانەوەو دڵخۆشکردنی خەڵك، واتە بۆ کات بەسەربردنی خەڵك کاری کردووە. زۆرتر ڕەچاوی پرەنسیپی (خۆشیو کات بەسەربردن)ی تێداکراوە، نەك فیکر. بۆیەش دەبینین: ڕووانین، لەسەر بنەمای تراژیدیای تاکەکەس یان تاکڕەوانە هەڵنەچنراوە، بەڵکو بینینێك بووە بۆ چارەسەرکردنی گرفتە کۆمەڵایەتییەکان، ئەمەش بەشێوەیەکی ساکارو ڕووکەش یان کۆمێدی.

٤-بەرهەمەکان، زۆربەیان بەشێوەیەکی ئەکادیمی پێشکەش نەکراون، لەئەزموونو خولیا و ممارەسەوە هاتوون، نەك لەڕۆشنبیریو تیۆرو ئێستاتیکایەکی نەخشە بۆ داڕێژراوەوە. بەڵگەشمان بۆ ئەم قسەیە ئەوەیە کەهیچ نووسەرێکی شانۆنامەو دەرهێنەرێك، تەنانەت ئەکتەرێکیش نابینین کەلەئەکادیمیا و پەیمانگەیەك خوێندبێتیان. جگە لەمەش بەدەگمەن دەبینین ژیانی خۆیان یان هەموو نووسینو چالاکییەکانی خۆیان تەرخان کردبێت بۆ ئەم هونەرە. زیاتر، چیرۆکنووسەکان هاتوون ژانری شانۆنامەیان تاقیکردۆتەوە. تەنانەت هەندێك لەنووسەرەکانی شانۆنامە چیرۆکنووس بوونە: ع.ڕەحمی هەکاری، پیرەمێرد، ئەلیف بێ هەوری، جەلادەت بەدرخان.

٥-هیچ تیپو گرووپێکی مۆڵەت پێدراوی شانۆیی نابینین، کەبەشێوەیەکی سەربەخۆو نەخشە بۆ کێشراو کاربکات؛ ئەو تاكو تەرا گرووپو تیپانەی هەشن گرێدراوی قوتابخانەیەك یان ڕێکخراوێکن.

٦-شانۆ زۆربەی جار پاشکۆی ئامانجێکی سیاسی یان نیشتمانی یان پەروەردەییو جەماوەریبووە، بۆیە، زۆربەی جاران لەئاهەنگو بۆنە نیشتیمانییەکاندا پێشکەش کراون.

٧-زیاتر پیاو ڕۆڵی ئافرەتی دیوە، ئافرەت زۆر درەنگو بەدەگمەن هاتۆتە سەر تەختەی شانۆ.

٨-جموجوڵە شانۆییەکە، ڕەخنەو ئێستاتیکاو ڕۆشنبیرییەکی شانۆیی ئەوتۆ لەگەڵ خۆی بلاوناکاتەوە کەشایانی هونەرەکە بێت: ڕەخنەگری شانۆیی تەنیا ئەو کەسانەن کەجاربەجار، لەدووای پیشاندانەکاندا، سووکە هەڵسەنگاندنێکی شانۆگەرییەکە دەکەن. یەکەمین ئەو نووسەرانەش کە(یەکەمین ڕەخنەی شانۆیی) دەنووسن بریتین لەپیرەمێرد، حسێن نازم، حسێن حوزنی موکریانی.

٩-زۆربەی بەرهەمەکان، تێکستەکانیان بلاونەکراونەتەوە، بایەخی سەرەکی بەشانۆگەرییەکە دراوە نەك بەتێکستەکە.

١٠-ئەگەریش بەراوردێکی چالاکییە شانۆییەکانی چوار شاری کوردستانی عیراق بکەین، ئەوە ڕوون دەبێتەوە کەبەشێوەیەکی تەخمینی، لەساڵی ١٩٠٥ تا کۆتایی ١٩٥٨، تەنیا (١٢) شانۆگەری لەکۆیە، (١٣) شانۆگەری لەڕواندز پیشان دراون، ئەمە لەکاتێکدا لەهەولێر (٣٤) شانۆگەری پیشان

دراون؛ کەچی بەهەموو ئەو شارو شارۆچکانە ناگەنە ژمارەی شانۆگەرییەکانی شاری سلێمانی، کەنزیکەی دوو هێندەی شاری هەولێری، واتە (٦٢) شانۆگەریی تێدا پیشان دراوە. بەڵام شاری کەرکوك و دهۆك، ژمارەی شانۆگەرییەکانیان بەزمانی کوردی، لەپەنجەی دەست تێناپەڕن. ئەمەش ئەوەدەگەیەنێ کەسەرجەم شانۆگەرییە پێشکەشکراوەکانی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم لەکوردستاندا ژمارەیان دەگاتە تەنیا (١٢١) شانۆگەری، ئەمەش، بەم شێوەیەی خوارەوە:

سال	هەولێر	سلێمانی	ڕواندز	کۆیە
١٩٠٥	١			
١٩٢١	٢			
١٩٢٢	١			
١٩٢٣		٣		
١٩٢٦		٣		
١٩٢٧		٥		
١٩٢٨	١	٢		
١٩٢٩	٤	١		
١٩٣٠	١	٣		١
١٩٣١	١	١	٢	٢
١٩٣٢	٩	٨	١	٢
١٩٣٣	١	١		١
١٩٣٤	٢			
١٩٣٥	١	٣		٢
١٩٣٦		١		
١٩٣٧		١		١
١٩٣٨	١	١		
١٩٣٩	١			
١٩٤٠	٣		١	
١٩٤١		١		
١٩٤٢		١		
١٩٤٣		١	٣	
١٩٤٥				١
١٩٤٦	٢	٤		
١٩٤٨		٢		٢
١٩٥٠		١		
١٩٥٢	١	٢		
١٩٥٣				١
١٩٥٤	١			
١٩٥٥		١		
١٩٥٦		٥		١
١٩٥٧	١	٥		
١٩٥٨	١	٦		٤

١١-بەشی هەرەزۆری بەرهەمەکان خۆماڵین، نەك تەرجەمەکراو: لەوماوەیەدا، دەوروبەری (٧٥)شانۆگەری و شانۆنامەی خۆماڵی نووسراون و پێشکەشکراون، کەچی بەدرێژایی ئەو هەموو

ئەو ماوەیە تەنیا (٣٩) شانۆگەری لەزمانی بیانییەوە ئامادەکراون؛ کەزۆربەشیان (بۆ نموونە؛ بەرهەمەکانی شکسپیرو مۆلێر) سەربەرێبازی ریالیزمی ئەورووپین و لەعەرەبییەوە تەرجەمەکراون. نزیکەی (١٥)شانۆگەری دیکەش، بۆمان ساغ نەکراوەتەوە خۆماڵی بوونە یان بیانی. ئەوەی شایانی باسیش بێت، تەرجەمەکردنی شانۆنامەو ژمارەی شانۆگەرییە تەرجەمەکراوەکان لەماوەی سالانی ١٩٥٠دا، وردە وردە، روو لەزیادبوون دەکەن.

سەرچاوەکان:

١-دیوانی مەحوی، چاپی ک.ز.ک.، بەغدا: ١٩٧٧، ل٢٥٣.

٢-محەمەد تەیموور:دەروازەیەکی رەخنەیی درامای نوێی کوردی، گۆڤاری کاروان، ژمارە ٦٤، مایسی ١٩٨٨، ل٦٠-٧٠.

٣-گۆڤاری هەتاو، ژمارە ١٧٢، ٢٩ی شوباتی ١٩٦٠، لاپەرە ١٩.

٤- Alessio BOBACT: Histoire de la litterature turque, Paris1968,P.4.

٥-ئیبراهیم فەرشی: کورتە باسێکی رێو شوێنی شانۆ لەکۆنداو شانۆ لەکوردستاندا، گۆڤاری (رامان)، ژمارە (٤٤). هەولێر: شوباتی ٢٠٠٠، ل ٤-٨. هەروەها بڕوانە:مجله خواندنیها، شماره (٥٢). تهران:١٣٣٦، ل٣٧.

٦-جەمال رەشید: دراسات کردیه فی بلاد سوبارتو، ل٤٨-٤٩.

٧- B.Majid RAZWANI: Le theatre et la danse en Iran, d Daujour d.hui,Paris:1968,P.3.

٨-تاهیر ئەحمەد حەوێزی: شانۆگەری لەکوردستاندا، رامان ژمارە ٢٧، سالی ١٩٩٩.

٩- Jaques MORGAN:Maison Scientifique en Perse 1889-1891,V.4-5,Paris.1897.

١٠-عبیدالله ایوبیان: میز نوروزی (تاریخچه هنر تئاتر در کردستان ایران-قرن نوزدهم)، مجله نشریه دانشکده ادبیات تبریز، شماره ١٤، ص٩٥-١٢٢. هەروەها بڕوانەك ئیبراهیم فەرشی: کورتە باسێکی رێو شوێنی شانۆ لەکۆنداو لەشانۆ لەکوردستاندا، گۆڤاری (رامان)، ژمارە (٤٤). هەولێرك شوباتی ٢٠٠٠، ل٤-٨.

١١-گیو موکریانی: کۆلکە زێرینە، چاپخانەی کوردستان، هەولێر:١٩٥٥.

١٢-گۆڤاری هەتاو، ژمارە ١٧٢و٢٩ی شوباتی ١٩٦٠، لاپەرە ١٩-٢٠.

١٣-برایەتی، ژ ٢٢٠٤، هەولێر: ١٩٩٦/١١/٤.

١٤-محەمەد تەیموور: دەربارەی دراماو رەخنە، گۆڤاری کاروان، ژ ٤١، هەولێر: ١٩٨٦، لاپەرە ٦٣-٧٠.

١٥-محەمەد تەیموور: شانۆ لەقوتابخانەکاندا، گ. ئوتۆنۆمی، ژ ٢٠و٢١، ١٩٨٤، ل١٠٥-١١٢و٧٦-٨٠.

١٦-تاهیر ئەحمەد حەوێزی: شانۆگەری لەکوردستاندا، رامان ژمارە ٢٧، سالی ١٩٩٩.

١٧-محەمەد تەیموور: دەروازەیەکی رەخنەیی درامای نوێی کوردی، گۆڤاری کاروان، ژمارە ٦٤، مایسی ١٩٨٨، ل٦٠-٧٠.

١٨- Tzvetan TODOROF:La notion de la litterature, Ed.Point, Paris: 1987, P.30.

١٩-المؤسسة العامة للسینما والمسرح، المسرح العراقي الیوم، بغداد، ص٣،١٩٧٨.

٢٠- Alessio BOBACT: Histoire de la litterature turque,Paris:1968, P.4.

٢١-محمد رضا فرهنگ: میر سیف‌الدین گرمانشاهی، مجله اوینه، پیك بیسنتون، ضمیمه مجله. شماره ١٧-١٨، ت ٨٩-٩٢. هەروەها بڕوانە: ئیبراهیم فەرشی: کورتە باسێکی رێوشوێنی شانۆ لەکۆنداو شانۆ لەکوردستاندا، گۆڤاری (رامان)، ژمارە (٤٤). هەولێر: شوباتی ٢٠٠٠، ل٤-٨.

٢٢-د.محمد استعلامی: بررسی ادبیات امروز، ل١٦٩-١٧٠، هەروەها محمد حقوقیك ادبیات امروز ایران، نشر قطره، تهران: ١٣٧٧، ل٣٧.

٢٣-یحیی اریان پور: از صبا تا نیما، ج٢، ص٣١١.

٢٤-سەباحی غالیب: دوو تەقەڵای بێسوود، چاپخانەی هەڵوێست، لەندەن: ١٩٨٤.

٢٥-ژیان، ژمارە ١٦٩، دووشەممە ٢٢ی نیسانی ١٩٢٩.

٢٦-محەمەد تەیموور: دەربارەی دراماو رەخنە، گۆڤاری کاروان، ژ ٤١، هەولێر:١٩٨٦، ل٦٣-٧٠.

٢٧-*C.J.EDMONDS:"A Kurdish news papar" in Journal of the Central Asion Society, vol.12;part.1,1925,p.83-90.

٢٨-حەمید بۆزئارسلان لەتورکیی عوسمانییەوە کردوویەتییە فەرەنسی.
H. BOZARSLAN:Le Probleme national Kurde en Turquie Kemaliste, Sius la direction de M. ROBERT, Paris: 1986.PP.138-140.

٢٩-عبدالله جودت: بیر خطاب، گۆڤاری (رۆژی کورد)، ئەستەمبوڵ، ژمارە (١)، ئەستەمبوڵ: ١٩١٣، ل٤. هەروەها کوردناسی رووس، ڤ. ئە.گەردلیڤسکی، بەهەمان شێوە، زاراوەی (گەنجە تورکەکان)ی بەرامبەر (گەنجە کوردەکان)ی بەرامبەر (گەنجە تورکەکان) بەکارهێناوە. بڕوانە: لاهوتی: کوردستان و کورد، و:جەبار قادر، گ.هەزارمێرد، ژ (٣) سلێمانی:١٩٩٨،ل١٦٢.

٣٠-فەرهاد پیربال:پێشەکییە بۆ سەرهەڵدانی شانۆنامە لەئەدەبی کوردیدا، گۆڤاری هیوا، بڵاوکردنەوەی ئەنستیتووی کورد لەپاریس، ژمارە (٨)، پاریس ١٩٩١، ل٦٧-٧٤.

٣١-رۆژنامەی، ژیان، ژ٢٨٣، وتارە ناودارەکەی شێخ نووری لەبارەی رەخنەی ئەدەبی.

٣٢-د.عزالدین: ئەدەبی نوێی کوردی، ل٣٩

٣٣-Ahmed HACHIM: Les Tendance actuelles de la litterature turque, in Mercure de France, 35me annee, Paris:1924.PP641-655.

٣٤-د.عزالدین، ئەدەبی نوێ، ل٤٤.

٣٥-رەفیق حیلمی: شیعرو ئەدەبیاتی کوردی، ب٢، بەغدا: ١٩٥٦، ل٢٠٤، ٢٠٥-٢٠٦.

٣٦-نووسراوەکانی پیرەمێرد: رۆژنامەی ژین، ژمارە (٨٩٣)، سلێمانی: ١٩٤٧و ژمارە (٩٦٧)، سلێمانی: ١٩٤٩. هەروەها رۆژنامەی ژیان، ژمارە (٤٦٢)، ١٤/١٢/١٩٣٥، ل٦٩.

٣٧-رۆژنامەی ژیان، رۆژی سێشەممە، ٢ی ئاغستۆسی ١٩٢٧.

٣٨-بڕوانە رۆژنامەی ژیان ژمارەی رۆژی سێشەممە ٢ی ئاغستوسی ١٩٢٧، کەوتارێکی رەخنەییە، تێیدا رەخنەی لەشانۆگەریی نیرۆن گرتووە کەلەنووسینی محەمەد لوتفیی میسرییەو لەشاری سلێمانی لەلایەن تیپی قوتابخانەی زانستییەوە لەرۆژانی ٢٧و٢٨ی مانگی تەمموزی ١٩٢٧دا پێشکەشکراوە.

٣٩-Ahmed HACIM: Les Tendance actuelles de la litterature turque, in Mercure de France, 35me annee, Paris:1924.PP 641-655.

٤٠-عبدالرزاق بیمار: دانیشتنێك لەگەڵ گۆران، گ، بەیان، ژمارە ٢، بەغدا: شوباتی ١٩٧٠، ل٣.

٤١-Ahmed HACIM: Les Tendance, Paris:1924.PP 641-655

٤٢-Jean DENY; Litterature Turque, in Grand Encyclopedie, La rousse, Paris.

٤٣-Alessio BOBACT; Histoire de la litterature turque, Paris 1968, P.4.

٤٤-Metin AND: A history of theature and poputa, Paris:1968, P.349.

٤٥-Metin AND: A history, Paris:1968, P.349.

٤٦-Jean DENY; Litterature Turque, in Grand Encyclopedie, La rousse, Paris.

٤٧-Alessio BOBACT; Histoire de la litterature turque, Paris 1968, P.4

٤٨-Alessio BOBACT; Histoire de la litterature turque, Paris 1968, P.4

٤٩-Ahmed HACIM: Les Tendance actuelles de la litterature turque, in Mercure de France, 35me annee, Paris:1924.PP 641-655

٥٠-یحیی اریان پور: از صبا تا نیما، ج ٢، ص٢٢.

٥١-یحیی اریان پور: از صبا تا نیما، ج ٢، ص٢٨٩و ٢٩٢.

٥٢-NICOLAS N. MARTINOTCH: THE TURKISH THEATRE, NEW YORK-LIN-DON:1968,PP.19-20.

٥٣- NICOLAS N. MARTINOTCH: THE TURKISH THEATRE, NEW YORK-LIN-DON:1968,PP.19-20

٥٤-هیمداد حوسێن بەکر: بەکورتی مێژووی شانۆی کوردی، گۆڤاری کاروانی ئەکادیمی، ب١، هەولێر: بەهاری ١٩٩٧، ل٨١-١٠٠.

٥٥- Gerard Chalian, Les Kurdes et le Kurdistan, pcm,Paris;1981.

٥٦- M.E.BOZARSLAN: JIN, W. Deng, Upsala: 1985, R. 70-77.

بـۆ یەکـەمین جـار مـەحمود زامـدار لەڕۆژنامـەی العـراق، ژ٢١٧٣، بـەغدا: ڕۆژی ٢٣ی ٣ی ١٩٨٣، ئامـاژەی بۆئەوەکردووە کەئەم تێکستە دەبێتە یەکەمین شانۆنامەی کوردی، پاشان ئێمە، بۆئەوەی لەپاریسەوە ئاگامان لەم کارەی ئەو هەبێت، توێژینەوەیەکمان لەسەر ئەم بەرهەمە نووسیوەو لەگەڵ خستنەسەر ڕێنووسی ئەمڕۆ، لەژمارە (٨)ی گۆڤاری (هیوا) لە١٩٩٣ لەپاریس بڵاومان کردەوە.

٥٧-زنـار صلوبـی (قـدری جمیـل پاشـا): فی سـبیل کردسـتان، ت:د.رضـوان علـی، المنشـورات رابطـە کـاوە، بیروت:١٩٨٧.

٥٨- Hazim KLIC: E.R. Hekari, ED. Xani, Danemark:1991.

٥٩-فەرهاد پیربال: پێشەکییەك بۆ سەرهەڵدانی شانۆنامە لەئەدەبیاتی کوردیدا، گۆڤاری (هیوا)، ژمارە (٨)، پاریس: ١٩٩٣، ل٦٧-٦٨.

٦٠-د.فەرهاد پیربال: ع.ڕەحمی هەکاری، ئەو نووسەرە نوێخوازەی کەبۆ یەکەمین جار شانۆنامەی هێنایە ناو ئەدەبیاتی کوردییەوە، ژمارە (٧١)ی (ئەدەب و هونەری برایەتی)، هەولێر: ڕۆژی (١٩٩٨/٤/٣).

٦١- M.E.BOZARSLAN: Jin, W, Deng, Upsala: 1985, R. 70-77.

٦٢-مەحمود زامدار: کۆنترین پیەسێکی کوردی، مەمی ئالان، ڕۆژنامەی العراق، ژ ٢١٧٣، بەغدا: ڕۆژی ٢٣ی ٣ی ١٩٨٣.

٦٣-جەمشید کوردۆ: لەبارەی میژووی دێرینی شانۆی کوردی، جریدە (گەل) العدد ٧ اذار ١٩٨٤ ص٥-٦.

٦٤- ALBERT CAMUS: LE MALENTENDU, 3 ACTES, ED. GALIMARD, PARIS:1944

٦٥-مستەفا نەریمان: لەبارەی مێژووی شانۆی کوردی، گۆڤاری (بەیان)، ژمارە ١٠٨ حوزەیران ١٩٨٥، ل٢٠٦-٢٠٧.

٦٦-محەمەد تەیموور: شانۆ لەقوتابخانەکاندا، گ.ئوتۆنۆمی، ژ٢٠و٢١، ١٩٨٤، ل١٠٥-١١٢و٧٦-٨٠.

٦٧-احمد فیاض المفرجي: الحياة المسرحية في العراق، ص ١٥.

٦٨-بڕوانە فایلی ژمارە ١٢٣ی بەڕێوەبەرایەتیی پەروەردەی هەولێر (ساڵانی ١٩٣٠). هەروەها بڕوانە: محەمەد تەیموور: شانۆ لەقوتابخانەکاندا، گ.ئوتۆنۆمی، ژ٢٠و٢١، ١٩٨٤، ل١٠٥-١١٢و٧٦-٨٠.

٦٩-ئازاد عەبدولواحید: دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح، بەرگی ١، بەشی یەکەم، پێشەکیەکەی.

٧٠-تاهیر ئەحمەد حەوێزی: شانۆگەری لەکوردستاندا. گ.ڕامان، ژ ٢٧، هەولێر:١٩٩٩.

٧١-محەمـەد تـەیموور: دەروازەیـەکی ڕەخنـەیی درامـای نوێـی کـوردی، گۆڤـاری کـاروان، ژمـارە ٦٤، مایسـی ١٩٨٨، ل٦٠-٧٠.

٧٢-محەمەد تەیموور: وتارێك، گۆڤاری ئوتۆنۆمی، ژمارە ٣ی ساڵی ١٩٨٤. هەروەها محەمەد تەیموور: المسرح الکردی مسارە التأریخی، جریدە العراق، ١٩٨٠/٨/٢٨.

٧٣-مەغدید حاجی: ئافرەت لەشانۆی کوریدا، چاپخانەی الجاحظ، بەغدا: ١٩٨٩.

٧٤-یاسین قادر بەرزنجی: چاوپێکەوتنێك لەگەڵ فوئاد ڕەشید بەکر، ڕۆژنامەی العراق، بەغدا: ١٢ی٧ی١٩٨٦.

٧٥-محەمەد تەیموور: دەروازەیەکی ڕەخنەیی درامای نوێی کوردی، گ.کاروان، ژ ٩٨، ل٧٣.

٧٦-ڕۆژنامەی ژیان، ژمارە (٤٦٢)، ١٩٣٥/١٢/١٤، ل٦٩.

٧٧-احمد فیاض المفرجی: الحیاە المسرحیە فی العراق، ص ١٥.

٧٨-محەمەد تەیموور: دەربارەی دراماو ڕەخنە، گۆڤاری کاروان، ژ ٤١، ١٩٨٦، ل٦٧.

٧٩-احمد فياض المفرجي: الحياه المسرحيه في العراق، ص١٨.
٨٠-محەمەد تەیموور: دەروازەیەکی رەخنەیی دراماى نوێی کوردی، گۆڤاری کاروان، ژمارە ٦٤، مایسی ١٩٨٨، ل٦٠-٧٠؛ هەروەها: محەمەد تەیموور: دەربارەی دراماو رەخنە، گۆڤاری کاروان ژ ٤١، ١٩٨٦، ل٦٧.
٨١-محەمەد تەیموور: شانۆ لەقوتابخانەکاندا، گ. ئوتۆنۆمی، ژ٢٠و ٢١، ١٩٨٤، ل١٠٥-١١٢و٧٦-٨٠.
٨٢-ئەحمەد دەنگ گەورە، مێژووی شانۆگەریی کوردی، رۆژنامەی هاوکاری، ژمارە (١١٦)، ١٩٧٢، ل٦.
٨٣-رۆژنامەی (ژیان)، ژمارە (٦٢)، سلێمانی: ١٩٢٧، ل٣.
٨٤-کەمال رەئووف محەمەد: مستەفا سائیب ئەستێرە گەشەی کورد، دەزگای سەردەم، سلێمانی:١٩٩٨، ل١٩.
٨٥-رۆژنامەی ژیان، س١٩٣٦. لەمامۆستا کەمال رەئوف وەرگیراوە، لەو کتێبەی لەبارەی مستەفا سائیب نووسیویەتی، بڵاوکراوەی دەزگای سەردەم لەسلێمانی ، ١٩٩٨.

پاشکۆی یەکەم:

کرۆنۆلۆژیای شانۆی کوردی

١٩١٩-١٩٥٧

١٩٠٥

یەکەم شانۆگەری لەکوردستانی عیراقدا ، لەهەولێر بەناونیشانی (میری دیل) پێشکەش کراوە.

١٩١٩

بڵاوبوونەوەی یەکەم شانۆنامە بەزمانی کوردی (مەمی ئالان) بەپێنووسی عەبدولرەحیم رەحمی هەکاری: گۆڤاری ژین ژ: ١٥، ١٦، لە ئەستەنبوڵ. ع. رەحمی هەکاری، یەکەم کەسە کە بەزمانی کوردی لەساڵی ١٩١٩دا ناوێکی بۆ ئەم هونەرە دۆزیبێتەوە: زاراوەی(تیاترو پیەس)ی داهێناوە بۆ شانۆ.بۆ یەکەمجار کۆمەڵێك زاراوەی شانۆییشی بەکارهێناوە، لەوانە پیەس Piece ، تیاترۆ Theatre پەردە، ئەسەر (بەرهەم)، ئەشخاص (کەسایەتییەکان)، مەجلیس (دیمەن).

١٩٢٠

-دامەزراندنی (لیژنەی فەن و تەمسیل) لەقوتابخانەی ئەربیل ئوولای هەولێر، کەیەکەم لیژنەی نواندنی شانۆییە لەکوردستاندا .

-لەبیستەکاندا لەگەڕەکێکی شاری هەڵەبجە جێگای تایبەتی بۆ پیشاندانی شانۆگەریی هەبووە.

پاییزی ١٩٢١

-پیشاندانێکی خۆماڵیی شانۆی کوردیی (مەکتەبەکان) لەکوردستانی عیراقدا، بەناونیشانی سەلاحەددینی ئەیوبی، لەلایەن (لیژنەی فەن و تەمسیل لەقوتابخانەی ئەربیل ئەوولای هەولێر) پێشکەش کراوە، ئەوسا قوتابخانەکە لەبەرامبەر مزگەوتی خانەقا بوو، دەرگاکەی دەیڕوانییە چایخانەی عەبۆ، مامۆستاکانی ئەوکاتەی: مودەریسی ئاینی و حەمدی نادرو ساڵح بۆڵشەوی و مەحمود نەدیم و ئەحمەد ناجی ئەفەندی بوو کە لەساڵی ١٩١٩ەوە لەزاخۆوە هاتبووە هەولێرو دەرچووی دارلموعەلمینی ئیبتیدائی بوو، بۆ ماوەی چەند رۆژێك پێشکەشکراوە، ئەکتەرەکان عەبدوڵلا عەزیز کارگەچی، غەریب سەلیم، حسامەدین یەحیا، عەبدولموتەلیب سەید جەمیل، عەلی ئەدیب، خەڵکێکی زۆر لەکاسبکاران و قوتابیان و پیاوماقوڵان و هونەر دۆستان ئامادەببوون، ئێوارەی یەکەم شەربەت دابەشکرایە سەر بینەران، دانیال قەصاب دەریهێنابوو، هەرخۆشی جلوبەرگ و ماکیاژی بۆ کردبوو.

ئەم شانۆگەرییە کە لەنووسینی نەجیب حەداد بوو، لەپێنج پەردەی پەخشان و شیعری پێکهاتبوو، لەشانۆگەری Le talisman ی والتەر سکووتی نووسەری ئۆسکۆتلەندی وەرگیرابوو، عەبدولمەجید حەسەن دەوری سەلاحەدینی دیووە.

ئەحمەد خواجە دەڵێ: (کۆمەڵەی لاوانی کورد) کە لەهەولێرلە ١٩٢١ دامەزرابوو، لەهەولێر سەلاحەدینیان پێشکەش کردووە، عەبدوڵلا عەزیز کارگەچی و ئەحمەد فەخری سامی و عەبدوڵلا سامی ئەندامانی ئەو کۆمەڵەیە بوون و بەشدارییان لەو شانۆگەرییەدا کردووە.

بڵاوکراوەیەکی دەستنووسی رەخنەیی توندوتیژیان هەبوو (عەبدالخالق قطب و محمد محمود قودسی و تاهیر سادق و مستەفا خۆشناو و خیرالله عبدالکریم و سید نظیف کۆیی ئەندامانی دیکەی ئەمکۆمەڵەیە بوون.

-شانۆگەرییەکی دیکەش لەهەولێر لەپایزی ١٩٢١دا پێشکەشکراوە، دەقەکەی لەلای محەمەد تەیموور پارێزراوە.

١٩٢٢

-شانۆگەریی (قەراڵیچە)، کۆمەڵە گەنجێك لەشاری هەولێر پێشکەشیان کردووە.

-ئەحمەد حەمدی صاحێبقران: تێکستێکی کورتی درامی (محاوەرەیەکی ئیقتیسادی) لەرۆژنامەی (پێشکەوتن)دا.

١٩٢٣

-یەکەم شانۆگەریی لەسلێمانی، شانۆگەری (عیلم و جەهل) لەئامادەکردنی فوئاد رەشید بەکر، کۆمەڵە لاوێك پیشانیان داوە.

-شانۆگەریی جولەکەی گوڵگێڕ، نووسینی شێخ سەلام، کۆمەڵە لاوێك لەسلێمانی پیشانیان داوە.

-تیپێکی شانۆی میسری، بەسەرپەرشتی بشارە واکیم، لەسلێمانی و شارەکانی دیکەی کوردستاندا نواندنی پێشکەش کردووە.

١٩٢٦

-کۆمەڵەی زانستی کوردان لە٢٤ی شوباتی ١٩٢٦، پاشان تیپی شانۆی قوتابخانەی زانستی سلێمانی دامەزرا.

-شانۆگەرییەك بەناوی جووتە برا (عیلم و جەهل لولا المحامی)، لەنووسینی تقی الدین اللبنانی، لەهاوینی ١٩٢٦دا لەسلێمانی پیشاندراوە، مەحمود جەودەت دەریهێنابوو، عەبدولواحید نوری و فوئاد رەشید بەکر دەوریان تێدا بینیوە.

-شانۆگەریی (ئاغا و ئاغاژن) لەسەر سەکۆی پاڵ دیوارێك لەقوتابخانەی یەکەمی سلێمانی پێشکەش کراوە، فوئاد رەشید بەکر یەکەم کەسە لەسلێمانی، دەوری ئافرەت (ئاغا ژن) ی لەشانۆگەریی کوردیدا بینیبێت. مامۆستا عەلی ئاغا دەوری ئاغا، یەحیا ئەفەندی رەسسامیش دەوری خزمەتکاری هەبووە.

-کاتێك بڕیار درا خوێندن بەکوردی بخوێنرێ، لەهەولێرناوی لیجنەی فەن و تەمسیل بووە لیجنەی فنوونی جەمیلە، ئەم لیژنەیە لەکۆتایی بیستەکان و سەرەتای سییەکاندا گەشەی سەند.

-شانۆگەریی دایك، نووسینی شێخ نووری شێخ ساڵح، قوتابیانی کچانی سلێمانی لەسلێمانی پێشکەشیان کردووە.

١٩٢٧

-ژماره ٦٢ ی رۆژنامەی (ژیان) ، لەلاپەڕی٣دا لەساڵی ١٩٢٧دا ئاماژە بۆ کۆمپانیایەکی بیانی دەکات (لەوانەیە کۆمپانیایەکی شانۆیی ئینگلیزەکان بێت) کە لەسلێمانی نواندنی شانۆیی پێشکەش کردووە.

-لە٢٧و٢٨ی تەمموزی ساڵی ١٩٢٧دا شانۆگەریی نیرۆن لەنووسینی محمد لطفی جمعەی میسری، بەتەرجەمەو ئامادەکردنی فوئاد رەشید بەکر لەعەرەبییەوە لەشاری سلێمانی، لەلایەن تیپی قوتابخانەی زانستییەوە، فوئاد رەشید بەکر دەوری قەرالیچەی خێزانی نیرۆنی تێدادیووە.

-پیرەمێرد، لەرۆژنامەی (ژیان) ژمارەی رۆژی سێشەممە، لە ٢ی ئاغستۆسی ١٩٢٧ ، یەکەم رەخنەی شانۆیی، بۆ یەکەمین جار لەمێژووی ئەدەبیاتی کوردیدا بەزمانی کوردیی دەنووسێت، کەتێیدا رەخنە لەشانۆگەریی (نیرۆن) دەگرێت کە لەشاری سلێمانی لەرۆژانی ٢٧و ٢٨ی مانگی تەمموزی ١٩٢٧دا پێشکەش کراوە، پیرەمێرد پێش هەموو نووسەرێکی کوردی دیکە لەرۆژنامەی (ژیان)دا رەگەزی شانۆنامە (پیەس، تەمسیل، یان درام) بەخوێنەرانی کوردی دەناسێنێ‌و بایەخی شانۆنامە بۆ کوردان روون دەکاتەوە.

-حسێن نازم لە (ژیان)ی ژمارە ٧٦ی ١٢ی ئاغستۆسی ١٩٢٧دا دووەم وتاری رەخنەیی شانۆیی بڵاودەکاتەوە، لەشانۆی (نیرۆن) دەدوێ کە لەنووسینی محمد لطفی جمعەی میسرییەو لەئێوارەی ٢٧ی تەمموزی ١٩٢٧دا لەلایەن کۆمەڵەی زانستییەوە لەسلێمانی پیشاندراوە، وشەی درامای بەکارهێناوە.

-لەهاوینی ١٩٢٧: پیشاندانی شانۆنامەی یۆلیۆس قەیسەر، نووسینی شەکسپیر، لەلایەن قوتابیانی زانستییەوە.

-ئەکتەر، فوئاد بەکر رەشید دەڵێ: لەسلێمانی لەهاوینی ١٩٢٧، شانۆی (لولا المحامی- عیلم‌و جەهل)مان پێشکەش کرد کە دیکۆرمان نەبوو، لەنووسینی سعید تقی الدین اللبنانی بوو، نەماندەزانی دەقەکە چۆن پێشکەش بکەین.

١٩٢٨

-پیشاندانی شانۆگەریی قەڵەن (شیربایی) لەشاری تفلیس (لەگورجستانی یەکیەتی سۆڤیەتی پێشوو)، لەلایەن کۆمەڵێك گەنجی کوردەوە پێشکەشکراوە.

-پیشاندانی شانۆنامەی شۆڕشی فەرەنسا لەلایەن قوتابیانی زانستییەوە لەسابوونکەران، فایەق بێکەس‌و ئەلیف بێ هەوری ئەکتەر بوون.

-شانۆگەریی بەدرەوشتی؛ ئامادەکار: فوئاد بەکر رەشید، لەهەولێر (زاری کرمانجی باسی دەکا).

-بڵاوبوونەوەی دیالۆگێکی شانۆیی، بەزنجیرە، بەناونیشانی (دەردی دەروون) لەگۆڤاری (زاری کرمانجی) ساڵی ١٩٢٨ ژ ٧و٨و١١.

١٩٢٩

-تیپی نواندنی (مەکتەبی تفیضی ئەهلی) ، بەسەرپەرشتی حقی الشبلی کە لەبەغدا لە١٩٢٤دامەزرابوو، لەهاوینی ١٩٢٩دا هاتوونەتە هەولێرو سلێمانی؛ سێ شانۆگەرییان لەهەولێر پێشکەش کردووە، لەهەولێر لەسەر چایخانەی معەللەقی ناوبازاڕی دارتاشان، لەسلێمانی بەرامبەر بەردەرکی سەرا کە ئەوسا باخچەبوو، شانۆگەرییەکان: سەلاحەددینی ئەیووبی، ئامادەکردنی شێخ نەجیب حەدداد بوو، دووەمیشیان فی سبیل التاج؛نووسنی فرانسوا کۆرپیەو وەرگێڕانی حلیم دموس؛ سێیەمیشیان؛ سوڵتان عەبدولحەمید، نووسینی وداد عرقی. حەقی شبلی گوتوویەتی: "لە١٩٢٩ هاتومەتە

کوردستان، سێ رۆژم پێچوو. هەر رۆژێکیش شانۆییەکم نیشاندا. هەرخۆشم دەوری سەرەکیم دەبینیو دەرهێنەربووم. لەهەردوو جاری هاتنماندا سەلاحەدینی ئەییووبیمان پێشکەش کرد".

-شانۆیی (وێنەتی) لەشاری هەولێر، قوتابیانی سانەویی هەولێر پێشکەشیان کردووە. حوسێن حوزنی موکریانی لەگۆڤاری (زاری کرمانجی) ژمارە ١٦، لە٧ی کانوونی دووەمی ١٩٢٩دا باسی کردووە.

سەرەتای سالآنی ١٩٣٠

-کۆمەڵەی گەنجانی کورد لەپاریس شانۆگەریی مەمو زینیان پێشکەشکردووە. بەڕای ئەحمەد خواجە.

-لەمانگی مارتی ١٩٣٠، فوئاد رەشید بەکر، لەسلێمانی، کورتە نمایشێکی نیشانداوە بەناوی (مامۆستای کۆن).

-لەمانگی مارتی ١٩٣٠، شانۆی کوردیی "مەکتەبەکان" بەناونیشانی سەلاحەدینی ئەییووبی، بۆ جاری دووەم، لەلایەن (لیژنەی فەن و تەمسیل لەقوتابخانەی ئەربیل ئوولای هەولێر)، لەدەرهێنانی مامۆستا عەبدولمەجید حەسەن دووبارەکراوەتەوە. وێنەیەکی ئەم شانۆیە لەلایەن بەدرخان السندی‌یەوە لەرۆژنامەی عیراقدا بلاوکراوەتەوە. ئەکتەرەکان: مستەفا بەهجەت، بەکۆس تۆما(دەوری ئافرەت)، مەتتا زەکۆ، عەبدولمەجید حەسەن (دەرهێنەر)و دەوری سەلاحەددین، جەمیل، ئەحمەد فەخری سامی، سەرکیس تۆما(دەوری ئافرەت)، مەعروف عەبدوڵڵا، سلێمان مەولوود، وەهبی ئاگووب(دەوری ئافرەت) ، ئیسحاق، ئیسماعیل ئەمین، یووسف یەحیا، نیسان داود. بۆ ماوەی چەند رۆژێك پێشکەشکراوە. ئەم شانۆگەرییە، کەلەنووسینی نەجیب حەدداد بووە، لەپێنج پەردەی پەخشان و شیعری پێکاتبوو ، لەشانۆگەریی Le Talismanی والتەر سکووتی نووسەری ئۆسکۆتلەندی وەرگیرابوو. ئەکتەر فوئاد رەشید بەکر بەشداریی لەسەلاحەدینی ئەییووبی کردووە. دانیال قصاب جلوبەرگ و ماکیاژی بۆ کردبوو.

-لە٢٠ی ٣ی ١٩٣٠، قوتابخانەی زانستیی کچان، لەسلێمانی، بەسەرپەرشتیی بەڕێوەبەرو خانمانی قوتابخانەکە، بۆ ماوەی دوو رۆژ ئاهەنگێکی بۆ ئافرەتانی سلێمانی سازدەکات، شانۆگەریی (ئەوەی ئەیچێنی ئەوە ئەدروویتەوە) پێشکەش دەکات. فوئاد رەشید بەکر یارمەتیی بەڕێوەبردنی دابوو. لەم شانۆگەرییەدا، بۆ یەکەمین جار لەمێژوودا، ئافرەتی کورد دەچێتە سەرشانۆ: خاتوو بەهیجە محێدین دەوری (دایك) دەبینێ، هەروەها خاتوو شەفیقە سەعید دەوری پزیشك دەبینێ.

-لەهەمان رۆژدا، شانۆگەرییەکی شیعری بەناونیشانی (دایکێکی جاهیل کەخشخاشی داوە بەمناڵەکەی) کەشێخ نووری شێخ سالح ئامادەی کردبوو، لەلایەن هەمان قوتابخانەی کچانەوە پێشکەش دەکرێت، چەند ئافرەتێك دەوری تێدا دەبینن: نەزیهە تالیب، حەفصە عرفان، بەدریەخان. رۆژنامەی ژیان ژمارە (٢٣٣) لەنیسانی ١٩٣٠، هەروەها لە ٢٧ی مارتی ١٩٣٠دا باسی کردوون.

-حسێن نازم لەرۆژنامەی (ژیان) لەژمارە ٢٣٢و٢٣٣ی ساڵی ١٩٣٠ لەبینینێکی رەخنەییدا بەناونیشانی (حفلە وتەمثیلی مەکتەبی کچان) خاڵەکانی پرۆگرامی خۆپیشاندانێکی شانۆیی قوتابخانەی زانستیی کچان بلاودەکاتەوەو ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کەبینەران تەنیا ئافرەت بوونەو دوو رۆژی پێ چووە.

١٩٣١

-شانۆگەریی (فارس)ی تاهیر سادق لەڕواندز.

-شانۆگەریی (کچی کوردستان) لەبەهاری ١٩٣١ لەکۆیە نیشاندراوە. بیرۆکەی خیرالله عبدالکریم بووە، عبدالخالق قطب دەری هێناوە، هەرخۆیشیان دەوریان تێدا بینیوە. عبدالله سامی دەوری لاوی کوردی تیا

بینیوه. ئەحمەد مستەفا فەقێ دەروێش کراوەتە کچی کوردستانو دەوری پیرۆزی دیوە. لەبارەی شانۆگەریی (کچی کوردستان) لەکۆیە، تاهیر ئەحمەد حەوێزی، دەڵێ: لەبەهاری (١٩٣١) (عبدولخالق ئەفەندی قوتب) بەڕێوەبەری قوتابخانە بەتەمای تەمسیلی (کچی کوردستان)بوو، عەبدوڵڵا ئەفەندی سامی وەریگێڕابوو، لەگەڵ دکتۆر سەلاحەدین ڕێکی خستبوو. کەدەچوونە سەیرانی (ئۆمەر خوچان) لەوێ مەشقی پێدەکردن. لەگەڵ دکتۆر سەلاحەددین کەخەڵکی شامێ‌بوو چوار مێزی بڵندیان بەوەستا عومەری نەجار دروست کرد، تاساڵانی (١٩٦٠)یش هەرمابوون، لەهەیوانی سەرەوە لێکیاندان، بەپەردە دەوریان گیرا. مامۆستا جەلال حەوێز پەردەیەکی دیمەنی کوردستانی وێنەکێشابوو لەناو شانۆکە هەڵیان واسیبوو، ڕووی کچێکی جوانیان بۆ (ئەحمەد مستەفا) دروست کرد، ناویان لێنا (پیرۆز) کەکچی کوردستان بوو. نواندنەکە سەرکەوتنێکی باشی هێنا، ئەوسا عادەت نەبوو، بۆ ژنان تەمسیل بکرێ وەیا دەعوەت بکرێن. داوایان کرد تەمسیلی کچی کوردستان لەهەولێریش بکرێت، قوتابییە کۆییەکان کەلەناوەندی هەولێر دەیانخوێند، وەك: ڕۆستەم، محەمەد فەخری، جەلال بەگ، سەمەد محەمەد، محەمەد فەقێ خدر، بەڵام نەیانهێشتو ناردیان تیپەکەیان لەکۆیە هێنا، (ئامر مەوقیع) نەیهێشت بەناوی کچی کوردستان نمایش بکرێت، بەڵام (سەعید قەزاز) کەبەڕێوەبەری تەحریرات بوو، ناوەکەی کردە (کچی عێراق) هەربۆ ئەوەی تەمسیلەکە بکرێت، سەید (نظیف)یان کردە کچەکە، جلێکی ژنە هەرکییان لەبەرکردبوو، زۆرجوان دەرچووبوو. عومەر عەبدوڵڵا لەهەولێر ناوی دەرکردبوو، تەمسیلەکە زۆربەباشی دەنگی داوە، (سەعید بەهجەت) بەڕێوەبەری ناوەندی بوو.

-لە ١٩٣١ شانۆگەریی ژنهێنانی کوردەواری، لەنووسینو دەرهێنانی فوئاد ڕەشید بەکر، لەلایەن خوێندکارە کوردەکانی خانەی مامۆستایان لەبەغدا پێشکەشکراوە.

-لە ١٩٣١/١٠/١٥ لەڕواندز شانۆگەریی نیرۆن پیشاندراوە. کۆمیدیایەکی نۆپەردە بووە، لەبارەی قومارو دەردە کۆمەڵایەتییەکان بووە. دوو ڕۆژ پرۆڤەیان کردووە. دوو ڕۆژ بۆ پیاوان، ڕۆژێك بۆ ژنان بووە. بەڕێوەبەری مەکتەبەکەی ڕواندز فوئاد ڕەشید بەکر بووە، شانۆگەریی نیرۆنی دەرهێناوە، دەوری نیرۆنی بینیوە، دیکۆرو جلوبەرگو ماکیاژیش خۆی کردوویەتی. سێزدە ئەکتەر دەوریان بینیوە. فوئاد دەوری نیرۆن. ئەکتەرەکانیتر: جەواد ڕەسووڵ ناجی، عیزەت حسێن ئەحمەد ئەفەندی (دەوری کچە سەماکەری چینێ)، تاهیر سادق (ڕۆڵی حەمباڵ)، یووسف نەسرەت (قومارچی)، نووری سەید عەزیز، نەشئەت شەوکەت، ئیبراهیم حاجی حسێن، ئامانج لەم شانۆگەرییە کۆکردنەوەی پارەبووە بۆ کڕینی پێداویستییە وەرزشییەکانی قوتابخانەو چالاکییەکانی دیکەی. بەسەرپەرشتیی نائیبی ڕواندزی ئەوکات، ئیسماعیل بەگ بووە. ئەوکات قایمقامی ڕواندز ڕەزا بەگ بووە، ئەمری کردووە کەهەموو خەڵکی ڕواندز بێن ئەم شانۆنامەیە ببینن. سمایل بەگو ڕەزا بەگو حوسێن حوزنی موکریانی هاتن بینییان.

١٩٣٢

-پیرەمێرد شانۆنامەی مەمو زین (کەدەبێتە دووەم شانۆنامە لەئەدەبی کوردیدا) لە ١٩٣٢ بەزنجیرە لەژیاندا بڵاودەکاتەوە. پاشان لە ١٩٣٥دا دەخرێتە سەرشانۆ.

-شانۆی کچی کوردستان لەکۆیە بۆ دووەم جار نیشان دراوە. بیرۆکەی خیرالله عبدالکریم بووەو عبدالخالق قطب دەری‌هێناوە، هەر خۆیشیان دەوریان تیا بینیوە، عبدالله سامی دەوری لاوی کوردی تیا بینیوە.

-شانۆگەری بیرۆن لەکۆیە، لەحەوشەی قوتابخانەی کۆیە پیشاندراوە. عومەر عەبدوڵڵا دەوری نیرۆنی دیوە.

لەهەردوو شانۆگەرییەکەی کۆیەدا مەلای گەورەی کۆیە ئامادەبووەو پێش دەسپێکردن وتاری خوێندۆتەوەو هانی لاوانی داوە کەبەشداری لەهونەری شانۆدا بکەن. لەباری نیرۆنی کۆیەوە، تاهیر ئەحمەد حەویزی، دەڵێ: شانۆگەریی (نیرۆن) لەساڵی (١٩٣٢) لەزەمانی عەبدولخالق ئەفەندی قوتب لەحەوشی مەکتەب تەمسیلەکە کرا، دیسان مێزەکانیان لێکدابوو، عومەر عەبدوڵڵا نیرۆن بوو، ئاگری لەشاری رۆما بەردابوو. سابیر قەمبوور بەدەوری دکتۆر هەستا، کابرایەك زگی دێشا، سابیر نەشتەرگەری کرد، بەگازی لینگە کلاشێکی لەزگی دەرهێناو بەگازەکەوە نیشانی دانیشتوانی داو وتی: (ئەم کابرایە لەگەڵ یاپراخ قووتی‌داوە!) لەنەشتەرگەرییەکەی بۆوە زگی دوورییەوە، ئەوجا دختۆر گازەکەی لەناو زگی نەخۆش لەبەجێ ما! مامۆستا عەبدوڵڵا عەزیز شتێکی وەك فەنەر دروست کردبوو، مۆمی تێدا داگیرساندبوو، کەتەمسیل کۆتایی دەهات، هەڵی دەخست لەیەکدوو دیودا دەتخوێندەوە (شەوباش) واتە کۆتایی هاتو بڕۆن. پێشتر ئەمە لەسلێمانی کرابوو، کاك عومەر زۆر بەحەماسەت دەیوت (منم نیرۆن).

-تاهیر ئەحمەد حەویزی، دەڵێ: محەمەد نافیع عەبدولفەتاح ئاغا حەویزی، کەناوی لەخۆی نابوو (رۆستەم)و ناوی بابی کردبووە (پیرۆت)، لەساڵی (١٩٣٢) لە ((مەکتەبی ثانییە) دەرسی شەوی دەوتەوەو لاتینیشی فێردەکردن لەگەڵ کشافان چوونە (رانیە)و (سەرکەپکان)و تەمسیلی دکتۆر (فوئاد)یان کردبوو.

-لەهەولێر، شانۆی کچی کوردستان لە ١٩٣٢ لەئەربیل ئوولا پرۆڤەی کراوەو لەجێگەی چێشتخانەی بەیانی ئێستای لەتەنیشت گەراجی گوێڕی جاران لەهەولێر نیشاندراوە. عبدالخالق قطبو سەید نەظیف کۆیی‌و ئەحمەد ناجی ئەفەندی‌و حەسەن نعمت‌اللهو رەجەب محەمەد دەوریان تیا بینیوە. رەجەب محەمەد دەوری باوکی پیرۆزی دیوە. سەید نەزیف کەئامادەکاری شانۆگەرییەکە بووە، دەوری ژنانەی (پیرۆز)ی دیوە. فوئاد رەشید بەکر شانۆگەرییەکەی دیوە.

-تیپی (حەقی‌و بەشارە) لەزستانی ١٩٣٢ هاتۆتە هەولێرو سلێمانی. لەهەولێر، لەچاپخانەی عەبۆ ٨ شانۆگەریی نیشانداوە. لەسلێمانیش لەهوتێلی حاجی ئیبراهیم کەپلیتی بەدوو روپیەبووە، ئەم شانۆگەرییانەی پێشکەش کردووە: وەحیدە، نووسینی: موسی شابندر، الذبائح، نووسینی ئەنتوان یوزبك؛ هاملێت، یولیۆس قەیسەر؛ تاجر البندقیە؛ عقول فی میزان؛ هارون الرشید، مارون نقاش؛ الهاویە.

حقی شبلی گوتوویەتی: لەهاتنەوەی جاری دووەمم بۆ سلێمانی‌و هەولێرو کەرکووكو موسڵ لە ١٩٣٢دا، لەگەڵ تیپی حەقی‌و بەشارە، کەژمارەمان ٤٥ کەس بووین، هەشت رۆژمامەوەو هەشت شانۆیی جیاجیام دەرهێناو پێشکەش کرد. لەهەردوو جاری هاتنمان "سەلاحەدینی ئەییووبیمان پێشکەش کردوە"

-شانۆگەریی مچێل لەرواندز لەڕۆژگاری قایمقام رەزا بەگدا. کۆمێدی بووە. ئەکتەرەکان: عەبدولوەهاب محەمەد عەلی (پیرەژن)، سەید ئەحمەد گۆنی (بووك)، یووسف نەسرەت (مفەوەزی پۆلیس)، تاهیر سادق، سەید نەزیف (مچێل).

١٩٣٣

-"دکتۆر فوئاد" لە ١٩٣٣ لەکۆیە پێشکەشکراوە.

-جەلادەت بەدرخان:بڵاوكردنەوەی سێیەم تێكستی شانۆیی بڵاوكراوە بەزمانی كوردی، شانۆنامەی هەڤەند، یەك پەردەیی، لە ١٧ چڤانۆك دیمەن پێكهاتووە، دە كاراكتەر بەشدارییان تێداكردووە، بە(تەماشا ناوبراوە، گۆڤاری هاوار، ژمارە ٢٠، دیمەشق ٨ی ئایاری ١٩٣٣.

-ئەبووبەكر هەوری: نووسینی شانۆنامەی دڵداریو پەیمانپەروەری، پاشان لە ١٩٤٣ لەچاپخانەی معارف لەبەغدا چاپكراوە.

-لەهەمان ساڵی ١٩٣٣دا شانۆنامەی (دڵداریو پەیمانپەروەری) دەخرێتە سەرشانۆ، بەبەشدارییكردنی: ئەلیف بێهەوری، لەشوێنی چاپخانەی حەمە رەق لەسلێمانی. حاجی عەلی ماستاو دەوری میر، حاجی عەلی كەبابچی دەوری باوك كوژراو، مەحموود دەباغ دەوری نازەنین، ئەلیف بێهەوریش دەوری شێرۆی دیوە.

-شانۆگەریی بەزەیی تاونبار (شفقە الشریر) لەهەولێر، لەقوتابخانەی شەوان، نزیك دەرمانخانەی (باكوور)ی ئێستا پیشاندراوە.

ئەكتەرەكان: دانیال قصاب، عبدالقادر ئەحمەد سامی، شیت مستەفا، وەهبی ئاگووب، بەشیر مستەفا، یووسف شێخ یەحیا، حەكیم القاضی.

١٩٣٤

-بازرگانیی ڤینیسی شكسپیر لەقوتابخانەی ناوەندیی كوڕانی هەولێر نواندرا محەمەد نافیع رۆستەمی تەرجەمەی كردبوو.

-تیپی "فاتمە روشدی"ی میسری هاتنە هەولێرو لەئوتێلی مەگەردیچ بۆ ماوەی دووسێ رۆژ شانۆی النسر الصغیریان پێشكەش كرد، كەلەنووسینی ئەدمۆن رۆستا بوو، ئەحمەد رامی دایڕشتبووە. فاتمە روشدی دەوری پاڵەوانە پیاوەكەی دەبینی.

-پیرەمێرد شانۆنامەیەكی ٢٢ لاپەڕەیی لەچاپخانەی ژین لەسلێمانی بەناونیشانی مەمو زین لەچاپداوە، كەبەشیعرو پەخشانە. دەبێتە دووەم شانۆنامەی چاپكراو، لەدووای ئەوەی ع.ر. هەكاری لە ١٩١٩.

١٩٣٥

-وەزیری نادری: شانۆنامەی رەڤا ژنێ، چوار پەردە، ٢٩ لاپەڕە، یەریڤان/ ئەرمەنستانی سۆڤیەت.

-پیشاندانی شانۆنامەی شیرینو خەسرەو لەبینای قوتابخانەی ناوەندی لەبازاڕی عەسریی ئێستا. ئەلف بێهەوری دەوری تێدا دیوە.

-لەكانوونی دووەمی ١٩٣٥، شانۆگەریی (سەربازی ئازا) نووسینی نووسەری عیراقی رەمزی القطان لەسلێمانی ، لەلایەن جەمعیەتی زانستییەوە، پێشكەشكراوە، دوو ئێوارە بەردەوام بووە. ئەكتەرەكان: شاكیر حەكیم، عەبدولواحید نوری، نووری شێخ مارف، جەلال ئەفەندی، رەمزی قەزاز، حامید فەرەج، فەهمی قەفتان (كەدەوری ئافرەتی دیوە) لەگەڵ محەمەد تۆفیق قەفتان. مودیری مەعاریفی سلێمانی، لە ٢٠ی ١ی ١٩٣٥دا بەكیتابێكی رەسمیی ژمارە (٨٩) سوپاسنامەیەكی بەزمانی كوردی، بەم بۆنەیەوە، بۆ عەبدولواحید نووریو هەموو بەشداربووانی دیكەی شانۆگەرییەكە ناردووە. پیرەمێرد رەخنەیەكی شانۆیی لەبارەی ئەم شانۆگەرییەوە، بەناوی (تەمسیل، سەرگورشتە نمایی) نووسیوە لەڕۆژنامەی ژیان، ژمارە (٤٢٦)، رۆژی ١٩٣٥/١/١٢ بڵاوكراوەتەوە.

-لە ١٩٣٥/١/١٣ شانۆی (سەلاحەددینی ئەییووبی)، بۆ جاری سێیەم لەلایەن عەبدولڕەحمان شەرەف و دانیال قصاب لەکۆیە، بۆ ماوەی چەند رۆژێك پێشکەش کراوە. ئەم شانۆگەرییە، کەلەنووسینی نەجیب حەدداد بووە، لەپێنج پەردەی پەخشان و شیعری پێکهاتبووە، لەشانۆگەریی Le Talismanی والتەر سکووتی نووسەری ئۆسکوتلەندی وەرگیرابوو. تاهیر ئەحمەد حەوێزی، دەڵێ: شانۆگەری سەلاحەدینی ئەییووبی لەساڵی (١٩٣٥) لەمەکتەبی ئەوەلی، لەزەمانی بەڕێوەبەری مەکتەب (عەبدولڕەحمان شەرەف) تەمسیل کرا. حەمەڕەش (محەمەد حەوێز) دەوری (سەلاحەدین)-کەقوتابی ناوەندی هەولێربوو-وەرگرت: بەڕێوەبەری قوتابخانە تەرجەمەی کردبوو، لەهەیوانی سەرەوە-بنی گونبەت، سەری دارە ڕێبوو-(غەریب مستەفا) (ریکاردۆس- قلب الاسد) پاشای ئینگلیز بوو، فەتحوڵلا عەبدوڵلا (جولیانا) خوشکی پاشا ریکاردۆس بوو، مامۆستا عومەر جەلال حەوێزی پاشای فەرەنسا. پێنج پەردە بوو، رۆستەم هەڵبەستەکانی بۆ دانا بوو.

-شەڕی قادسیە: مامۆستا (زەکی ئەحمەد) بەڕێوەبەری مەکتەبی ثانیە لەکۆیە لەزەمانی قایمقام (ئەحمەد سامی دبونی موسڵاوی) تەمسیلی قادسیەی کرد، چەفیەو عەگالی لەسەری قوتابییەکان نابوو، بەناوی شەڕی ئیسلامان بەرانبەر ئێرانییەکان.

-زیوەر لەسەرەتای سییەکاندا بەشیعر لەبارەی "فەننی تەمسیل" و شانۆ دەدوێ. ئەم شیعرە لەکاتی پیشاندانی سەلاحەددینی ئەییووبی لەکۆیە ١٩٣٥/١/١٣ لەدەرهێنانی عەبدالرحمن شرف هەموو رۆژێك لەلایەن هونەرمەند عوسمان حەسەنەوە بەدەنگ بۆ بینەران دەخوێنرایەوە.

-لەجەژنی رەمەزانی (لەمانگی دووازدەی) ١٩٣٥، مەم و زینی پیرەمێرد خراوەتە سەرشانۆ. ئەم شانۆنامەیە لەجێگای ئوتێلەکەی حاجی ئیبراهیم ئاغای نزیك بەردەرکی سەرا لەشەوانی جەژنی رەمەزان بۆ ماوەی چوارشەو پیشاندراوە. جەمعیەتی زانستی سەرپەرشتییان کردووە. پیرەمێرد لەڕۆژنامەی ژیان، ژ ٤٦٢، لە ١٩٣٥/١٢/١٤، ئیشارەتی بەوەداوە کەدوواتر لەهەولێریش پێشکەش کراوە. ئەکتەرەکان: مەجید فەتاح ئوتوچی (مەم)، خۆیشی دەرهێنەربووە. شێخ نووری شێخ جەلال (زین)، حاجی باقی نانەوا، بەکر عەلی کەوشدروو، غەفوور بەکر میسری.

پیرەمێرد لەڕۆژنامەی ژیان، ژ٤٦٢ لە ١٩٣٥/١٢/١٤، لەوتاری (تەمسیلی لاوانی زانستی) دا یەکە یەکە رۆڵی ئەکتەرەکان هەڵدەسەنگێنێ و هەندێ رەخنەی شانۆییان لێدەگرێت.

١٩٣٦

-پیشاندانی شانۆنامەی (مەحموود ئاغای شێوەکەل) نووسراوی پیرەمێرد، لەشوێنی ئوتێلی گەل لەلایەن قوتابیانی کۆمەڵی زانستییەوە.

١٩٣٧

-پیشاندانی شانۆنامەی شەریف هەمەوەند، نووسینی پیرەمێرد، لەلایەن قوتابیانی کۆمەڵی زانستییەوە لەسلێمانی.

-حاجی باقی بەنگینە، لەژمارە ٥١٣ی ژیانی ١٩٣٧ دوو درامای کوردی، بەشیعر هەڵدەسەنگێنێ، یەکەم مەحمود ئاغای شێوەکەڵ، دووەم: فەقێ ئەحمەدی دارەشمانە. شیعرەکە بیست دێڕە.

-لەکۆیە، کچی دامێن پاك (ضحیة العفاف) لەزەمانی-عەلی موزەفەر- جێگری بەڕێوەبەری ناوەندی کۆیە، لەهەیوانی سەرەوەی مەکتەبی ئەوەلی پیشان درا. مامۆستا (عەلی موزەفەر) دەری هێنا بوو.

١٩٣٨

-شانۆگەریی (عطیل) لەهەولێر. جەمیل جەرجیس دەوری دەیدەمۆنای دیوە.

-پیشاندانی شانۆنامەی (ئافاتی تاعوون) تەرجەمەو ئامادەکردنی شێخ سەلامی شاعیر لەشوێنی سەرۆکایەتیی زانکۆی سلێمانیی ئێستا، لەلایەن قوتابیانی فەیسەڵییەوە، بەسەرپەرشتیی فوئاد رەشید بەکر.

-لە١٨ی مانگی ئاداری ١٩٣٨ شانۆگەریی قەڵای دمدم لەپێنج پەردەدا، لەشاری حەسەکە، لەلایەن تیپی روابی سوری بە سەرپەرشتیی مۆریس عیسا مەللاك پێشکەش کراوە. خۆی دەوری خانی لەپ زێرینی دیوە، یەعقووب ئیبراهیم دەوری پیری هەبوو.

١٩٣٩

-شانۆی "سەلاحەددینی ئەییوبی"، بۆ جاری چوارەم، بەسەرپەرشتیی دانیال قصاب، بۆ ماوەی چەند رۆژێك پێشکەش کراوە. مەغدید حاجی دەڵێ: لەلایەن تیپیسانەویی هەولێرو لەگۆرەپانی قوتابخانەکە پێشکەش کرابوو ، مامۆستا محمد نافیع رۆستەم تەرجەمەی کردبوو، بۆ ئەوەی بەکتێب چاپ کرابێت یان لەگۆڤارێك بڵاوبکرێتەوە. ئەمانە دەوریان هەبوو: ئەحمەد حەسەن خۆشناو دەوری شاژن، ئیبراهیم ئیسماعیل (برایمە فەندی) دەوری جولیای خوشکی ریکاردۆس، جەلال محەمەدمین دەوری ئوجین، هەروەها مووسا عبدالصمدو محەمەدی حەوێزی دەوریان تێدا دیوە.

-پیشاندانی شانۆنامەی دڵداریو پەیمانپەروەری، نووسینو بەشداریکردنی: ئەلیف بێ هەوری، لەهەڵەبجە، نواندنی: قوتابیانی قوتابخانەی هەڵەبجە.

-بێکەس لەشیعرێکدا کەلە ١٩٣٩/٣/٣٠دا، لەژمارە ٥٦٠ی رۆژنامەی ژین دا بڵاوکراوەتەوە، وشەی تیاترۆی بەرامبەر بەشانۆ بەکارهێناوە:

تیاترۆی ئێرەو گشت ئینتیزامێ

ئێستا هاتۆتە سەر گەمەی رامێ

-٢٩ی کانوونی دووەمی ١٩٣٩: دامەزراندنی ئێزگەی کوردیی بەغداو دەسپێکردنی شانۆی رادیۆیی.

١٩٤٠

-بڵاوبوونەوەی شانۆگەریی برینا رەش، نووسراوی مووسا عەنتەر، لەکوردستانی تورکیا.

-١٩٤٠ لەسانەویی کوڕانی هەولێر رۆمیۆو جولێتی شکسپێر پیشان درا، گیو موکریانی تەرجەمەی کردبوو.

-پیشاندانی شانۆنامەی دڵداریو پەیمانپەروەری، نووسینو بەشداریکردنی: ئەلیف بێهەوری، لەپێنجوێن لەلایەن قوتابیانی قوتابخانەی پێنجوێنەوە.

-شانۆگەریی عوتەیل لەڕواندز، ئامادەکردنو دەرهێنانی دانیال قصاب.

-لەهەولێر، لەساڵی (١٩٤٠) لەئامادەیی هەولێر، لەحەوشەکەیا شانۆیەك رێکخرا، مامۆستای وێنە (دانیال ئەفەندی قەصاب) کەجوولەکەی هەولێرو زۆر هونەرمەند بوو رێکیخست، تەنافی تەقسیماتی گڵۆپی کارەبای لەناو شانۆکە وادانابوو، هەرجارە بەشێك تیشکی گڵۆپ لێیبدات. تازە (پیرەمەم)و چیای (سەربەن) داندرابوون کەبکرێنە هاوینەوارو هاوینان وەصیو مەلیك بێنە ئەوێ. (سالح زەکی بەگ

صاحێبقران) موتەسەریف بوو، ناویان لێنابوو (سەلاحەدین) . راوێژکاری وەزارەتی ناوخۆ (مستەر ئادمۆن) چووبووە سەردانی ئەوێ، پێشتر بۆ ئەم شانۆگەرییە دەعوەت کرابوو، (دانیال ئەفەندی) لەخۆشیان هەندەی تر بایەخی پێدابوو، خۆی زۆر ماندووکردبوو، بۆ لای ئێوارە باووبۆران هەڵیکرد، شانۆو پەردەی تێکو لوولدا. ئەدمۆنس کەگەڕابۆوە، پێیان وت: (ئەمشەو بمێنێوە) وتی:(لەسەر مەوعیدمو ناتوانم...) داوای دەفتەرەکەی کرد، بردی لەگەڵ خۆی، (دانیال) لەتاوانا دەستی خۆی دەشکاندەوەو لەچۆکی خۆی دەدا. بۆ سبەینێ، شانۆکە رێك خرایەوە، سێ شەوان لەسەریەك نمایش کرا، خەڵقێکی زۆر بانگ کران: حەمە رەش(محەمەد حەوێز) بووە سوڵتان سەلاحەدینو (غەریب مستەفا)بووە ریکاردۆس پاشای بەریتانیا، (زەید ئەحمەد عوسمان)پاشای فەرەنسا، ئیبراهیم قوتابی پۆلی یەکی ناوەندی-کەدوایی بووە موفەوەزی پۆلیس لەخانەقا، لەگەڵ پۆلیسەکانی بەشداری شۆڕشی کوردی کرد، بەئیبراهیم ئەفەندی ناسرا، کرا بە(جولیانا)ی خوشکی ریکاردۆس، جوانی لێدەوەشایەوە. منیش (تاهیر ئەحمەد حەوێزی) یەك لەوەزیرەکان بووم، ئەوەندە دەوریان دابوومێ، لەپرێکدا هەڵدەستامە سەرپێو دەموت:(ئەوە هەر سەلاحی‌دین نییە، سەلاحی دینو دنیایە). جلوبەرگی دەوری سەدەکانی یانزەو دوازدەی زایینی نیشان دەدا، ریشو سمێڵیان بەچەشنە کەتیرەیەك لەڕوومان دەدا، بەهەموو هێزی خۆت رات کێشابا لێنەدەبۆوە، بەوازەنین لێمان دەکردەوە. وادەزانم مامۆستا گیو موکریانی (وێنەگری هۆنەراوی) گەڵێ وێنەی گرتبووین.

١٩٤١

-پیشاندانی شانۆگەریی بازرگانی ڤینیسیا، رەئوف یەحیا بۆ یەکەم جار لەژیانیدا چۆتە سەرشانۆو دەوری شایلووگی تێدا دیوە.

١٩٤٢

-پیرەمێرد شانۆنامەی (مەحمود ئاغای شێوەکەل)یان (پیەسی تەمسیلێکی راستی لەوڵاتی خۆماندا روویداوە) بڵاودەکاتەوە لە ٣٨ لاپەڕەدا لەچاپخانەی ژین لەسلێمانی.

-لەڕەمەزانی ١٩٤٢، لەسلێمانی، لەهۆڵی قوتابخانەی خالدییەی سەرەتایی کوڕان، پیشاندانی شانۆنامەی (لەڕێی نیشتیماندا) بۆ ماوەی دە رۆژ، کەلەئەسڵدا بریتی بوو لە(ڤ سبیل التاج) نووسراوی مستەفا لوتفی ئەلمەنفەلوتی، رەفیق چالاك کردبووی بەکوردی، تەلعەت موبارەك دەریهێنابوو، تاهیر یەحیا سەرپەرشتیی کردبوو.

١٩٤٣

-ئەبووبەکر هەوری: بڵاوکردنەوەی شانۆنامەی دڵداریو پەیمانپەروەری، شەش پەردەیە، لەبیست لاپەڕەدا، لەچاپخانەی مەعاریفی بەغدا لەچاپدراوە.

-لەرواندز پیشاندانی شانۆگەریی دڵداریو پەیمانپەروەری، نووسینی ئەبوبەکر هەوری. دەرهێنانی محەمەد مەحمود قودسی کەزابیت تەجنید بوو. برای دەرهێنەر، واتە فایەق، دەوری شێرۆی دیوە. ئەکتەرەکانی‌تر: عەلی عەبدوڵڵا، عەبدولوەهاب محەمەد عەلی، سەبری نەجیب، سەیدا گولی.

-قوتابخانەی ئەحداسی کچان لەسلێمانی شانۆگەریی (هەژاری لەکەنیە) پێشکەش دەکات.

١٩٤٤

-لەمارتی ١٩٤٤، دەنگی گێتی تازە: ژ٦:ب١، ل٣١، شانۆنامەی نەیاری رووناکی، بلاّودەکاتەوە کەئیحسان لەهەولێرەوە لەگۆڤاری الادب الفن-ەوە تەرجەمەی کردوە.

تاهیر حەوێزی دەلیّ: لە(قەلاّدزە)، لەسالّی ١٩٤٤ کەبەرێوەبەری مەکتەبی قەلاّدزە بووم، بەهەندێ ئاهەنگو شانۆگەری لەحەوشی قوتابخانە هەلّساین، ئەوسالّە لەقەلاّدزێ دەوری کچ بینین کوفربوو، من (جەلالەدین)ی برای خۆم کردە (نەسرین)و بەرگی کچێکی لەبەرکراو سەرپۆشی پێدادراو (قادری حاجی تاهیر)یش کرا بەکورەکە، خەلّقێکی زۆر لەحەوشە کۆکرانەوە، هەندێ پارە کۆکرایەوەو ژنانیش لەسەر سواندە دەیانروانییە حەوشی مەکتەب. (عەبدولوەهاب حاجی ئەحمەد)ی زیندوومان لەناو سندووقێك دانابوو، پۆلی سێبوو، ببوە رادیۆ، ئەخباری دەدا، تاهیر بازیانی فەراشی مەکتەب و مەلا خدر کۆیی بێ ئیشیش بەشدارییان کرد. قوتابخانەی (زانستی) لەسلێمانی کەلەجیاتی مەکتەبی شەو بوو زۆر دەوری هەبوو.

١٩٤٥

-لەکۆیە باکووری شانۆگەریی هەتیوی پێشکەش کردووە.

-شانۆیی دکتۆر فوئاد لەچەمچەمالّ.

-لەکفری، شانۆگەریی دلّداری و پەیمانپەروەری، نووسراوی ئەلیف بێ هەوری، دەرهێنانی مستەفا نەریمان پێشکەشکراوە. تاهیر سالّح دەوری تێدا دبوە.

-لەمانگی مارسی ١٩٤٥، تیپی نمایشی کوردستان لە ١٩٤٥ لەمهاباد دامەزراوە، لەمانگی مارسی ١٩٤٥ دا ئۆپێرایەکOpera لەمهاباد بەهۆی لاوە کوردەکانەوە پیشاندرا، کەلەرووانگەی چۆنیەتییەوە هەروەها ئەوکاریگەرییەی خستییە سەر خەلّك بێ نەزیر بوو، ناوی نمایشنامەکە (دایکی نیشتیمان)بوو. لەمانگی تەمموزی ١٩٤٥دا ئەونمایشنامەیە لەشاری شنۆ کەلەژێر نفووزی یەکیەتیی سۆڤیەتدا بوو، نیشاندرا.

-لەرواندزن شانۆگەریی (کچی داوێن پاك) لەلایەن عەبدوللاّ سامی، بەرێوەبەری قوتابخانەی رواندز پێشکەش کراوە.

-لەهەلّەبجە، شانۆگەریی (کاوەو زوحاك) نواندنی: محەمەد حەمەرەش، ئەحمەد غولام، ئەحمەد جوتیار، قادر ئەحمەد شیرین.

١٩٤٦

-تیپی نمایشی کوردستان لە ١٩٤٥ لەمهاباد "شۆرشی ئارارات"و"خنکاندنی دکتۆر فوئاد"یان پێشکەش کرد. هەروەها درامای "تەرم" لەگۆرەپانی چوارچرای مهاباد.

-مەموزینی پیرەمێرد لە ١٩٤٦دا خراوەتە سەرشانۆ. ئەمجارە حاجی باقی بەنگینە دوری ئافرەتەکەی بەناوی (بەنگینە) تێدا دیوە، لەمەشەوە نازناوی بەنگینەی بەسەردا براوە.

١٩٤٧

-لە ١٩٤٦/٧لەسلێمانی، لەهۆلّی قوتابخانەی گۆیژە، پیشاندانی شانۆنامەی لەرێی نیشتماندا، کەلەئەسلّدا بریتی بوو لە(فی سبیل التاج) نووسراوی مصطفى لطفي المنفلوطي، رەفیق چالاك کردبووی بەکوردیو دەوری تێدادیوە لەگەلّ کامەران موکریو چەندانیتر، بەسەرپەرشتیی حەسەن فەلاح. لەهەمان

رۆژدا ئۆپەریّتی گوڵی خوێناوی پێشکەشکراوە. ئەم چالاکییە بۆ باربووکردنی لێقەوماوانی بوومەلەرزەکەی پێنجوێن سازکرابوو.

-لەهەولێر پیشاندانی لەرێی نیشتماندا، تەرجەمەو نواندنی رەفیق چالاك لەگەڵ كامەران موكریو چەندانیتر لەهەولێر لەقوتابخانەكانی ئیبن خەلەكان. حەسەن تۆفیقو كەمال محەمەدەمین دەوری ئافرەتیان دیوە. لەهەمان رۆژدا ئۆپەرێتی گوڵی خوێناویی مامۆستا گۆران، لەلایەن لاوانی سلێمانییەوە، بەسەرپەرشتیی كامەران موكری پێشكەشكراوە. عەبدوڵڵا رەشید سالار دەوری كچەكەی تێدا دیوە.

-پیشاندانی شانۆنامەی دڵداریو پەیمانپەروەری، نووسینو بەشداریكردنی: ئەلیف بێ هەوری، لەلایەن قوتابیانی گۆیژە لە سلێمانی.

-لەهاوینی ١٩٤٦، پیشاندانی شانۆگەریی (خەلیل كافری) لەسلێمانی، لەئامادەكردنو نواندنی عومەر عەلی ئەمین، بەبەشداریی ئەكرەم عەبدولقادر، كەمال جەلال، ئەحمەد شێخ حەسەن.

١٩٤٨

-١٩٤٨/٣/٢١: پیشاندانی شانۆنامەی كەرەلۆی مەنووچەر نووسراوی ئیبراهیم ئەحمەد، دەرهێنانی: رەئوف یەحیاو رەفیق چالاك، حزب التحرر الوطني سەرپەرشتیی كردووە.

-دامەزراندنی تیپی شانۆیی خانەی مامۆستایانی لادێ لەشاری دهۆك. دوو ئەكتەرو مامۆستایانی هەولێری، جەودەت تەیموورو عزالدین علی الجراح دامەزرێنو ئەندامانی تیپەكە بوونە دەسپێكردنی ژیانێكی شانۆیی بەگوڕ لەشاری دهۆكدا. جەودەت تەیموور دەڵێ: "ماكیاجمان هەبوو. بۆ هەر پەردەیەك دیكۆر دەكرا. بەرهەمەكان هاوچەرخانە بوون. دارا رەئوف قەزاز كەركووكی لەهونەری تەشكیلیدا بەهرەداربوو، دیمەنی دیكۆرەكانی لەسەر قوماش دروستدەكرد. مۆسیقای تەسویریشمان هەبوو، عزیز البازیو رەزا مستەفا سەرپەرشتییان دەكرد، بەرهەمەكان ریالیزمی رەخنەگرانە بوون.

-پیشاندانی شانۆگەریی (تێكۆشانی رەنجدەران) لەسلێمانی، دارا تۆفیق دەوری ئافرەتی دیوە، ئەم هونەرمەندانەش دەوریان هەبووە: عەلی فەتاح، رەئوف یەحیا، قادر حاجی سەعید، عەبدوڵڵا سالار، جەمیل عەزیز، قادر دیلان.

-كەمال رەئوف محەمەدو شەماڵ سائیب لەكۆتایی ١٩٤٨و سەرەتای ١٩٤٩دا یەكەم تیپی تەمسیلیی كوردییان لەئێزگەی بەغدا دامەزراند.

-دانیال قەصاب لەهونەرەكانی شانۆدا بەهرەدارێكی كارامەبووە. دیكۆری فیلمی "علیا وعصام" لە ١٩٤٨ ئەو دروستی كردووە. كەلەهەولێرەوە هاتە بەغدا بووە مامۆستای پەیمانگای هونەرە جوانەكان، كتێبێكیشی لەبارەی دەرهێنان نووسیوە.

-شانۆگەریی گوڵی خوێناوی، عەلی موزەفەر لەماڵی (موحسین ئاغای حاجی عەزیز ئاغا) رێكی خست لەهەڵبەستی (عەبدوڵڵا بەگی گۆران) لەسلێمانی كرا، ئەوجا لەساڵی (١٩٤٨) لەكۆیە لەتانووكی بەفری قەندیان كرا، (جەمال كەریم حەمە مەلا) ببووە كوڕەكە، (عارف رەووف) كرابووە كچەكە، عەیشێ كارەكەری ماڵی مەلا رەووفی خادیم ئەلسجادەش كارەكەری بووكو زاوابوو، بەرگێكی كوردییان لەبەر (عارف) كردبوو.

-شانۆگەری كاوە: لەدووای (وثبة)لەساڵی (١٩٤٨) هەندێ سەربەستیت پەیدابوو (پارتی)و (تەحەرور) لەمەیدانا بەدەركەوتن. كەوتنە ململانێ. بەناوی نەورۆز كەبەهارو شادی كەوتە وڵاتەوە؛ زۆر شانۆگەریی كاوە كرا. (تەحەرور) نەیاندەزانی لەدژی زۆرداری (دەرەبەگ)ی ناوخۆمان بن، یا لەدژی دەسەڵاتی

حکومەت بن؟ (عەلی مزەفەر)و (مەسعودی مەلای گەورە) ڕێکیان خست، هەرلەو ئاهەنگەدا (عوسمان عەونی) شیعرێکی دانابوو، (موحسین ئاغا)و (عوسمان عەونی) بەجلی کوردی لەبەرانبەر یەکتر دیانوت، عەلی موزەفەر لەمەکتەبی ثانیە پەراوەیان لەسەر تەمسیلەکە دەکرد، لەتاتووکان شانۆکەیان هەڵخستبوو.

-شانۆگەری (پەیمانی پۆرتسموث)، کە(تەحەرورەکان) لەدووای نەورۆزی پارتییەکان لەساڵی (١٩٤٨) لەتاتووکی (بەفری قەندی)یان پێشکەشیان کرد؛ شانۆگەریی نوێکردنەوەی پەیمانی عێراق و بەریتانیا لەسەر پاپۆڕێك لەبەندەری (پۆرتسموث). ئەنوەر سەید ئەحمەد (قەوام سەڵتەنە، حەمەد ئەمین قادر (نووری سەعید)، (فاتح رەسووڵ) فازڵ جەمالی، شێخ بورهان، شێخ نەجمەدین، جەلالەدین ئەحمەد (بیڤن) وەزیری دەرەوەی بەریتانیا: شەپقەك لەسەر، پایپەك بەدەمەوە، بەئینگلیزی قسەکردن، لەپشت پەردەی غڵبەغەڵبی مانگرتووان و تەقەی تفەنگی پۆلیسان. بەئاگاداریی تاهیر حەویزی: محەمەد تۆفیق وردی ڕێکی دەخات، لەمەکتەبەی ثانیە کە(کەریم رەووف) بەڕێوەبەر بوو، پەراوە دەکرا.

پایزی ١٩٤٩

-یەکەم بەرهەمی تیپی شانۆیی خانەی مامۆستایانی لادێ لەشاری دهۆك: (سەرتاشخانەی جابی) لەنووسین و دەرهێنانی عزالدین علی الجراح بوو، کەدەوری سەرتاش بوو، مەهدی مەردان: شاگرد، سەری جەودەت تەیمووریان دەتاشی. دارا رەئووف قەزاز و رەزا مستەفاش بەشدارییان تێدا کردبوو.

بەهاری ١٩٥٠

-تیپی شانۆیی خانەی مامۆستایانی لادێ لەشاری دهۆك، لەنووسین و دەرهێنانی عزالدین علی الجراح دوو شانۆگەریی (حاکمی دادپەروەر)و (دختۆری رەوشت چاك) لەدهۆك نوێنرا.

-١٩٥٠/٧:پیشاندانی شانۆنامەی هاملێت نووسراوی شکسپیر ئامادەکردن و دەرهێنانی: مەجید رەشید، لەلایەن قوتابیانی سەربە پەروەردەی سلێمانی لەهۆڵی سانەویی سلێمانی. دیکۆری خالید سەعید. قادر دیلان و دارا تۆفیق دەوریان تێدا بینیوە.

بەهاری ١٩٥١

-تیپی شانۆیی خانەی مامۆستایانی لادێ لەشاری دهۆك، بەهاوبەشیی عزالدین علی الجراح و دارا رەئووف شانۆیی مامۆستای لادێ لەپەردەیەکی درێژدا لەدهۆك پیشاندرا.

-لەهەڵەبجە، شانۆگەریی پیاوی چرووك، نووسینی: کەمال ریماوی. بەشداران: رەئووف حەمەمین، کەریم شێخ محەمەد، ئەحمەد جوتیار.

١٩٥٢

-پیشاندانی شانۆنامەی (بوونە خەلیفە بەخەیاڵ) لەکتێبی قیرائەی عەرەبییەوە، ئەلیف بێ هەوری وەریگێڕاوە. هەربۆخۆشی دەریهێناوە. لەلایەن قوتابیانی ناوەندیی شەو لەهۆڵی دووناوەندیی سلێمانی پێشکەشکراوە. سەعید شێخ عەلی دەوری جوانترین کەنیزەکی تێدا دیوە، محەمەد رەزاش دەوری کەنیزەکی دووەمی تێدا دیوە.

-پایزی ۱۹۵۲: تیپی شانۆیی خانەی مامۆستایانی لادێ لەشاری دهۆك، شانۆگەریی المعلم كندوزی توفیق الحكیم، شاذل طاقه دەریهێناو عزالدین علی الجراح ببووه معلم كندوس، دارا رەئووف و فوئاد ئەحمەدو رەزا مستەفاو فازڵ بەشدارییان تێدا كرد.

-پیشاندانی شانۆنامەی كلۆلان نووسراوی ڤیكتۆر هۆگۆ، ئامادەكردنی: كامەران موكری، لەلایەن قوتابییانی ناوەندیی شەو.

-جەواد رەسووڵ شانۆی ئۆتێللۆی خستەسەر شانۆ لەهەولێر.

-لەبەغدا، رەفیق چالاك شانۆنامەیەكی خۆی بەناونیشانی (كاركردنی بەكەڵك) چاپ دەكات و بڵاودەكاتەوە، كەلەچوار پەردە پێكهاتووە.

۱۹۵۳

-دامەزراندنی تیپی میللی شانۆیی لەكۆیە

-نەورۆزی ۱۹۵۳: تیپی شانۆیی خانەی مامۆستایانی لادێ لەشاری دهۆك، بەدەرهێنانی عیزەدین عەلی، گوڵی خوێناوی گۆرانی شاعیری خستەرسەر شانۆ. خەڵك لەسمبیل و زاخۆو ئاكرێوە هاتبوون. قادر عەلی دەوری كچەكەی دەبینیو فوئاد ئەحمەدی گۆرانیبێژیش دەوری كوڕەكەی دەبینی. فوئاد ئەحمەد دەڵێ: "خانەكەمان لای گری باس بوو. درێژیی تەختەی شانۆكە حەوت مەتر دەبوو، پانیشی سێ‌مەتر، بەرزیی تەختەی شانۆ دوو مەترو نیو دەبوو. هۆڵ جێگای سێ سەد بینەری تێدا دەبۆوە.

-لەكەركوك لەهۆڵی ئامادەیی كەركوك شانۆگەریی بووك و زاوا پێشكەش كراوە، لەنووسین و دەرهێنانی عەونی سەید كاكە؛ نواندنی محەمەد عەبدولڕەحمان زەنگەنە (قازی)، حەسەن رەشید (زاوا)، بورهان نووری رۆژبەیانی (دایك) بوو.

بەهاری ۱۹۵٤

-جەواد رەسوول ناجی شانۆی ئۆتێللۆی شكسپیری دووبارە خستەسەر شانۆ لەهەولێر، لەئامادەیی هەولێری كوڕان، بەرامبەر بینایەی پەرلەمانی ئەمڕۆ، فەتاح لەتیف دەوری ئۆتێللۆ، سەفوەت عەلی جەڕاح دەوری دەیدەمۆنای دەبینی. یووسف پۆلص، عەبدوڵڵا كاك ئەحمەد، جەواد رەسووڵ، ئەحمەد سابیر لەئەكتەرەكانی دیكەبوون، صائیب رەفعەت دەوری ژنانەی ئەمیلیای بینیبوو.

۱۹۵۵

-پیشاندانی شانۆنامەی جەنابی موفەتیش، نووسراوی گۆگۆڵ، ئامادەكردن و دەرهێنانی: مەجید رەشید بەكر، لەلایەن قوتابیانی ناوەندیی شەو.

-شكسپیر: شانۆنامەی گەردلوەكە، وەرگێڕانی جەمال نەبەز، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا.

-لەهەڵەبجە، دروستكردنی تیپێكی شانۆیی لەلایەن مامۆستا شەونم لەناوەندیی هەڵەبجەی كچان، كەچەند بەرهەمێكی شانۆیی خۆماڵی بێگانەی پێشكەش كرد.

۱۹۵٦/۳/۱۳

-پیشاندانی شانۆنامەی (ئافرەت و نوشتە) لەسلێمانی. نووسراوی كامیل ژیر، دەرهێنانی: ئەنوەر تووفی، لەلایەن قوتابیانی ناوەندیی شەو، رۆژنامەی (ژین)ی ژ ۱۳۳۷ ی رۆژی ۱۹۵۷/۳/۲۱ لەسەری نووسیووە.

-پیشاندانی شانۆنامەی (عوتێل) ، نووسراوی شکسپیر، وەرگێڕانی نوری وەشتی ، دەرهێنانی ئەنوەر تۆفی لە لایەن قوتابیانی ناوەندی شەوەوە،عەزیز ئەمین دەوری دیزدەمۆنای ئافرەتی دیوە، کەمال رەشید موختار دەوری ئیمیلیای دیوە.

١٩٥٦

پێنج شەممە ٩-١٩٥٦/٨/١٦: لەناو قوتابخانەی ئامادەیی سلێمانی، بەسەرپەرشتیی پارێزگاری سلێمانی، پێشانگایەکی کشتوکاڵی و پیشەسازی لەسلێمانی سازدەکرێت، کەمیهرەجانێکی گەورەی هونەری رەسم و شانۆو هونەری تر بوو، بۆ ماوەی حەوت رۆژ، حەسەن زیرەکیش بەشداریی لەوئاهەنگەدا کردبوو. دوو شانۆگەری لەومیهرەجانەدا پێشکەش کراون، لەوانە:

-پیشاندانی شانۆنامەی (ئەلە ورگەی شووتی دن) نووسراوی فەرەیدوون عەلی ئەمین، دەرهێنانی رەئووف یەحیا.

-پیشاندانی شانۆنامەی دەستی ماندوو لەسەر سکی تێرە، نووسراوی نووری وەشتی، دەرهێنانی رەئووف یەحیا، فەتاح کاوە دەوری تێدا بینیوە.

-لەرواندز، پیشاندانی شانۆنامەی لەرێی نیشتیماندا، نووسینی کۆربی، تەرجەمەی بۆ عەرەبی مستەفا لوتفی مەنفەلووتی، تەرجەمەی بۆ کوردی: رەفیق چالاك؛ دەرهێنانی: حەسیب رەسوول ناجی (کەنووسەربوو لەقوتابخانەی ناوەندیی رواندز). ئەکتەرەکان: ئەنوەر سلێمان، حەسیب رەسوول ناجی، محەمەد حەسەن مەنگوڕی، سالار عوسمان، تۆفیق سلێمان، ساڵح قادر بەگ، محەمەد عەبدوڵڵا سلێمان، پاکیزە مستەفا.

-لەهەڵەبجە هۆڵێکی شانۆیی دروستکرا. پیشاندانی شانۆگەریی بازرگانی ڤینیسیای شکسپیر، دەرهێنانی ع.ع. شەونم. ئەکتەرێك بەناوی سەباح عەبدولڕەحمان دەوری ئافرەت (پووریشا) دەبینێ.

-پیشاندانی شانۆگەریی (قولەڕەش) لەسلێمانی، کەعەبدولقادر مستەفا فەتاح دەوری ژنی تێدادیوە.

١٩٥٧

-لەهەڵەبجە، شانۆگەریی مەم و زین.

-شەهرەزادی تۆفیق ئەلحەکیم لەهۆڵی سانەویی کوڕان لەهەولێر، محەمەد شوکر خەلیفە تەرجەمەی کردبووو دەریهێنابوو، محەمەد تەیموور دەوری جەللادی تێدا دیبوو.

-لەکەرکوك قوتابیانی قوتابخانەی ناوەندیی کەرکوك شانۆگەریی گەشتیەوان یان پێشکەشکردووە. لەکۆتاییدا بووە مایەی گیرانی هەندێ لەقوتابییەکان.

١٩٥٧/٣/٢١: شانۆگەریی چوارقوتابی نووسین و دەرهێنانی ئەحمەد دەنگ گەورە لەبەغدا لەهۆڵی مەلیك فەیسەڵ. دیکۆری ئەنوەر تووفی، دەرهێنانی: تەها بابان، ئەژی گۆران، حسێن قەرەداغی، حەمە نووری عارف، عوسمان عوزێری. (١٨٤٠) بلیت فرۆشراوە.

-١٩٥٧/٦/١٩: دامەزراندنی یەکەم دەزگای هونەریی مۆڵەتپێدراوی رەسمی: کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی سلێمانی. دەستەی دامەزرێن: فوئاد رەشید بەکر، شەفیقە سەعید، رەفیق چالاك، نووری محەمەد ئەمین وەشتی، محەمەد ساڵح دیلان، ئازاد شەوقی، خالید سەعید، ولیەم یۆحەننا، مستەفا ساڵح کەریم، شەفیقە سەعید عوسمان، قادر دیلان، مەجید رەشید بەکر، نەجات عەبدە ئەمین، سەید محسین سەید سمین. ئەمە یەکەم تیپی شانۆیی و نیگارکێشانی مۆڵەتپێدراوی سلێمانییە. یەکەم هەڵبژاردنی

گشتی لە ١٩٥٧/٧/٥دا کراوە. کرانەوەیشی لە ٨/١-دا بووە. ڕۆژنامەی ژینی ژمارە ١٣٥٥ی ڕۆژی ١٩٥٧/٨/٨ لەسەری نووسیوە. کۆمیتەی وێنەو کۆڵین: ئازاد شەوقی، خالید سەعید، جەمال بەختیار، کۆمیتەی نواندن: ڕەفیق چالاک، تەها خەلیل، ڕەئوف یەحیا، نووری وەشتی. ڕەفیق چالاک سەرۆکی کۆمەڵە بوو.

–لەکۆتایی مانگی١٩٥٧/٦، تیپی نواندنی کۆمەڵەی هونەرە جوانەکان لەهەولێر دادەمەزرێت.

١٩٥٧/٧/٤

پیشاندانی شانۆنامەی خۆم بەخۆمم کرد، نووسینی شهاب القصب، وەرگێڕانی مستەفا ساڵح کەریم، لەلایەن: قوتابیانی مەڵکەندیی سلێمانی.

١٩٥٧/٧/٧

یەکەم چالاکیی کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی سلێمانی: پیشاندانی شانۆنامەی پیسکەی تەپپیر نووسراوی مۆلییر، تەرجەمەو دەرهێنانی: نووری وەشتیو ڕەفیق چالاک. تەها خەلیلو کاوەی ئەحمەد میرزاو کەمال ڕەشید موختارو سەلاحی حەمە جەمیلو پاکیزە فەرەجو دڵشاد مەسرەفو سمکۆ عەزیزو ڕەفیق چالاکو نووری وەشتی دەوریان تێدا دیوە. جەمال بەختیارو ئازاد شەوقی دیکۆریان بۆ دانابوو. ڕۆژنامەی ژینی ژمارە ١٣٦٥ی ڕۆژی ١٩٥٧/١٠/٧ لەسەری نووسیوە.

–لەهەمانساڵدا پیسکەی تەپپیر لەهەڵەبجە پێشکەش دەکرێتو کاوەی ئەحمەد میرزا دەوری پرشنگ دەبینێ.

١٩٥٧/٧/١٧

دووەم چالاکیی کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی سلێمانی: پیشاندانی شانۆنامەی گڵکۆی تازەی لەیل (بووکی ناکام)، شیعری ئەحمەد ئاغای دەربەند فەقەرە، دەرهێنانی: ڕەفیق چالاک. ڕۆژنامەی ژینی ژمارە ١٣٣٧ی ڕۆژی ١٩٥٧/٣/٢١و ژمارە ١٣٦٥ی ڕۆژی ١٩٥٧/١٠/٧ لەسەریان نووسیوە.

١٩٥٧/٨/١٩

لقێکی کۆمەڵەی هونەرە جوانەکان لەهەڵەبجە کرایەوە. فوئاد عیززەت مستەفا سەرۆکیان بوو، پاشان مامۆستا گۆران بۆتە سەرۆک. نووری میللیو ع.ع. شەونم لەئەندامە چالاکەکانی ئەو کۆمەڵەیە بوونە. شانۆگەرییەکانی سلێمانییان لەوێ پیشانداوەتەوە.

١٩٥٧/١١/٧

سێیەم چالاکیی کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی سلێمانی: پیشاندانی شانۆنامەی لەڕێی نیشتیماندا، نووسراوی کۆربی، وەرگێڕانو دەرهێنانی: ڕەفیق چالاک. ڕەفیق چالاکو نووری وەشتیو تەها خەلیلو دڵشاد مەسرەف دەوریان تێدا دیوە.

١٩٥٧/١١/١٩

پیشاندانی شانۆنامەی تاوانو تۆڵە، نووسراوی نووری وەشتی، دەرهێنانی: ئەنوەر تووفی، لەلایەن کۆمەڵەی هونەرە جوانەکان. دیکۆری خالید سەعیدو ئازاد شەوقی. کاوەی ئەحمەد میرزا دەوری کچو عەزیزی حاجی ساڵح دەوری باوەژن دەبینێ. ڕۆژنامەی ژین، ژمارە ١٣٦٥ی ڕۆژی ١٩٥٧/١٠/٧و ژمارە ١٣٤٤ی مانگی نۆڤەمبەری ١٩٥٧ باسی کردووەو ڕەخنەی لێگرتووە. هەمان شانۆگەری لەهەمان ساڵدا لەهەڵەبجە پێشکەش دەکرێت.

کۆتایی ١٩٥٧

لەژمارە ١٣٣٧ ساڵی ١٩٥٧ی ڕۆژنامەی ژین، گۆشەیەك بەناوی "سینەماو شانۆ" لەلایەن نووری وەشتی دەکرێتەوە.

١٩٥٨

-پیشاندانی شانۆنامەی ئەمرەکەی بەگم، یوسف العانی، وەرگێڕان و ئامادەکردنی: تەها خەلیل دڵسۆز. تیپی قوتابیانی ناوەندی شەو لەسلێمانی.

-لەرواندز، کاوەی ئاسنگەر. ١١ ئەکتەربوون، گرنگترینیانك محەمەد حەسەن مەنگوڕی، یوسف دەرگەڵەیی، جەمال سەید، سمکۆ محەمەد ساڵح، کوردۆ غەفوور، شوکریە حاجی نەبی، فەرهاد محەمەد مستەفا.

-لەرواندز، شانۆگەریی ملاك الرحمە، گۆڕینی سابیر عەبدوڵڵا ئەلجەراح، بەناوی زاناو ئاشتی. ئەکتەرەکان: سابیر عەبدوڵلا ئەلجەراح، ساڵح قادر بەگ، شێرکۆ سەعید.

-لەرواندز ئۆپەرێتێك بەناوی پەپوولە لەنووسینی عەبدولرەزاق بیمار پێشکەشکراوە.

-لەرواندز شانۆگەرییەك بەناوی ئافرەت و نوشتە، لەنووسینی کامیل ژیر، لەدەرهێنان و نواندنی عومەر هەڵمەت پێشکەشکراوە. سێ ئافرەت دەوریان تێدا بینیبوو: شوکریە محەمەد دێوانە، حەلیمە خورشید، پاکیزە مستەفا.

-شانۆگەریی عەلییە فەندی، لەنووسین و پێشکەشکردنی مستەفا نەریمان لەکەرکووك لەچاپخانەی الشمال لەچاپدراوە.

-پیشاندانی شانۆگەریی (کۆتای زۆردار) لەسلێمانی، کەعەبدولقادر مستەفا فەتاح دەوری تێدادیوە.

١٩٥٨/٢/٢٣

پیشاندانی شانۆنامەی مەم و زین، شیعری ئەحمەدی خانی، ئامادەکردنی: ئەمینی میرزا کەریم، دەرهێنانی: ئەنوەر تووفی، لەلایەن قوتابیانی سانەویی شەو، لەسەر شانۆی ناوەندیی کوڕان لەسلێمانی بۆ ماوەی دە ڕۆژ. گوڵزار عومەر دەوری زینی دیوە، حەسەن تەنیاو ئەکرەم فەقێ مەحمودیش دەوری ئافرەتیان دیوە.

٢٠ی٣ی ١٩٥٨

لەعەنکاوە، لەلایەن قوتابخانەی کچانەوە، دوو شانۆگەری پێشکەشکراوە: چوار کەژی ساڵ، گفتوگۆی گوڵەپەمۆو گوڵ.

١٩٥٨/٤/٩

پیشاندانی شانۆنامەی بێئیشی، یوسف العانی، وەرگێڕان و ئامادەکردنی: تەها خەلیل دڵسۆز. تیپی نواندنی شۆڕش.

١٩٥٨/٧

پیشاندانی شانۆنامەی تاوانی چیبوو؟ نووسراوی مستەفا ساڵح کەریم، دەرهێنانی: قادر دیلان، تیپی مەولەوی.

-لەهاوینی ١٩٥٨ شانۆگەریی فاڵچی لەقوتابخانەی گەڕەکی شۆریچەی کەرکوك پیشاندراوە. نووری هونەرو جەوهەر عەبدول و کەمال بێزارو خوشکە نازەنین دەوریان تێدا بینیوە.

١٩٥٨/١١/١٠

پیشاندانی شانۆنامەی سەری گلۆڵەکە، یوسف العانی، وەرگێڕان و ئامادەکردنی: عوسمان عوزێری. تیپی نواندنی شۆڕش.

١٩٥٨/١٢

-جەواد رسوول ناجی شانۆگەریی هارونە رەشیدی لەهۆڵی ئامادەیی هەولێر لەهەولێر پێشکەش کردووە، لەنووسین و دەرهێنان و دیکۆرو ماکیاژی خۆی، خۆیشی دەوری هارونە رەشیدی دەبینی.

١٩٥٩

-یەکەم توخمی دەرچووی بەشی نواندن لەپەیمانگای بەغدا: سمکۆ عەزیزو بورهان مەسرەف.

***

سەرچاوەکان:

١-عبیدالله ایوبیان: میر نوروزی (تاریخچه هنر تئاتر در کردستان ایران-قرن نوزدهم)، مجله نشریه دانشکده ادبیات تبریز، شماره ١٤، ص ٩٥-١٢٢.

٢-ولیەم نیگلتۆن: کۆماری کورد، و:محەمەدی سەمەدی، کوردستانی ئێران: ١٩٦٣.ل١٠٨.

٣-محەمەد تەیموور: دەربارەی دراماو رەخنە، گ.کاروان، ژ٤١، هەولێر:١٩٨٦، ل٦٣-٧٠.

٤-محەمەد تەیموور: شانۆ لەقوتابخانەکاندا، گ.ئوتۆنۆمی، ژ٢٠و ٢١، ١٩٨٤، ل١٠٥-١١٢و ٧٦-٨٠.

٥-محەمەد تەیموور: المسرح الکردی مساره التأریخی، جریده العراق، ١٩٨٠/٨/٢٨.

٦-محەمەد تەیموور: نەوروزو دراماو شانۆ، الحکم الذاتي، ع١، ١٩٨٥.

٧-محەمەد تەیموور: دەروازیەکی رەخنەیی درامای نوێی کوردی، گۆڤاری کاروان، ژمارە (٦٤)و (٦٥)، مایسی ١٩٨٨، ل٦٠-٧٠و ل٦٥-٦٩.

٨-محەمەد تەیموور: وتارێك، گۆڤاری ئوتۆنۆمی، ژمارە ٣ی ساڵی ١٩٨٤.

٩-جەمال رەشید: دراسات کردیه فی بلاد سوبارتو، ل٤٨-٤٩.

١٠-کاوە ئەحمەد میرزا: دراسة عن الحرکة المسرحیة في مدینة السلیمانیة، کاروان، ژ١٨، اربیل:١٩٨٤، ل٦.

١١-زهیر عبدالمسیح: اول مسرحیة کردیة في رواندز، جریدة العراق، صفحة الثقافة الکردیة. ١٩٧٨/٥.

١٢-فایەق عومەر تۆفیق: بیبلیۆگرافیای شانۆنامەکانی سلێمانی و مێژووی تیپە هونەرییەکانی، چاپی دووەم، سلێمانی: ١٩٩٥.

١٣-یاسین قادر بەرزنجی: دوو شانۆگەریی ساڵی ١٩٥٣ لەسلێمانی، کاروان، ١٩٨٦، ل٦٣-٦٦.

١٤-فەرهاد پیربال: پێشەکییەك بۆ سەرهەڵدانی شانۆنامە لەئەدەبی کوردیدا، گۆڤاری هیوا، بڵاوکراوەی ئنستیتووی کورد لەپاریس، ژمارە (٨)، پاریس ١٩٩١، ل٦٧-٧٤.

١٥-یاسین قادر بەرزنجی: شانۆگەری و تێکستی شانۆگەری کوردی، گ.رۆژی کوردستان، ژ٦٥، ل٥٧-٦٥، شوباتی ١٩٨٤.

١٦-یادێکی هونەرمەند جەواد رەسوول ناجی، رۆژنامەی برایەتی، ژمارە ٢٢١٢، ساڵی١٩٩٦.

١٧-فایەق عومەر تۆفیق: بیبلیۆگرافیای نواندن و شانۆنییەکانی کۆمەڵەی هونەرو وێژەی کوردی ١٩٦٩-١٩٧٩، لەبڵاوکراوەکانی ك.ه.و و.ك.، چاپخانەی کاکەی فەللاح، سلێمانی:١٩٨٠. ل١٧.

١٨-فایەق عومەر تۆفیق: کۆمەڵی هونەرە جوانەکانی سلێمانی ١٩٥٧-١٩٦٣، سلێمانی:١٩٩٢.

١٩-مصطفی صالح کریم: صفحات مشرقة في مسار المسرح الکوردي، جریدة العراق، اعداد ١٢١٦، ١٢١٩، ١٢٢٢، بغداد: شهر ١٩٨٠/٨.

٢٠-رەفیق چالاك: ئەوەی دەیزانم لەبارەی هونەرەوە، برایەتی، ژمارەکانی ٢، ١١ تا ١٨، ساڵی ١٩٧٢.

٢١-نووری وەشتی: بیرەوەرییەکانم لەپرێزی کاروانی هونەردا، برایەتی، ژمارە ١٥تا ٢٠، ساڵی ١٩٧٢.
٢٢-لەگەڵ هونەرمەند نووری وەشتی، برایەتی، ١٩٧٢/٨/١٧.
٢٣-جەمال بەختیار: زنجیرە وتارێك، برایەتی، ژمارەکانی ٢٩تا ٣٢، ساڵی ١٩٧٢-١٩٧٣.
٢٤-نامەیەکی مامۆستا زرار محەمەد مستەفا لە ١٢/٤٨-١٩٩٧ نوسراوە باسەکەمی دەوڵەمەند کرد.
٢٥-مەغدید حاجی: ئافرەت لەشانۆی کوردیدا، چاپخانەی الجاحظ، بەغدا:١٩٨٩.
٢٦-مەحمود زامدار: کۆنترین پیەسێکی کودی مەمی ئالان، رۆژنامەی العراق، ژ٢١٧٣، بەغدا: رۆژی ٢٣ی ٣ی ١٩٨٣.
٢٧-گۆڤاری شانۆ، بڵاوکراوەی نەقابەی هونەرمەندانی سلێمانی، ١٩٨٣، ل٦٤.
٢٨-عمر محمد صالح: ٣٥ ساڵ لەمەوبەرو شانۆگەریی کوردی، پاشکۆی عیراق، نیسانی ١٩٧٨.
٢٩-مصطفی صالح کریم: چەند لاپەڕەیەکی پرشنگداری کاروانی شانۆگەریی کوردی، پاشکۆی عیراق بەغدا:٢١ی٧ی١٩٧٨.
٣٠-ئەحمەد دەنگ گەورە: مێژووی شانۆگەریی کوردی، رۆژنامەی هاوکاری، ژمارە (١١٦)، ١٩٧٢، ل٦.
٣١-یاسین قادر بەرزنجی: چاوپێکەوتنێك لەگەڵ فوئاد رەشید بەکر، رۆژنامەی العراق، بەغدا: ١٢ی٧ی ١٩٨٦.
٣٢-احمد فیاض المفرجي: الحياة المسرحية في العراق، ص١٥.
٣٣-تاهیر ئەحمەد حەوێزی: شانۆگەری لەکوردستاندا، رامان، ژمارە ٢٧و٢٨، هەولێر: ساڵی ١٩٩٩.
٣٤-یاسین قادر البرزنجي: مسرحيه تاجر البندقيه، رۆژنامەی العراق، ژمارە (١٥٥٥)، بەغدا: ٢٦ی٣ی١٩٨١.
٣٥-محمد يوسف نجم: المسرحيه في الادب العربي، قاهره.
٣٦-فایەق عومەر تۆفیق: لەپێناو نووسینەوەی مێژووی شانۆی کوردیدا، بڵاوکراوەی (هونەرە جوانەکان)، زنجیرە (٥)، سلێمانی: ١٩٨٣، ل٧٤-٧٩.
٣٧-محسین محەمەد: بزوتنەوەی شانۆی کوردی، برایەتی، ١٩٩٧/٧/٢٠.
٣٨-گۆڤاری هەتاو، ژمارە (١٢٦) ، ١٩٥٨، ل١٤.
٣٩-ولیەم نیگلتۆن: کۆماری کورد، و:محەمەدی سەمەدی، کوردستانی ئێران: ١٩٦٣. ل١٠٨
٤٠-حەسەن تەنیاك شانۆو شانۆی کوردەواری، ل٥٦.
٤١-ئیبراهیم فەرشی: کورتە باسێکی رێوشوێنی شانۆ لەکۆنداو شانۆ لەکوردستاندا، گۆڤاری (رامان)، ژمارە (٤٤). هەولێر: شوباتی ٢٠٠٠، ل٤-٨.
٤٢-بڕوانە فایلی ژمارە ١٢٣ی بەڕێوەبەرایەتی پەروەردەی هەولێر (ساڵانی ١٩٣٠).
٤٣-ئازاد عەبدولواحید: دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح، بەرگی ١، بەشی یەکەم.
٤٤-ئەحمەد دەنگ گەورە: مێژووی شانۆگەریی کوردی، رۆژنامەی هاوکاری، ژمارە (١١٦)، ١٩٧٢، ل٦.
٤٥-رۆژنامەی (ژیان)، ژمارە (٤٦٢)، ١٩٣٥/١٢/١٤، ل٦٩.
٤٦-رۆژنامەی (ژیان)، ژمارە(٦٢)، سلێمانی: ١٩٢٧، ل٣
٤٧-پیرەمێرد: رۆژنامەی ژیان، رۆژی سێشەممە، ٢ی ئاغستۆسی١٩٢٧.
٤٨-بەرهەمی کۆکراوەی عەبدولواحید نووری، ئامادەکردن و کۆکردنەوەی: مەحمود تۆفیق خەزنەدار، بەغدا: ١٩٩١، ل٢٧٦.
٤٩-نامیق هەورامی: سەرهەڵدان و گەشەی شانۆ لەهەڵەبجە، هەرێم، ١٩٩٧/٨/٧ هەولێر.
٥٠-احمد البياتي: قبل ٦٠ عاما، جريده خەبات، عدد ٨٣٤، يوم ٢٥/٧/٥٠-١٩٩٧، ص١١.
٥١-کاوەی ئەحمەد میرزا: دوێنێ و ئەمڕۆی شانۆی کوردی، رۆشنبیری نوێ، ژ ٣٦، بەغدا: ١٩٧٤.
٥٢-برایەتی، ژ٢٢٠٤، ١٩٩٦/١١/٤.
٥٣-برایەتی، ژ٢١٩٤، ١٩٩٦/١٠/٢١.
٥٤-محسین محەمەد: بزووتنەوەی شانۆی کوردی، برایەتی، ٢٠/٧/٥٥-١٩٩٧.

٥٥-پیرەمێرد: وتارێکی ڕۆژنامەی ژین، ژمارە ٨٩٣و ٩٦٧، سلێمانی: ساڵی ٤٧و ١٩٤٩.

پاشکۆی دووەم:

دامەزرێن و پێشڕەوانی شانۆی کوردی

عبدالرحیم ڕەحمی هەکاری

(١٨٩٠-١٩٥٨)

عبدالرحیم ڕەحمی هەکاری (١٨٩٠-١٩٥٨)، کوڕی سەید محەد پرتەو ئیمەتولاّخانم، یەکەمین نووسەری کوردە کەشانۆنامەی نووسیبێت، لەهەمان کاتدا یەکێکە لەیەکەمین تازەکەرەوەکانی شیعری نوێی کوردی.

ناوبراو، لەساڵی ١٩١٩دا، یەکەم شانۆنامە بەزمانی کوردی (مەمێ ئالان) لەگۆڤاری ژین، ژ ١٥و ١٦، لەئەستەمبوڵ بڵاودەکاتەوە. هەکاری یەکەم کەسە کەزاراوەی تیاترو پیەس-ی بەکارهێناوە بۆ شانۆ. بۆ یەکەم جار کۆمەڵێك زاراوەی شانۆیشی داهێناوە، لەوانەك پیەس Piece، تیاترTheatre ، پەردە، ئەسەر (بەرهەم)، ئەشخاص (کەسایەتییەکان)، مەجلیس، (دیمەن).

عبدالرحیم ڕەحمی هەکاری لەناوچەی ئەلباکی (باشقەڵا)ی سەربەشاری وان لەکوردستانی تورکیا لەدایکبووە. قوتابخانەی سەرەتایی لەگوندەکەی خۆی، ناوەندیو دارالمعلمینیشی لە(وان) تەواوکردووە. دووای وەرگرتنی ئیجازەی دینی، لەسەردەستی سەید عبدالحکیم ئەرواسی، دەچێتە ئەنقەرەو پەیمانگای دارایی تەواو دەکات، ئینجا دەچێتە زانکۆی ئەستەمبوڵو کۆلیژی (ئیلاهیات) تەواو دەکات(1).

نووسەر، لەگەڵ سەعید نەورەسیدا، پێکەوە، لەجەنگی یەکەمی جیهانییدا، لەجەنگی تورکیای عوسمانیدا دژ بەڕووسیای قەیسەری، شەڕ دەکەن. هەرپێکەوەش، دووای بریندار‌بوون، بەدیل دەگیرێن و ساڵێك لەئەسارەتدا لەنزیك چەمی ڤۆڵگا ژیان بەسەردەبەن. لەوانەشە ئەم ئەسیربوونە بووبێتە ئیلهامی تاقە شانۆنامەکەی.

زمانی ڕووسیوئەڵمانیو تورکیو فارسیو عەرەبیشی دەزانی. گۆڤارێکیبەناوی (ئەهلی سوننەت)بەتورکی دەرکردووە کە ٧ ساڵ تەمەنی بووە. لە ١٩٢٣دا، کاتێ زمانو کولتووری کورد لەتورکیا قەدەغە دەکرێت، هەکاری ناچار دەبێت پشت لەبیری ناسیونالیستی بکاتو ڕووبکاتە ژیانی دیندارەتیو خزمەتی ئیسلام بکات. لە ١٩٥٨دا، دووای ئەوەی بەشداری لەکۆنگرەی نێودەوڵەتییانەی ئیسلامەتی دەکات لە ١٩٥٧ لەپاکستان، کۆچی دوایی دەکاتو لەگۆڕستانی (نەجاتی بەگ) لەئەستەمبووڵ دەنێژرێت. کوڕێکو دوو کچی لەپاش بەجێ دەمێنێت: پرتەو، ژاڵە، هەڵاڵە.

عبدالرەحیم ڕەحمی هەکاری، کەنووسەرێکی دیاری گۆڤاری (ژین)بووە، وەك زنار صلۆپی ئاماژەی بۆ دەکات، ئەندامی چالاکی چەندی ڕێکخراوی کوردیش بووە، لەوانە: یەکەمین کۆمەڵەی خوێندکارانی کورد بەناوی (هێڤی) لەئەستەمبوڵ لە ١٩١٢/٧/٢٧ دامەزراوە، هەروەها ئەندامی دامەزرێنی کۆمەڵەی تەعالیی کورد بووە (ئەستەمبوڵ: ١٩١٨)(2). لەخۆشیی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردیدا، لە١٩١٩دا شیعرێکی پێشکەش بەژەنەراڵ شەریف پاشا کردووەو لەژمارە ٢١ی ژین دا بڵاوکراوەتەوە. نازناوەکانی: عبدالرحیم زاپسوو، ژمالا هەکاریان، هکارلی عبدالرحیم. بەئاگاداریو شایەدیی مامۆستا محەمەد ئەمین بۆزئاڕسلان، ئەم کتێبانەی بەزمانی کوردی بڵاوکردۆتەوە:

١-عەقیدا کوردان، مەنزووما کوردی، ئەستەمبوڵ: ١٩١٨، گۆڤاری (ژین)، هەروەها بەرگی ژمارە (٨)ی گۆڤاری (کوردستان)لە ئەستەمبوڵ لە ١٩١٩دا. پرۆپاگاندەیان بۆ کردووە.

٢-گازیا وەلات، دیوانە شیعر، ئەستەمبوڵ: ١٩٢٠. گۆڤاری (ژین) پرۆپاگەندەی بۆ کردووە.

٣-مەمێ ئالان ، شانۆنامە، ئەستەمبوڵ: ١٩٢٠.

هەروەها چەندین شیعرو پەخشانو وتاری رۆشنبیرانەیشی، لەگۆڤاری (ژین)لەئەستەمبوڵ، لەماوەی ساڵانی ١٩١٨-١٩١٩دا بڵاوکردۆتەوە کەبایەخێکی مێژوویی‌و ئەدەبی‌و سیاسیی گرنگیان هەیە بۆ تۆژەری کورد[٣].

ناوبراو، لەسەرەتای سەدەی بیستەمدا، بەشێوەیەکی راستەوخۆ لەناوجەرگەی رووداوە رۆشنبیرییەکانداو لەناو دڵی جموجۆڵە ئەدەبییەکانی وەك سەروەتی فنوون (١٨٩٠)، فەجری ئاتی (١٩٠٨)، گەنج قەڵەملار (١٩١٠) لەئەستەمبوڵ، واتە لەناو کەشوهەوا نوێخوازییەکەی گەنجە تورکەکاندا ژیاوە؛ راستەوخۆ بەهرەو سوودی لەبەرهەمەکانی ئەوان‌و کولتووری رۆژئاوایی وەرگرتووە. لەساڵی (١٩١٩)دا، واتە ئەو ساڵەی کەلەتەمەنی (٢٨) ساڵییدا، بیست پارچە شیعرە نوێخوازەکەی خۆی‌و دوو دیوانە شیعر بەناونیشانی (گازیا وەلات)و (عەقیدا کوردان، مەنزووما کوردی) بڵاودەکاتەوە: شاعیرە نوێخوازەکانی دیکەمان (رەشید نەجیب، شێخ نووری، عەبدولرەحمان بگی نفووسی) لەدەشتی شارەزوور یان لەسلێمانییەوە، دوور بەدوور، لەدوورەوە دەیانڕوانییەئەو جموجۆڵە نوێخوازە هەڵایساوەی ئەستەمبوڵ![٤].

ع.ر.هەکاری، دەستی بۆ چەندین ژانری ئەدەبی بردووە. جۆرە ئەدەبییەکانی دیکەی وەك (شانۆنامە)و (وتار)و (چیرۆکی/بەزمانی تورکی) تاقیکردۆتەوە[٥].

سەرچاوە:

١-Hazim KLIC: E.R. Hekari, Ed. Xani, Danemark:1991

٢-زنار صلوبی (قدری جمیل پاشا): فی سبیل کردستان، ت: د.رضوان علی، منشورات رابطە کاوە، بیروت: ١٩٨٧.

٣-M.E.BOZARSLAN: Jin, W.Deng, Upsala: 1985, R.70-71.

٤-فەرهاد پیرباڵ: پێشەکییەکبۆ سەرهەڵدانی شانۆنامە لەئەدەبیاتی کوردیدا، گۆڤاری (هیوا)، ژمارە (٨)، پاریس: ١٩١٣، ل٦٧-٦٨.

٥-د.فەرهاد پیرباڵ: ع.رەحمی هەکاری، ئەو نووسەرە نوێخوازەی کەبۆ یەکەمین جار شیعری ئازادی هێنایە ناو ئەدەبیاتی کوردییەوە، رۆژنامەی (کوردستانی نوێ)، ژمارە (٨٢٩)، رۆژی ١٩٩٤/١١/٦: هەولێر.

پیرەمێرد

(١٨٦٧-١٩٥٠)

یەکەم رەخنەگری شانۆیی

یەکێك لەیەکەم شانۆنامە نووسەکان

پیرەمێرد، تۆفیق مەحموود هەمزەئاغا، لە١٨٦٧ لەسلێمانی لەدایکبووە. لەحوجرە خوێندوویەتی‌و لە ١٨٨٢بۆتە کاتبی نفووس. پاشان لە ١٨٩٨دا چۆتە ئەستەمبوڵ، لەوێ دیپلۆمی حقووق وەردەگرێت‌و دەبێتە موتەسەرپیفی ئەماسیا، ئینجا دەبێتە ئەندامی پەرلەمان (مەجلیسی عالی)لەدەوڵەتی عوسمانییدا.

وەك زۆربەی رووناكبیرە كوردەكانی ئەوسات، لەگەڵ ژەنەراڵ شەریف پاشاو ئەمین عالی بەدرخان، لە ۱۹۱۸دا دەبێتە ئەندامی رێكخراوی (جەمعیەتی تەعالیو تەرەقیی كورد)[١].

درەنگتریش، لەشۆڕشی كورد دژی رژێمی ئەتاتورك بەشداری دەكاتو لەو شۆڕشەدا دەبێتە ئەندامی (كۆمیتەی ئەرزەرۆمی كوردان)؛ كەدوای ئەوە، وەك خۆی دەڵێ (ئیداری عورفیەی ئەستەمبوڵ بەئیعدام مەحكومی كردم)[٢]. لە ۱۹۲۵دا، لەگەڵ دەرچوونیئەمری ئیعدامو قەدەغەكردنی كولتووری كوردیو راوەدوونانی رووناكبیرە كوردەكان لەلایەن توركیاوە، پیرەمێرد بەیەكجاری دەگەڕێتەوە بۆ سلێمانیو ژیانی خۆی، بەتەواوەتی، تەرخان دەكات بۆ ئەدەبیات[٣].

پیرەمێرد، كەد.عیزەدین مستەفا ناوی ناوە (سیروانی ئەدەب)، بەڕاستی سیروانی ئەدەب بووە: رۆڵێكی دیاری لەبواری تازەكردنەوەی شیعری كوردیدا هەبووە، لەهەمان كاتدا لەبواری تەرجەمەو رۆژنامەگەریو چیرۆكو شانۆنامەو رەخنەی ئەدەبیشدا دەستێكی باڵای هەبووە[٤].

لەكۆتایی سەدەی نۆزدەمو سەرەتای سەدەی بیستەمدا، بەشێكی زۆری نووسەرو رووناكبیرانی كورد، لەهەرچوار پارچەكەی كوردستانەوە روویان كردبووە ئەستەمبوڵ. پیرەمێرد یەكێك بووە لەونووسەرانە. چوونی پیرەمێرد بۆ ئەستەمبوڵ بەنوقتە گۆڕانو وەرچەرخانێكی كولتووری دەژمێردرێت لەژیانی ئەدەبیی پیرەمێردو نەتەوەی كورددا. چونكە ئەستەمبوڵ ئاڵوگۆڕێكی كولتووریی فراوانی تێدا ئەنجام دەدرا. ئەم پایتەختە رەنگینە فرە كولتوورە، ببووە پردێك كەكولتووری ئەوروپای بەدنیای دواكەوتووی كورد دەگەیاند. پیرەمێرد، لەدوو كەناڵەوە توانیویەتی سوود لەئەستەمبوڵ ببینێت:

١-لەرێگەی ئەو ئەدەبیاتە ئەوروپییەوە كەتەرجەمە كرابووە سەر زمانی توركیو لەلایەن پیرەمێردەوە دەخوێنرایەوە. كەواتە، پیرەمێرد، ئەگەرچی ئەوروپاشی نەدیبوو، بەڵام لەرێگەی زمانی توركییەوە توانیویەتی پەی بەپێشكەوتنو تازەگەرییەكانی ئەدەبی ئەوروپی ببات‌و تەنانەت پەیوەندی لەگەڵ هەندێك لەرۆژنامە پاریسییەكانیش ببەستێت[٥].

٢-لەرێگەی خودی زمانی توركیو ئەدەبیاتی نەتەوەیی نوێی توركییەوە.

ئەدەبی توركی لەو سەردەمەدا لەمێژبوو، واتە پێش عەرەبو فارس، خۆی تازە كردبۆوەو كەوتبووە ژێر تەئسیری پەرناسو سمبوولیزمی ئەوروپی: سەروەتی فنوون (۱۸۹۰)، فەجری ئاتی (۱۹۰۸)، گەنج قەڵملار (۱۹۱۰)[٦].

بەم شێوەیە، پیرەمێرد لەزانكۆی ئەستەمبوڵ ژیابوون، لەژینگە كولتوورییە تازەكەدا شیلەی ژیانو ئەزموونو كولتوورەكەیان راستەوخۆ وەردەگرت. پیرەمێرد لەزانكۆی ئەستەمبوڵ خوێندبوویو بڕوانامەی بەرزی هێنابۆوە، یان بەلای كەمییەوە زۆر بەباشی فێری زمانی توركی ببووو بەكاری دەهێنا بۆ تازەكردنەوەی ئەدەبیاتی كوردی. ناوبراو شانازی بەو خوێندنە ئەكادیمییەوە دەكاتو دەڵێ: (بەنیوە خوێندەواری لەسلێمانی دەرچوومو خوێندنێكیبەرزم هێنایەوە)[٧].

پیرەمێرد، كەلەماوەی ساڵانی ۱۸۹۷-۱۹۲۳دا لەئەستەمبوڵ-راستەخۆ لەناو جموجۆڵە ئەدەبییەكەدا ژیاوە. گەواهیمان بۆ دەداتو دەڵێ:

"ئێمە زۆرترمان لەوێوە، لەئەستەمبوڵەوە، پێگەیشتووین"، "یەكەم جار لەئوطەی دراوسێی رەجایی زادە ئەكرەم بەگو عوشاقی زادە خالید زیاو حسێن رەحمی بووم، رەزا تۆفیقیشیان پێناساندم، ئیتر كەوتمە بەهەشتی سەروەتی فنوونەوە"، "ئێواران كەلە ئەستەمموڵەوە بەواپۆر ئەگەڕامەوە بۆ لانەی سەعادەتی خۆم كەئوطە بوو، وەكەسەروەتی فنوونم لەگۆگرتەوە ئەو واپۆری سەردەریای مەرمەڕییەدا ئەخوێندەوە، تەئسیری ئەو شیعرو ئەدەبیاتە لەسندبادی بەحری زیاتر ئەیخستمە دەریای خولیاوە"[٩].

بۆیە دەبینینك پیرەمێرد پێش هەموو نووسەرێكی كوردی دیكە، كاتێ دەگەڕێتەوە كوردستانی عیراق، دەستدەداتە پێنووسو رەگەزی شانۆنامە بەخوێنەرانی كورد دەناسێنێ وبایەخی (تەمسیل بۆ كوردان روونەكاتەوە)[١٠]. بۆیە، هەرخۆیشی، بۆ یەكەمین جار لە مێژووی ئەدەبیاتی كوردیدا، وتاری شانۆییو

ڕەخنەی شانۆیی دەنووسێت[11]. لەهەمان کاتدا، پیرەمێرد، یەکێکە لەیەکەم ئەو نووسەرەکوردانەی کەشانۆنامەیان نووسییێت.

پیرەمێرد هەم لەبواری نووسینی شانۆنامەو هەم لەبوارەکانی دیکەی ئەدەبدان واپێدەچێ لە ١٩٢٥ بەملاوە، کەوتبێتە ژێر کاریگەرییەکی دوو فاقییەوە: لەلایەك تورکی-ئەورووپی، لەلایەکی تر عەرەبییەوە. ئەمەش چونکە، کاتێ لەئەستەمبوڵەوە دەگەڕێتەوە سلێمانی، دەکەوێتە ناو دنیای ئەدەبیاتی عەرەبی یان عێراقییەوە، بۆ نموونە: دامەزراندنی تیپە شانۆییە ئینگلیزی-عێراقییەکان، هانی پیرەمێرد دەدات کەبیر لەوە بکاتەوە کوردیش تیپی سەربەخۆی دابمەزرێنێ. شانۆکارێکی وەك حقی الشبلی، کەهونەرمەندێکی گەورەی شانۆی عێراقیی ئەوسایەو لەگەڵ تیپە عەرەبییەکەی خۆی لە ١٩٢٩دا دێتە کوردستان، ڕاستەوخۆ کاردەکاتە سەر ویژدان و هەستی شانۆیی پیرەمێرد.

پیرەمێرد، گەرماو گەرم و زۆر شێلگیرانە، پێش هەموو نووسەرێکی دیکە، دەستدەداتە پێنووسی ڕەگەزی شانۆنامە (پیەس و تەمسیل، یان درام) بەخوێنەرانی کورد دەناسێنێ و بایەخی شانۆنامە بۆ کوردان ڕووندەکاتەوە. پیرەمێرد لەنووسینەکانی خۆیدا هەستی ڕەخنەیی بەرامبەر شانۆ بڵاودەکاتەوە، دەیەوێ کورد ڕۆشنبیرییەکی شانۆیی پەیدا بکەن و لەشانۆ تێبگەن. دەڵێ:

"فەننی تەمسیل، لەهەموو جێگایەکدا ڕەغبەتێکی تەواو و ئیمتیازێکی موناسیبی دراوەتێ. حەتتا ئەوانەی کەلەم فەننە بەقیمەتەدا دەستدێژیی و ئیختیساسیان پەیدا کردووە، بەکەماڵی ئیحتیرامەوە یاد و تەقدیرکراون. زیرا ئەم فەننە، بەسەر ئەخلاقی میللەت، عاداتی مەملەکەت، ئەطوارو ئەفکاری ئینساندا تەئسیرێکی باش ئیجرا دەکات"[12].

پیرەمێرد، لەهەمان کاتدا، یەکەم ڕەخنەی شانۆیی، بۆ یەکەمین جار لەمێژووی ئەدەبیاتی کوردیدا، بەزمانی کوردی دەنووسێت. بڕوانە ڕۆژنامەی (ژیان) ژمارەی سێ شەممەی ٢ی ئاغستۆسی ١٩٢٧، کەوتارێکی ڕەخنەییە، تێیدا ڕەخنەی لەشانۆگەریی (نیرۆن) گرتووە کەلەشاری سلێمانی لەلایەن تیپی قوتابخانەی زانستییەوە لەڕۆژانی ٢٧ و ٢٨ی مانگی تەمموزی ١٩٢٧دا پێشکەش کراوە. هەروەها لەکانوونی دووەمی ١٩٣٥، شانۆگەریی (سەربازی ئازا) نووسینی ڕەمزی القطان، لەسلێمانی، لەلایەن جەمعیەتی زانستییەوە پێشکەشکراوە. پیرەمێرد ڕەخنەیەکی شانۆییلەبارەی ئەم شانۆگەرییەوە، بەناوی (تەمسیل، سەر گورشتەنمایی) نووسیوە لەڕۆژنامەی ژیان ژ٤٢٦، ١٩٣٥/١/١٢. دەڵێ: "مودیری مەعاریف پێی ڕاگەیاندین کەخوێندەوارەکان و ئامۆژگارییەکانیان ئەیانەوێ ئەم جەژنە بەهۆی بواری خوێندنەوە تەمسیل بکەن. دەستە کوڕگەلێکی موهیمان نەوازشی سوپاهییەکی مەرد (الجندی الباسل)یان ئەنواند. قارەمانی سەرگورشتەکە بەناوی قارەمانەوە دەهاتە کایەوە، شاکیر ئەفەندیی موعەلیم بوو. قارەمانیی لێئەگونجا و (ڕۆڵ) لاسایی باشی بەجێ هێنا. سەراپا باش بوو، تەنها کەهاتن بیگرن و کەبردیانە بەردەمی لەشکرەکە بێچارەیی و پاڕانەوەی نواند، لەشەوە دووەمدا چاکی کردەوە. سەرلەشکرو لەشکرەکەش و سەردارەکان هەموویان باش بوون، بەڵام دەزگیرانەکەی قارەمان، کەنازدار بوو، هیچ نازدار" نەبوو. لەگەڵ ئەمەیشدا زۆر پەسەندو ئافەرینی ئەکەم، چونکە هێشتا ئەم سنعەت و پیشە پەسەندە بەنەنگ ئەزانن. ئەم درامە زۆر شتیلێدێتە بەرهەم، یەکەمیان تەمسیل سنعەتەو زۆر پەسەندە. دووەم چاولێکەری و پێڕەوی و لاسایی مەردانی لەمەعزو ڕیشەی دڵی نەوجەوانانداا بنج بەستی ئەبێ، سبەی ڕۆژێ زۆر بەئارەزووەوەفیداکاری خاکە پاکەکەیان ئەکەن. جگە لەمانە، درامایەکی باش بو بۆ کەشافەو کەم پارەکانی مەکتەب پەیدائەبێ.

خاسیەتی هەرەدیاری شانۆنامەکانی پیرەمێرد ئەوەیە کەچیرۆکە مێژوویی و نەتەوەیی و فۆلکلۆرییەکانی ئاوێتەی یەکتری کردووەو بابەتێکی هاوچەرخی پێدروست کردوون. لەوانەیە لەبواری تەکنیکی شانۆییدا هێندە سەرکەوتوو نەبووبێت، بەڵام نووسینی زیاتر لەپێنج شانۆنامەو پیشاندانیان لەسەر تەختەی شانۆو لەوزەمانەدا، کارێکی گرنگ و کاریگەربووە لەڕووی برەوپێ سەندنی جموجۆڵی شانۆییدا[13].

بەرهەمە شانۆییەکانی:

-پیرەمێرد، لەڕۆژنامەی (ژیان) ژمارەی ڕۆژی سێشەممە، لە٢ ی ئاغستوسی ١٩٢٧، یەکەم ڕەخنەی شانۆیی، بۆ یەکەمین جار لەمێژووی ئەدەبیاتی کوردیدا دەنووسێت، کەتێیدا ڕەخنە لەشانۆگەریی (نیرۆن)

دەگرێت کەلەشاری سلێمانی، لەڕۆژانی ٢٧و٢٨ی مانگی تەمموزی ١٩٢٧دا پێشکەش کراوە. پیرەمێرد، پێش هەموو نووسەرێکی کوردی دیکە، لەڕۆژنامەی (ژیان)دا، رەگەزی شانۆنامە (پیەس و تەمسیل، یان درام) بەخوێنەرانی کورد دەناسێنێ و بایەخی شانۆنامە بۆ کوردان ڕووندەکاتەوە.

–لە ١٩٣٢دا، بڵاوکردنەوەی شانۆنامەی مەم و زین(کەدەبێتە دووەم شانۆنامەلەئەدەبی کوردی) بەزنجیرە لەڕۆژنامەی (ژیان) لەسلێمانی. پاشان لە ١٩٣٥دا خراوەتە سەرشانۆ.

–لە ١٩٣٤، پیرەمێرد شانۆنامەیەکی ٢٢لاپەڕەیی لەچاپخانەی ژین لەسلێمانی بەناونیشانی مەم و زین لەچاپ دەدات، کەبەشیعرو پەخشانە. دەبێتە دووەم شانۆنامەی چاپکراو، لەدووای ئەوەی ع.ر.هەکاری لە ١٩١٩.

–لەکانوونی دووەمی ١٩٣٥، شانۆگەریی (سەربازی ئازا) نووسینی نووسەری عیراقی رمزی القطان لەسلێمانی، لەلایەن جەمعیەتی زانستی‌یەوە، پێشکەشکراوەو دوو ئێوارە بەردەوام بووە. پیرەمێرد رەخنەیەکی شانۆیی لەبارەی ئەم شانۆگەرییەوە بەناوی (تەمسیل، سەرکورشتەنمایی) نووسیوە لەڕۆژنامەی ژیان ژ ٤٢٦، ١٩٣٥/١/١٢.

–لەجەژنی رەمەزانی (لەمانگی دووازدەی) ١٩٣٥، مەم و زینی پیرەمێرد خراوەتە سەر شانۆ. ئەم شانۆنامەیە لەجێگای ئوتێلەکەی حاجی ئیبراهیم ئاغای نزیك بەردەرکی سەرا لەشەوانی جەژنی رەمەزان بۆ ماوەی چوارشەو پیشاندراوە. جەمعیەتی زانستی سەرپەرشتییان کردووە. پیرەمێرد ئیشارەتی بەوەداوە کەدوواتر لەهەولێریش پێشکەش کراوە[١٤].

–لە ١٩٣٥/١٢/١٤ پیرەمێرد پێش پێشکەشکردن، لەوتاری (تەمسیلی لاوانی زانستی)دا، لەژمارە (٤٢٦)ی رۆژنامەی (ژیان)دا دەڵێ: "شەوێك چووینە پەراوەی پیەسەکەیان. بەچاوێکی تەنقیدو تەدقیق روانیومانە. ئەتوانین بڵێین هێشتا لەم شارەدا تەمسیلی وا رێك‌وپێك نەکراوە. ئیستا رۆڵەی زانستی دەبینین کەهەریەکەو شبلی‌یێکن. (حقی الشبلی) ئینجا لام وایە هەرچی بۆ ئەم دەعوەتە نەیە، ئیمانی میللی بەقەدەر تاڵە دەزوویەکە.ئەکتەرەکان: مەجید فەتاح ئوتووچی (مەم)، خۆیشی دەرهێنەربووە، شێخ نووری شێخ جەلال (زین)، حاجی باقی نانەوا، بەکر عەلی کەوشدروو، غەفوور بەکر میسری. پیرەمێرد، یەکەیەکە رۆڵی ئەکتەرەکان هەڵدەسەنگێنێ و هەندێ رەخنەی شانۆییات لێدەگرێت[١٥].

–لە ١٩٣٦، پیشاندانی شانۆنامەی (مەحمود ئاغای شێوەکاڵ) نووسراوی پیرەمێرد، لەشوێنی ئوتێلی گەل، لەلایەن قوتابیانی کۆمەڵی زانستییەوە.

–لە ١٩٣٧، پیشاندانی شانۆنامەی شەریف هەمەوەند، نووسینی پیرەمێرد، لەلایەن قوتابیانی کۆمەڵی زانستییەوە لەسلێمانی.

هەروەها حاجی باقی بەنگینە لەژمارە ٥١٣ی رۆژنامەی ژیانی ١٩٣٧دوو درامای کوردی، بەشیعر هەڵدەسەنگێنێ، یەکەم مەحمود ئاغای شێوەکەل، دووەم: فەقێ ئەحمەدی دارەشمانە. شیعرەکە بیست دێرە.

–لە١٩٤٢، پیرەمێرد شانۆنامەی (مەحمود ئاغای شیوەکەل) یان (پیەسی تەمسیلێکی راستی لەوڵاتی خۆماندا روویداوە) بڵاودەکاتەوە لە ٣٨لاپەڕەدا لەچاپخانەی ژین لەسلێمانی.

–لە ١٩٤٦، مەم‌وزینی پیرەمێرد خراوەتە سەرشانۆ. ئەم جارە حاجی باقی بەنگینە دوری ئافرەتەکەی بەناوی (بەنگینە) تێدا دیوە. لەمەشەوە نازناوی بەنگینەی بەسەردا بڕاوە.

سەرچاوە:

١–رۆژنامەی ژیان، ژمارە (١٦٧) ساڵی ١٩٢٩.

٢–رۆژنامەی (ژین)، ژمارە (٩٥٣)، شوباتی ١٩٤٩.

٣–د.عزالدین: ئەدەبیاتی نوێی کوردی، بەغدا: ١٩٨٩،ل٥٦.

٤–ئومێد ئاشنا: پیرەمێردی رۆژنامەنووس، سلێمانی:١٩٩٨.

٥–ئومێد ئاشنا: پیرەمێردی رۆژنامەنووس، سلێمانی:١٩٩٨، ل٥،٨،١٣

٦–Ahmed HACIM: Les Tendance actuelles de la litterature turque, in Mercure de-France, 35 me annee, paris: 1924.pp 641-655.

7–م. رەسول هاوار: پیرەمێردی نەمر، بەغدا ، ل٢٠

٨-ژین، ژماره (٨٩٣)، سلێمانی: ١٩٤٩.

٩-ژین، ژماره (١٩٦٧)، حوزەیرانی ١٩٤٩.

١٠-رۆژنامەی ژیان، رۆژی سێشەممە، سلێمانی:٢ی ئاغستۆسی ١٩٢٧.

١١-رۆژنامەی ژیان ژمارەی رۆژی سێشەممە٢ی ئاغستۆسی١٩٢٧.

١٢-پیرەمێرد: رۆژنامەی ژیان، رۆژی سێشەممە، ٢ی ئاغستۆسی ١٩٢٧.

١٣-د.عزالدین: ئەدەبی نوێیکوردی، ل٧١.

١٤-ژیان، ژمارە (٤٦٢).

٥-ژیان، ژ ٤٦٢، ١٤/١٢/١٨-١٩٣٥.

جەواد رەسوول ناجی

(١٩٢٢-١١-١١/١١/١٩٧٥)

یەکەم پەیکەرتاش و یەکێك لەیەکەمین دەرهێنەرەکانی شانۆ لەهەولێر، نیگارکێش، ئەکتەر، دیکۆریست.

-لە ١٩٢٢ لەگەڕەکی بایزاغا لەکۆیە لەدایك بوو. لە ١٩٢٧ چۆتە قوتابخانە. دوو قۆناغ پێش جابیر پیرداودی پەیکەرتاش خوێندوویی.

-١٥/١٠/١٩١دا، بۆ یەکەمجار لەژیانیدا، لەپۆلی پێنجەمی سەرەتاییدا، چۆتە سەرشانۆ.

-لە ١٩٤١ لەهەولێر ناوەندیی تەواو کردووەو چۆتەبەغدا بۆ خوێندن لەدارالمعلمینی بەغدا ئەعزەمییە لە ٣٠/١٠/١٩٤٤ بۆتە مامۆستا لەهەولێر.

-لەکۆتایی سالانی ١٩٤٠ بەملاوە لەلیژنەی هونەریی رەسمدا بووە لەقوتابخانەکانی هەولێر. سەرپەرشتیی رەسمکردنی قوتابیاو کردنەوەی پێشانگەو چالاکییە شانۆییو هونەرییەکانی کردووە.

-لە١٩٥٢ لەئامادەیی هەولێر، لەجێی محافەزەی ئێستا، بۆتە مامۆستای رەسم، دەرسی رەسم و مۆسیقاو هونەرە دەستییەکانی دەدایەوە. لەناوەڕاستی پەنجاکاندا دەرسی بەچەندین قوتابیی وەك سلێمان شاکرو محەمەد عارف داوە کەئەمڕۆ هونەرمەندی گەورەن. چەندین قوتابیشی فێری هونەری شانۆ کردووە.

-لە ١٩٥٨ بەوەفد، لەگەڵ چەند هونەرمەندێکی دیکەی شاری هەولێر (جابیر پیرداود، محەمد عارف، سلێمان شاکر..) نێردرانە ڤییەننا.

-لە ٣١/١٠/١٩٦١ لەگەڵ هونەرمەندان ئازاد شەوقیو جابیر پیرداود، بۆتە ئەندامێکی مرکز وسائل الایضاح لەهەولێر.

-لە١٩٦٤ بەملاوە لەدارالمعلمین لەهەولێر دەرسی هونەری گوتۆتەوە.

جەواد رەسوولّ ناجی رۆڵێکی گرنگ و کاریگەری بینیوە لەبەرەوپێشەوەبردنی جموجۆڵی رەسم و شێوەکاری لەکوردستانداو بەتایبەتی لەشاری هەولێر.

دیارترین بەرهەمە شانۆییەکانی:

-لە ١٥/١٠/١٩٣١ بۆ یەکەم جار لەژیانیدا، لەپۆلی پێنجەمی سەرەتاییدا، چۆتە سەرشانۆو بەشداریی لەشانۆگەری نیرۆندا کردووە لەرواندز. عیززەت حسێن ئەحمەد ئەفەندی، دەڵێ: لەساڵی ١٩٣١دا لەرواندز شانۆگەریی نیرۆن پیشاندراوە. کۆمیدیایەکی نۆپەردەبووە، لەبارەی قومارو دەردە کۆمەڵایەتییەکان بووە. دوو رۆژ پرۆڤەیان کردووە. دوو رۆژ بۆ پیاوان، رۆژێك بۆ ژنان بووە. هەروەها دەڵێ: لە ١٩٣١ چووم بۆ رواندز بۆنیرۆن کەلەرواندز لە ١٩٣١پێشکەش کراوە. سمایل بەگو رەزا بەگو حوسێن حوزنی موکریانی هاتن بینییان. تاهیر سادق ئامادەی کردووەو بەشداری تیا کردبوو. وێنەیەکی ئەکتەرەکانی ئەم شانۆگەرییە لەئەرشیفی محەمەد تەیموور هەیە کەحوسێن حوزنی موکریانیش لەگەڵیان وەستاوە.

ئەکتەرە، فوئاد رەشید بەکر دەڵێ: "نووکی شمشێرەکەی نیرۆن بەئاستەم بەر سەری جەواد رەسوول ناجی کەوتبوو لەرواندز لەکاتی تەمسیلکردندا، لەماڵی سمایل بەگی ئاغای رواندز هێنابوومان". بەڕێوەبەری مەکتەبەکەی رواندز فوئاد رەشید بەکر بووە، شانۆگەریی نیرۆنی دەرهێناوەو دەوری نیرۆنی بینیوە، دیکۆرو جلوبەرگو ماکیاژیش خۆی کردوویەتی. سێزدە ئەکتەر دەوریان بینیوە. فوئاد دەوری نیرۆن.

ئەکتەرەکانی‌تر:جەواد رەسوول ناجی (یازدە ساڵان بووە، دەوری تەمبوور ژەن، عەبایەکی سووری لەبەربووەو قلنجێکی پێ‌بووەو تاجێکی لەسەربووە. قلنجەکەی لەلانیوچەوانی خۆی داوەو نەزیف بووە، هەربەردەوامیش بووە لەنواندن).

-لە ١٩٥١-١٩٥٢لەهەولێر چەندین شانۆگەریی دەرهێناوەو بەشداریی تێدا کردووە، لەوانە ئۆتێللۆ.

-لە ١٩٥٤ دیسان شانۆی ئۆتێللۆی خستە سەر شانۆ لەهەولێر.

-لە ١٩٥٩ شانۆگەریی هاروونە رەشیدی لەهۆڵی ئامادەیی هەولێر لەهەولێر پێشکەش کردووە، لەنووسین و دەرهێنان و دیکۆرو ماکیاژی خۆی، خۆیشی دەوری هارونە رەشیدی دەبینی.

سەرچاوە:

١-گۆڤاری کاروان، ژمارە ٦٤، هەولێر.

٢-یادێکی هونەرمەند جەواد رەسوول ناجی، رۆژنامەی برایەتی، ژمارە ٣٢١٢، ساڵی ١٩٩٦.

٣-وتارێکی مومتاز حەیدەری لەگۆڤاری نووسەری نوێ، ژمارە ١٩٧٨/٣.

٤-زهیر عبدالمسیح: اول مسرحیه کردیه في رواندز، جریده العراق، صفحه الثقافة الکردیه:١٩٧٨/٥.

٥-زهیر عبدالمسیح: اول مسرحیه کردیه في رواندز، جریده العراق، صفحه الثقافة الکردیه:نهایه السبعینات.

٦-محەمەد تەیموور: دەروازەیەکی رەخنەیی درامای نوێی کوردی، گۆڤاری کاروان، ژمارە ٦٤، مایسی ١٩٨٨، ل٦٠-٧٠.

٧-محەمەد تەیموور: شانۆ لەقوتابخانەکاندا، گ.ئوتۆنۆمی، ژ ٢١، ١٩٨٤، ل١٠٥-١١٢.

فوئاد رەشید بەکر

١٩٠٥/٧/١٠ سلێمانی-١٩٩٤/٨/٩ مووسڵ

فوئاد رەشید روشدی بەکر لەقوتابخانەی نموونەی سەعادەت لەسلێمانی، لە ٢٠-١٩٢١دا، خوێندنی سەرەتایی تەواوکردووە. لەبەغدا فێرگەی مامۆستایانی لە ١٩٢٥ تەواوکردووەو لە ١٩٢٦ لەسلێمانی بەمامۆستای سەرەتایی دامەزراوە. ئینجا لەنێوان ١٩٢٧-١٩٣٠ بۆتە مامۆستا لەهەولێر، پاشان لە١٩٣٠-١٩٣٦ بۆتە مودیری قوتابخانەی شاری رواندز، پاشان راگوازراوەتەوە چەمچەماڵ و دوواتر بۆ قوتابخانەی فەیسەڵیەی سلێمانی. لە ١٩٦٧ خانەنشین کرا. مامۆستای ئینگلیزی بووە، وانە بیرکاریشی گوتۆتەوە. مانەکانی ئینگلیزی‌و تورکی‌و عەرەبیی زانیوە. هاوسەری جەمیلە جەمال عیرفان بووە. فوئاد رەشید بەکر ئەندامی کۆمەڵی لاوانی کوردی کەرکوك و بەغدا بووە[1].

فوئاد رەشید بەکر، ئاماژە بۆ ئەوەدەکات کەمستەفا سائیب رۆڵێکی گرنگی هەبووە بەسەر خۆی‌و نووسەرانی سلێمانی بۆ ئەوەی روو لەشانۆ بکەن؛ دەڵێت: (مستەفا سائیب بوو کەئیمەی خستەسەر کەڵکەڵەی تەمسیل کردن)[2]. لەم بارەوە پیرەمێردیش، گەواهیی هەمان راستیمان بۆ دەدات[3].

فوئاد رەشید بەکر، کەوەك دەرهێنەرو ئەکتەرو نووسەری شانۆ دەوری هەبووە، یەکەم کوردە کەلەسلێمانی شانۆگەریی ئامادەو پێشکەش کردووە؛ هەروەها یەکەم کەسە لەسلێمانی کەدەوری ئافرەتی لەشانۆگەریی کوردیدا دیوە.

هەندێ لەبەرهەمە شانۆییەکانی:

١٩٢٣

-یەکەم شانۆگەری لەسلێمانی، شانۆگەریی (عیلم‌و جەهل) لەئامادەکردنی فوئاد رەشید بەکر بووە، کۆمەڵە لاوێك پیشانیان داوە[4].

١٩٢٦

-شانۆگەرییەك بەناوی جووتە برا (لولا المحامي)، لەنووسینی تقی‌الدین اللبناني، لەهاوینی ١٩٢٦دا، لەسلێمانی پیشاندراوە. مەحمود جەودەت دەریهێنابوو. عەبدولواحید نوری‌و فوئاد رەشید بەکر دەوریان تێدا بینیوە.

دیسان لە١٩٢٦ شانۆگەریی ئاغاو ئاغا ژن لەسەر سەکۆی پاڵ دیوارێك لەقوتابخانەی یەکەمی سلێمانی پێشکەش کراوە. فوئاد رەشید بەکر یەکەم کەسە لەسلێمانی‌دا دەوری ئافرەت (ئاغاژن)لەشانۆگەریی

کوردیدا، واته لەم شانۆگەرییەدا ببینێت. مامۆستا عەلی ئاغا دەوری ئاغا، یەحیا فەندی رەسسامیش دەوری خزمەتکاری هەبووە(٥).

٢٧و٢٨ی تەمموزی ١٩٢٧

-شانۆگەریی نیرۆن، لەنووسینی محمد لطفی جمعەی میسریەن بەتەرجەمەو ئامادەکردنی فوئاد رەشید بەکر لەعەرەبییەوە، لەشاری سلێمانی لەلایەن تیپی قوتابخانەی زانستییەوە لەرۆژانی ٢٧و٢٨ی مانگی تەمموزی ١٩٢٧دا پێشکەشکراوە. فوئاد رەشید بەکر دەوری قەرالیچەی خێزانی نیرۆنی تێدا دیوە.

-لەهاوینی ١٩٢٧: پیشاندانی شانۆنامەی یۆلیۆس قەیسەر، نووسینی شکسپیر، لەلایەن قوتابیانی زانستییەوە.

-فوئاد رەشید بەکر دەڵێ: لەسلێمانی، لەهاوینی ١٩٢٧، شانۆی (لولا المحامی-عیلمو جەهل)مان پێشکەش کرد کەدیکۆرمان نەبوو، لەنووسینی سەعید تقی‌الدین اللبنانی بوو. نەماندەزانی دەقەکە چۆن پێشکەش بکەین(٦).

١٩٢٨

شانۆگەریی بەدڕەوشتی؛ ئامادەکار:فوئاد رەشید بەکر، لەهەولێر (زاری کرمانجی لەژمارەیەکیساڵی ١٩٢٨دا باسی دەکا).

مانگی مارتی ١٩٣٠

فوئاد رەشید بەکر، لەسلێمانی، کورتە نمایشێکی نیشانداوە بەناوی (مامۆستای کۆن).

٢ی٣ی١٩٣٠

قوتابخانەی زانستیی کچان، لەسلێمانی، بەسەرپەرشتیی بەڕێوەبەرو خانمانی قوتابخانەکە، بۆ ماوەی دوو رۆژ ئاهەنگێکی بۆ ئافرەتانی سلێمانی سازدەکات، شانۆگەریی (ئەوەی ئەیچێنی ئەوە ئەدروویتەوە) پێشکەش دەکات. فوئاد رەشید بەکر یارمەتیی بەڕێوەبردنی دابوو. لەم شانۆگەرییەدا، بۆ یەکەمین جار لەمێژوودا ئافرەتی کورد دەچێتە سەرشانۆ.

١٩٣١

شانۆگەریی ژنهێنانی کوردەواری، لەنووسین‌و دەرهێنانی فوئاد رەشید، لەلایەن خوێندکارە کوردەکانی خانەی مامۆستایانی لەبەغدا پێشکەشکراوە(٧).

١٩٣١/١٠/١٥

لەرواندز شانۆگەریی نیرۆن پیشاندراوە. کۆمیدیایەکی نۆ پەردەبوو،لەبارەی قومارو دەردە کۆمەڵایەتییەکان بووە. دوو رۆژ پرۆڤەیان کردووە. دوو رۆژ بۆ پیاوان. رۆژێک بۆ ژنان بووە. خۆی شانۆگەریی نیرۆنی دەرهێناوە، دەوری نیرۆنی بینیوە، دیکۆرو جلوبەرگو ماکیاژیش خۆی کردوویەتی سێزدە ئەکتەر دەوریان بینیوە. تاهیر سادق ئامادەی کردبووو بەشداریی تێدا کردبوو. فوئاد رەشید دەوری نیرۆنی دیوە، کەدەڵێ: (نووکی شمشێرەکەی نیرۆن بەئاستەم بەر سەری جەواد رەسوول ناجی کەوتبوو لەرواندز لەکاتی تەمسیلکردندا. لەماڵی سمایل بەگی ئاغای رواندز هێنابوومان). سمایل بەگو رەزا بەگو حوسێن حوزنی موکریانی هاتن بینییان.

-لە١٩٣٨، پیشاندانی شانۆنامەی (ئافاتی تاعون) تەرجەمەو ئامادەکردنی شێخ سەلامی شاعیر لەشوێنی سەرۆکایەتیی زانکۆی سلێمانیی ئێستا، لەلایەن قوتابیانی فەیسەڵییەوە، بەسەرپەرشتیی فوئاد رەشید بەکر.

١٩٥٧/٦/١٩

دامەزراندنی یەکەم دەزگای هونەریی مۆڵەتپێدراوی رەسمی: کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی سلێمانی. دەستەی دامەزرێن: فوئاد رەشید بەکر، شەفیقە سەعید، رەفیق چالاک، نووری محەمەد ئەمین وەشتی،

محەمەد ساڵح دیلان، ئازاد شەوقی، خالید سەعید، ولیەم یۆحەننا، مستەفا ساڵح کەریم، شەفیقە سەعید عوسمان، قادر دیلان، مەجید رەشید بەکر، نەجات عەبدە ئەمین، سەید محسین سەید سمین. ئەمە یەکەم تیپی شانۆیی‌و نیگارکێشانی مۆڵەت پێدراوی سلێمانییە. یەکەم هەڵبژاردنی گشتی لە ١٩٥٧/٧/٥دا کراوە. کرانەوەیشی لە ٨/١دا بووە. رۆژنامەی ژینی ژمارە ١٣٥٥ی رۆژی ١٩٥٧/٨/٨ لەسەری نووسیوە. کۆمیتەی وێنەو کۆڵێنك ئازاد شەوقی، خالید سەعید، جەمال بەختیار. کۆمیتەی نواندن: رەفیق چالاك، تەها خەلیل، رەئووف یەحیا، نووری وەشتی. رەفیق چالاك سەرۆکی کۆمەڵە بوو(٩).

سەرچاوە:

١-کەمال رەئووف محەمەد: مستەفا سائیب ئەستێرەگەشەی کورد، دەزگای سەردەم، سلێمانی‌ك ١٩٩٨، ل٣٣٧.

٢-کەمال رەئووف محەمەدك مستەفا سائیب، ل١٩.

٣-رۆژنامەی ژیان، سلێمانی:١٩٣٦.

٤-محەمەد تەیموور: دەربارەی دراماو رەخنە، گۆڤاری کاروان، ژ٤١، هەولێر: ساڵی ١٩٨٦، لاپەرە ٦٣-٧٠.

٥-مصطفی صالح کەریم: چەند لاپەرەیەکی پرشنگداری کاروانی شانۆگەریی کوردی، پاشکۆی عیراق، بەغدا: ٢١ی ٧ی١٩٧٨.

٦-یاسین قادر بەرزنجی: چاوپێکەوتنێك لەگەڵ فوئاد رەشید بەکر، رۆژنامەی العراق، بەغداك ١٢ی٧ی١٩٨٦.

٧-شانۆ، بڵاوکراوەی نەقابەی هونەرمەندانی سلێمانی،١٩٨٣، ل٦٤.

٨-محەمەد تەیموور: دەربارەی دراماو رەخنە، گ.کاروان، ژ٤١، لاپەرە ٦٣-٧٠.

٩-مەغدید حاجی: ئافرەت لەشانۆی کوردیدا، چاپخانەی الجاحظ، بەغدا:١٩٨٩.

ئەلیف بێ هەوری (ابوبکر شێخ جەلال)

-لە١٩١٥ لەدایکبووە. لە ١٩٣٨ خانەی مامۆستایانی بەغدای تەواوکردووە. دوازە کتێبی چاپکردووە.

-لە ١٩٢٨ لەپیشاندانی شانۆنامەی شۆرشی فەرەنسا لەلایەن قوتابیانی زانستییەوە لەسابوونکەران، لەگەڵ فایەق بێکەس، ئەکتەربووە.

-لە١٩٣٣: نوسینی شانۆنامەی دڵداری‌و پەیمانپەروەری، لەهەمان ساڵی ١٩٣٣دا شانۆنامەی (دڵداری‌و پەیمانپەروەری)دەخرێتە سەرشانۆ، بەبەشداریکردنی: ئەلیف بێهەوری، لەشوێنی چاپخانەی حەمە رەق لەسلێمانی. حاجی عەلی ماستاو دەوری میر، حاجی عەلی کەبابچی دەوری باوك کوژراو، مەحموود دەباغ دەوری نازەنین، ئەلیف بێهەوری دەوری شێرۆی دیوە.

-لە ١٩٣٥: پیشاندانی شانۆنامەی شیرین‌و خەسرەو لەبینای قوتابخانەی ناوەندی لەبازاری عەسریی ئێستا. ئەلیف بێهەوری دەوری تێدا دیوە.

-لە١٩٣٩: پیشاندانی شانۆنامەی دڵداری‌و پەیمانپەروەری، نووسین‌و بەشداریکردنی: ئەلیف بێ هەوری، لەهەڵبجە، نواندنی قوتابیانی قوتابخانەی هەڵەبجە.

-لە٩٤٠: پیشاندانی شانۆنامەی دڵداری‌و پەیمانپەروەری، نووسین‌و بەشداریکردنی: ئەلیف بێ هەوری، لەپێنجوێن، لەلایەن قوتابیانی قوتابخانەی پێنجوێنەوە.

-لە١٩٤٣: بڵاوکردنەوەی شانۆنامەی دڵداری‌و پەیمانپەروەری، شەش پەردەیە لەبیست لاپەرەدا، لەچاپخانەی مەعاریفی بەغدا لەچاپدراوە.

-لە١٩٤٣، لەرواندز: پیشاندانی شانۆگەریی دڵداری‌و پەیمانپەروەری، نووسینی ئەبووبەکر هەوری. دەرهێنانی محەمەد مەحموود قودسی کەزابیت تەجنید بوو. برای دەرهێنەر، واتە فایەق، دەوری شێرۆی دیوە. ئەکتەرەکاتی تر: عەلی عەبدوڵڵا، عەبدولوەهاب محەمەد عەلی، سەبری نەجیب، سەیدا گولی.

-لە ١٩٤٥، لەکفری: پیشاندانی شانۆگەریی دڵداری‌و پەیمانپەروەری، نووسراوی ئەلیف بێ هەوری، دەرهێنانی: مستەفا نەریمان پێشکەشکراوە. تاهیر ساڵح دەوری تێدا دیوە.

-لە ١٩٤٦: پیشاندانی شانۆنامەی دڵداری‌و پەیمانپەروەری، نووسین‌و بەشداریکردنی: ئەلیف بێهەوری، لەلایەن قوتابیانی گۆیژە لەسلێمانی.

-له ۱۹٥۲: پیشاندانی شانۆنامەی (بوونە خەلیفە بەخەیاڵ) لەکتێبی قیرائەی عەرەبییەوە، ئەلیف بێهەوری وەریگێڕاوە. هەر بۆ خۆیشی دەریهێناوە. لەلایەن قوتابیانی ناوەندیی شەو لەهۆڵی دووا ناوەندیی سلێمانی پێشکەشکراوە. سەعید شێخ عەلی دەوری جوانترین کەنیزەکی تێدا دیوە. محەمەد رەزاش دەوری کەنیزەکی دووەمی تێدا دیوە.

سەرچاوە:

۱-محەمەد تەیموور: دەربارەی دراماو رەخنە، گۆڤاری کاروان، ژ ٤۱، هەولێر: ساڵی ۱۹۸٦، لاپەرە ٦۳-۷۰.

۲-مصطفی صالح کەریم: چەند لاپەرەیەکی پرشنگداری کاروانی شانۆگەریی کوردی، پاشکۆی عیراق، بەغدا: ۲۱ ی ۷ ی۱۹۷۸.

۳-یاسین قادر بەرزنجی: چاوپێکەوتنێك لەگەڵ فوئاد رەشید بەکر، رۆژنامەی العراق، بەغدا: ۱۲ی۷ی۱۹۸٦.

٤-شانۆ، بڵاوکراوەی نەقابەی هونەرمەندانی سلێمانی، ۱۹۸۳، ل٦٤.

٥-مەغدید حاجی: ئافرەت لەشانۆی کوردیدا، چاپخانەی الجاحظ، بەغدا: ۱۹۸۹.

٦-فایەق عومەر تۆفیق: بیبلیۆ گرافیای نواندن و شانۆییەکانی کۆمەڵەی هونەرو وێژەی کوردی ۱۹٦۹-۱۹۷۹، لەبڵاوکراوەکانی ك.ه.و.ك، چاپخانەی کاکەی فەلاح، سلێمانی:۱۹۸۰، ل۱۳ .

رەفیق چالاك
(۱۹۳۳-۱۹۷۳)

-رەفیق چالاك، لە۱۹۳۳ لەسلێمانی لەدایکبووە. پەیمانگەی مامۆستایانی لەرۆستەمییەی بەغدا تەواوکردووە. سەرۆکی کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی سلێمانیو لقی بەغدا بووە.لە ۳۰ی ۱۱ی ۱۹۷۳ کۆچی دوایی کردووە.

-لەرەمەزانی ۱۹٤۲، لەسلێمانی، لەهۆڵی قوتابخانەی خالدییەی سەرەتایی کوران، پیشاندانی شانۆنامەی (لەرێی نیشتیماندا) بۆ ماوەی دە رۆژ، کەلەئەسڵدا بریتی بوو لە(فی سبیل التاج) نووسراوی مصطفی لطفی المنفلوطی، رەفیق چالاك کردبووی بەکوردی، تەلعەت موبارەك دەریهێنابوو، تاهیر یەحیا سەرپەرشتیی کردبوو.

-لەماوەی جەنگی دووەمی جیهانیدا، رەفیق چالاكو گۆرانو رەمزی قەزاز هەڵبژێردرانو نێردران بۆ یافا لەفەلەستین بۆ کارکردن لە ئێزگەکە. ئەوساتە لەچلەکاندا ئێزگەی شرق الادنی بەگەلێك زمان هەبوو؛ سەر بەبەب بی سی بریتانیا بوو، پرۆپاگەندەی دەکرد بۆ سوپای سوێندخۆرەکان (ئینگلتەرە، فەرەنسا، ئەمریکا) دژ بەئەڵمانیاو ئیتاڵیاو یابانو سۆڤیەت.

ئینگلیزەکان سوپایەکیان لەکوردو ئاشوورییان بەناوی سوپای لیفی دروستکرد بنکەکەی لەقوبرسبوو. پرۆپاگەندە لەرادیۆکەوە بۆ ئەو سوپاش دەکرد. ئێزگەکە ئامرازێك بوو بۆ رووخاندنی نازیو فاشیزم. ناوی ئێزگەکەیان نا کوردستان. شەوی سەعاتێك بوو. بەرنامەکانی بریتی بوو لەسروودو گۆرانیو دەنگوباسو شیعرو مێژووی کوردو خراپەکارییەکانی نازی. گۆرانییەکانی قژکاڵی لێوئاڵیو دەنکە گەنمو کوردستان کوردستان بۆ یەکەمجار لەوێوە بڵاوکرانەوە. سوودیان لەتیپە هونەرییە میسرییەکان وەردەگرت. کەجەنگ تەواوبوو ئێزگەکەش کۆتایی پێهاتو گەڕانەوە.

-لە۱۹٤۸/۳/۲۱: پیشاندانی شانۆنامەی کەرەلۆی مەنووچەر نووسراوی ئیبراهیم ئەحمەد، دەرهێنانی: رەئووف یەحیاو رەفیق چالاك، حزب التحرر الوطنی سەرپەرشتیی کردووە.

-لە۱۹٥۷/٦/۱۹: دامەزراندنی یەکەم دەزگای هونەریی مۆڵەتپێدراوی رەسمی: کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی سلێمانی، دەستەی دامەزرێن: فوئاد رەشید بەکر، شەفیقە سەعید، رەفیق چالاك، نووری محەمەد ئەمین وەشتی، محەمەد ساڵح دیلان، ئازاد شەوقی، خالید سەعید، ولیەم یۆحەننا، مستەفا ساڵح کەرین، شەفیقە سەعید عوسمان، قادر دیلان، مەجید رەشید بەکر، نەجات عەبدە ئەمین، سەید محسین سەید سمین. ئەمە یەکەم تیپی شانۆییو نیگارکێشی مۆڵەتپێدراوی سلێمانییە. یەکەم هەڵبژاردنی گشتی لە ۱۹٥۷/۷/٥دا کراوە. کرانەوەیشی ۸/۱دا بووە. رۆژنامەی ژینی ژمارە ۱۳٥٥ی رۆژی ۱۹٥۷/۸/۸ لەسەری نووسیوە. کۆمیتەی وێنەو کۆڵین: ئازاد شەوقی، خالید سەعید، جەمال موختار. کۆمیتەی نواندن: رەفیق چالاك، تەها خەلیل، رەئووف یەحیا، نووری وەشتی. رەفیق چالاك سەرۆکی کۆمەڵە بوو.

-له ١٩٥٧/٧/٧دا لەیەکەم چالاکیی کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی سلێمانییدا بەشداردەبێت: پیشاندانی شانۆنامەی پیسکەی تەرپیر، نووسراوی مۆلییر، تەرجەمەو دەرهێنانی: نووری وەشتیو رەفیق چالاك، تەها خەلیلو کاوەی ئەحمەد میرزاو کەمال رەشید موختارو سەلاحی حەمە جەمیلو پاکیزە فەرەجو دڵشاد مەسرەفو سمکۆ عەزیزو رەفیق چالاكو نووری وەشتی دەوریان تێدا دیوە. جەمال بەختیارو ئازاد شەوقی دیکۆریان بۆ دانابوو. رۆژنامەی ژینی ژمارە ١٣٦٥ی رۆژی ١٩٥٧/١٠/٧ لەسەریان نووسیوە.

-له ١٩٥٧/٧/١٧، لەدووەم چالاکیی کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی سلێمانی بەشداری دەکات: پیشاندانی شانۆنامەی گڵکۆی تازەی لەیل (بووکی ناکام)، شیعری ئەحمەد ئاغای دەربەندفەقەرە، دەرهێنانی: رەفیق چالاك. رۆژنامەی ژینی ژمارە ١٣٣٧ی رۆژی ١٩٥٧/٣/٢١و ژمارە ١٣٦٥ی رۆژی ١٩٥٧/١٠/٧ لەسەریان نووسیوە.

-له١٩٥٧/١١/٧، لەسێیەم چالاکیی کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی سلێمانی بەشداری دەکات: پیشاندانی شانۆنامەی لەرێی نیشتیماندا، نووسراوی کۆربی، وەرگێڕانو دەرهێنانیك رەفیق چالاك. رەفیق چالاكو نووری وەشتیوتەها خەلیلو دڵشاد مەسرەف دەوریان تێدا دیوە.

سەرچاوە:

١-محەمەد تەیموور: دەربارەی دراماو رەخنە، گۆڤاری کاروان، ژ٤١، هەولێر، ساڵی ١٩٨٦، لاپەرە٦٣-٧٠.

٢-مصطفی صالح کەریم: چەند لاپەڕەیەکی پرشنگداری کاروانی شانۆگەریی کوردی، پاشکۆی عیراق، بەغدا: ٢١ی ٧ی١٩٧٨.

٣-یاسین قادر بەرزنجی: چاوپێکەوتنێك لەگەڵ فوئاد رەشید بەکر، رۆژنامەی العراق، بەغدا: ١٢ی٧ی١٩٨٦.

٤-شانۆ، بڵاوکراوەی نەقابەی هونەرمەندانی سلێمانی، ١٩٨٣، ل٦٤.

٥-مەغدید حاجی: ئافرەت لەشانۆی کوردیدا، چاپخانەی الجاحظ، بەغدا: ١٩٨٩.

٦-فایەق عومەر تۆفیق: بیبلیۆ گرافیای نواندنو شانۆییەکانی کۆمەڵەی هونەرو وێژەی کوردی ١٩٦٩-١٩٧٩، لەبڵاوکراوەکانی ك.ه.و.ك، چاپخانەی کاکەی فەللاح، سلێمانی:١٩٨٠، ل١٣ .

٧-رۆژنامەی برایەتی، ژ٢١٩٣، هەولێر، ١٩٩٦/١٠/٢٠.

هەروها رۆڵی ئەم نووسەرو دەرهێنەرو شانۆییانەش، پێویست ئاماژەیان بۆ بکرێت:

١-رەئوفیەحیا، کەلە ١٩٢٦ لەکانیسکانی سلێمانی لەدایکبوو. لەدامەزرێنەرانی کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی سلێمانی بووە لەساڵی ١٩٥٧. لەساڵی ١٩٤١ چۆتە سەر شانۆو دەوری (شایلووگ)ی لەبازرگانی ڤینیسیا دیوە. له ١٩٤٨/٣/٢١دا شانۆنامەی کەرەلۆی مەنووچەری نووسراوی ئیبراهیم ئەحمەدی دەرهێناوە، بەهاوکاریی رەفیق چالاك. حزب التحرر الوطنی سەرپەرشتیی کردووە.

٢-عومەر عەلی ئەمین له ١٩٢٦ لەسلێمانی لەدایکبووە له ١٩٣٩ بەملاوە لەشانۆ کاردەکا. لەهاوینی ١٩٤٦ك پیشاندانی شانۆگەریی (خەلیل کافری) لەسلێمانی، لەئامادەکردنو نواندنی عومەر عەلی ئەمین، بەبەشداریی ئەکرەم عەبدولقادر، کەمال جەلال، ئەحمەد شێخ حەسەن.

٣-نووری محەمەد ئەمین وەشتی له ١٩٣٢ لەسلێمانی لەدایکبووە. وەك کۆمبارسێك له ١٩٤٨ لەتێکشکانی رەنجدەران دەرکەتووە. پاشان لەعطیل له ١٩٥٥ وەك ئەکتەری سەرەکی. لەدامەزرێنەرانی کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی سلێمانی بووە.

٤-ئەمین میرزا کەریم له ١٩٣٣ لەسلێمانی لەدایکبووە. خەڵاتی یەکەمی گۆڤاری هیوای وەرگرتووە بەنووسینی شانۆنامەی چۆن بووم بەهونەرمەند.

٥-فوئاد محەمەد ئەمین ئاغا له ١٩٣٣ لەسلێمانی لەدایکبووە. له ١٩٥٤ بۆتە مامۆستای سەرەتایی پاشان بۆتە یێرکەر لەشانۆی چالاکیی قوتابخانەکانی سلێمانی.

هەروەها چەندین نووسەرو ئەکتەرو شانۆنامەنووسو دەرهێنەری دیکە، لەماوەی ساڵانی ١٩٢٠-١٩٤٠دا، کەوەك سەربازی نەناسراو، جاربەجار، بەشدارییان لەجموجۆڵە شانۆییەکانی ساڵانی ١٩٢٠-١٩٤٠دا کردووەو ئەمڕۆ کەس لەبواری شانۆدا نایانناسن، لەوانە:

عەبدولواحید نوری، دانیال قصاب، شێخ سەلامی شاعیر، شێخ نووری شێخ سالح، فایەق بێکەس، جەلادەت بەدرخان، تاهیر سادق، خیرالله عبدالکریم، زێوەر، کامەران موکری، حەسەن فەلاح، عبدالخالق قطب، یەحیا ئەفەندی

ڕەسسام، مەحموود جەودەت، عبدالله عزیز کارگەچی، ئەحمەد فەخری سامی، مستەفا بەهجەت، عەبدولمەجید حەسەن، ئەحمەد فەخری سامی، نەزیهە طالب، حەفصە عرفان، بەدریەخانن تاهیر ئەحمەد حەوێزی، محەمەد نافیع، سەید نەضیف کۆیی، ڕەمزی قەزاز، حامید فەرەج، فەهمی قەفتان، عزالدین علی الجراح، دارا ڕەئووف قەزاز کەرکووکی، دارا تۆفیق، قادر دیلان، کەمال ڕەئووف محەمەد، شەماڵ سائیب، خالید سەعید، قادر دیلان، ئەنوەر ئەتووفی، نووری وەشتی، فوئاد عیزەت مستەفا.

سەرچاوە:

١-مەغدید حاجی: ئافرەت لەشانۆی کوردیدا، چاپخانەی الجاحظ، بەغدا: ١٩٨٩.

٢-فایەق عومەر تۆفیق: بیبلیۆ گرافیای نواندن و شانۆییەکانی کۆمەڵەی هونەرو وێژەی کوردی ١٩٦٩-١٩٧٩، لەبلاوکراوەکانی ك.ه.و.ك، چاپخانەی کاکەی فەللاح، سلێمانی: ١٩٨٠، ل١٣.

٣-محەمەد تەیموور: دەربارەی دراماو ڕەخنە، گۆڤاری کاروان، ژ٤١، هەولێر، ساڵی ١٩٨٦، لاپەڕە٦٣-٧٠.

٤-محەمەد تەیموور: شانۆ لەقوتابخانەکاندا، گ.ئوتۆنۆمی، ژ٢٠و٢١، ١٩٨٤، ل١٠٥-١١٢و ٧٦-٨٠.

٥-محەمەد تەیموور: المسرح الكردی مساره التأریخی، جریده العراق، ١٩٨٠/٨/٢٨.

٦-محەمەد تەیموور: نەوروز ودراما وشانۆ، الحكم الذاتی، ع١، ١٩٥٨.

٧-محەمەد تەیموور:دەروازەیەکی ڕەخنەیی درامای نوێی کوردی، گۆڤاری کاروان، ژمارە (٦٤)و (٦٥)، مایسی ١٩٨٨، ل٦٠-٧٠و ل٦٥-٦٩.

٨-محەمەد تەیموور: وتارێك، گۆڤاری ئوتۆنۆمی، ژمارە ٣ی ساڵی ١٩٨٤.

٩-کاوە ئەحمەد میرزا: دراسه عن الحركه المسرحيه فی مدینه السلیمانیه، کاروان، ژ١٨، اربیل:١٩٨٤، ل٦.

١٠--فایەق عومەر تۆفیق: بیبلیۆ گرافیای شانۆنامەکانی سلێمانی و مێژووی تیپە هونەرییەکان، چاپی دووەم، سلێمانی: ١٩٩٥.

Abstract

The history of Kurdish play

Since the foundation up to 1908 this scientific research is an attempt of study the Kurdish play history since it's traditional forms in the ancient centuries up to the appearance of the modern play (the European form) at 1919 up to 1958.

The Kurdish play appeared under the effect of the Otomanian literary movements which were under the effect of the Western play too at the ends of nineteenth century and the begging of 20th century. The first play Kurdish writer was Abdulrahman Ahmad Hakari who published the first Kurdish play (Mumi Now) in 1919 in the magazine; Zen in Istanbul.

At that time, Peramerd; was a student at the college of law in Istanbul too and he could write his first Kurdish texts as well as his first Kurdish play critics.

Since the twenties of the 20th ; century, the Kurdish play influenced by the Arabic Iraqi play and pursued under that effect up to 1958 when produced a critical realism content.

الخلاصة

تأريخ المسرح الكردی (١٩١٩-١٩٥٨)

هذا البحث الأكاديمي محاولة لدراسة ظهور المسرح الكوردی و بدايتها ١٩١٩-١٩٥٨ ،ان المسرح في الأدب الكردي بدأ يظهر و يترعرع تحت تأثير المسرح الأوروبي و المسرح التركي في نهاية القرن التاسع عشر و بداية القرن العشرين، حيث تأثر الكتاب المغتربون او المتواجدون في أسطنبول بهما.

ان أول مسرحية كوردية كتبت من قبل عبدالرحيم رحمي هكاري و نشرت في ١٩١٩ في مجلة (ژين) باسطنبول و بعد ذلك نشر (پيرەمێرد)أول مسرحياته في بداية الربع الثاني للقرن العشرين في السليمانية، مع اولى مقالاته في مجال النقد المسرحي في خلال سنوات ١٩٣٠-١٩٥٠ بدأ المسرح الكردي بالتطور تحت تأثير الحركة المسرحية العربية في العراق.